

На Библиотеката на Соф. Унив. - Дар от ~~II-2-29~~
15. 11. 29 *Автора II 619*

БИБЛИОТЕКА СВОБ. УНИВЕРС.
Вх. № 484
Получено на 8 19 29 г.

СИМЕОНОВА БЪЛГАРИЯ

ОТЪ ДЪРЖАВНО ПРАВНО ГЛЕДИЩЕ

(Историко-правни бележки).

отъ

Стефанъ С. Бобчевъ

LA BULGARIE DE SIMÉON

AU POINT DE VUE POLITIQUE ET JURIDIQUE

(Notes d'histoire de droit)

par

le prof. Stefan S. Bobtchev.

СОФИЯ
ПЕЧАТНИЦА „ХУДОЖНИКЪ“
1928

СИМЕОНОВА БЪЛГАРИЯ

ОТЪ ДЪРЖАВНО-ПРАВНО ГЛЕДИЩЕ

СЪДЪРЖАНИЕ:

ПРЕДГОВОРЪ.

I. ВРЕМЕТО НА ЦАРЬ СИМЕОНА.

Вътрешно положение на България. — Симеоновитѣ копнежи да стане царь. — Величие и обаяние на византийския василевсъ. — Чужди пратеници предъ василевса. — Защо Симеонъ не се стрѣскаше предъ това величие? Отсъствие на престолонаследие въ византия. — Случайни василевси. — Константиновъ Багренородни. — Дипломатията на Византия. — Русия при Симеона. — Поша при Симеона. — Хървати и сърби при Симеона. — Симеонъ съ арабите. — Западнитѣ държави при Симеона

Стр.

7

II. ЛИЧНОСТЪ И ДЕЯТЕЛНОСТЪ НА СИМЕОНА

Значение на личността въ историята. — Симеонъ студентъ въ Цариградъ. — Първата война на Симеона съ Византия. — Маджаритѣ въ България. — Миренъ договоръ. — Константиновъ Багренородни. — 3 я Чернооката. — Симеонъ кесарь. — Ахелойскиятъ бой. — Романъ Лвакинъ. — Симеонъ въ Византия: най-великия день въ българската история. — Защо Симеонъ се връщя? — Характеристика на Симеона споредъ патриарха Николая. — съвременни и нови истории — чужди и наши.

20

III. КУЛТУРНАТА И ДЪРЖАВНА ПРОГРАМА НА СИМЕОНА.

1. Просвѣтна работа на Симеона. — Симеонови просвѣтни сѣтрудници. — Върхъ на апожовенъ резцѣтъ. — 2. Стремжежи на Симеона за автокефална черква. — Духовни лица като общественици и кодификатори. — Симеонъ и Климентъ. — Симеонъ иска патриархия. — Защо? — 3. Кога се почва обединението на славяни съ българи? — Що значи езикъ и народъ български и словенски. — Симеонъ противъ партикуларизма. — 4. Византийски възгледъ за василевса. — Защо трѣбваше Симеону титлата царь? — Кой е утвърдилъ царската титла на Симеона? — Общъ погледъ върху Симеоновата програма.

39

IV. ДЪРЖАВНИЯ СТРОЙ ВЪ СТАРА БЪЛГАРИЯ, ОСОБЕНО ПРИ СИМЕОНА.

- А. Територия. Появяване на територията и на държавата. Думата държава. — Земя. — Страна. — България. — Загора. — Царство. — Рани граници. — Външен състав на територията. — Граници при Симеона. — Вътрешен състав: жупи, хора, градове, села, катунци. — Градове при Симеона и неговото градостроителство. 52
- Б. Население I. Етническият състав на населението — Етническата ядра. — Кога става слиянето на славяни с първобългарци. — Политическо съюзване и обединение. — Славянско обичайно право. — Ролата на славянския елемент. — Нидерле за слиянето и обединението. — Туранската теория за произхода на прабългаритѣ. — Младеновъ за езика на старобългаритѣ. — Чужди народи въ стара България: гърци, власи, албанци, арменци, сараци, гагсузи. 66
2. Социален състав на населението. Три категории: привилегировани, непривилегировани, зависими. — Произходъ на боярството. — Где се появява за пръв път боярството? — Български бояри: велюци и мали, външни и вътрешни. — Юридическо и социално положение на бояритѣ. — Висше духовенство. — Свободни люде: граждани, търговци, селяни. — Зависими: паричи и отроци, техникари. — Имало ли е робство въ стара България? 76
- В. Властъ и управление I. Произхождение и форма на върховната властъ. — Ролата на славянския елементъ въ уреждане на върховната властъ. Асимилация на българитѣ въ славянската стихия. — Първообразъ на върховната властъ въ задружния строй. — Ограничена върховна властъ. — Стремление къмъ абсолютизъмъ. — Ограничителни фактори. 94
2. Титли и инсигнии на българскитѣ владѣтели. — Титлитѣ: кнѣзь, ханъ или ханѣнъ, царъ и тѣхното произхождение. Какъ сѣ гледали ромѣитѣ на Симеоновото домотване да се нарича царъ на всички българи и гърци. — Титлитѣ на българскитѣ царе следъ помръстването споредъ хрисовулитѣ. — Предимства на българскитѣ претенди въ Византия. — Инсигниитѣ на царското достоинство: корона или диадема, багреница, червени обувки. Престоли и хоругви. — Държавен гербъ.
3. Добиване, упражнение и загубване на върховната властъ. — Сеньоратъ и майоратъ — Изборъ и наследване. — Редътъ на престолонаследнието средъ българскитѣ хрисовули. — Положението на женитѣ въ престолонаследнието. 102
4. Права и прерогативи на върховната властъ. — Разполагане съ земитѣ като частно и държавно достояние. — Законодателна, управителна и правосъдна власти. — Подробно-

- сти за законодателството въ времето на Симеона: ЗСЛ, Емлогата, Номоканона, Земледѣлния законъ. — ЗСЛ, е отъ епохата на Бориса и е частна компилация. — Преводачътъ и на двата Номоканона: Схоластикъ и Фотиевъ — Зигель и Ковалевски за Симеоновото законодателство.
- Управление. Правосъдие — Отецъ Ив. Рилски за управлението и правосъдието — Владѣтель като началникъ на войската. — Владѣтель като ръководител на външнитѣ работи. 105
5. Болгарски съветъ и народни събори. — Болгарски съветъ; съставъ и брой на съветниците. — Ведомство. — Що е народенъ съборъ; устройство и съставъ, съборитѣ въ ранно време, съборитѣ при Крума и Бориса. — Законодателство. — Редъ за свикване и процедура въ съборитѣ. — Мѣсто на заседанията 117
6. Управление.
- а. Органи на централното и областното управление. — Органи: деспотъ, севастократоръ, велики логотетъ, протовестнаръ, протостраторъ, приминюръ, спикерний, стратеръ. — Областини управители: владелии и владелици, жупани, нефалии и катепани, кметове, князие 123
- б. Предмети на управлението.
1. Полиция. — Подлицята и сейното уредване въ областитѣ. — Полиция на безопасността. Селска полиция. 129
2. Финанси; Работи и данъци: военна тежба, подвода, градо-зидане, темница блясти, преселица. — Доходи и данъци: регалии, рѣзане пире. — Данъци преки: димнина, волоберашена, кошарина, десетькъ. — Глоби: вражда, разбой, конска вражда, разпустъ и потка. 132
3. Войска и военно управление. — Съставъ на войската; наемна войска, велика войска, воеводи и други началници. — Дисциплина. — Облегло. — Машини; гръцки огънь. — Симеонъ като военоначалникъ. 137
- Библиография 140
- Резюме по френски 146

СЪКРАЩЕНИЯ:

- ДЗ. — ДЗ — Душановъ Законникъ, цитира се отъ 2-о издание на Стоянъ Новаковичъ.
- ЖМНП. — Журналъ Министерства нар. просвѣщенія (руски).
- ЗСЛ. — ЗСЛ. — Законъ соудный Людямъ, цитира се по изданието му въ моитъ Староб. правни паметници.
- ЗЗ. — Законъ Земледѣльный.
- Ibidem. — Сжшо.
- ИИД. — Известия на Историческото Дружество.
- ИРАИ. — Известия Русскаго археологическаго института въ Константинополь.
- ЛБАН. — Лѣтопись на Бѣлг. Акад. на наукитъ.
- МСб. — Сборникъ за нар. умотворения и наука, издаванъ отъ Министерството на народното просвѣщение.
- СБЮО. — Сборникъ на Бѣлгарскитъ юрид. обичаи отъ С. С. Бобчевъ.
- СНУ. — Сборникъ за народни умотворения, изд. на Б. Акад. на наукитъ.
- СПП. — Старобѣлгарски правни паметници, издание на С. С. Бобчевъ.
- СПС. — Периодическо списание на Бѣлг. Книжовно Д-во въ Сръдецъ.
- СБАН. — Списание на Бѣлг. Академия на наукитъ.
- СМ. — Сжшо място.
- Хрис. — Хрисовуль.
- Ц. С. — Цитирано по-напредъ съчинение.
-

ПРЕДГОВОРЪ

Тази 1928 година българският народъ слави хилядогодишнината отъ царуването на Симеона Велики.

Да се хвърли макаръ и единъ бѣгълъ погледъ върху славното царуване на този български владетель, който издигна България до най-високо стъпало на култура, сила и слава, е и умѣстно, и наваремно. Наистина, Симеоновото царуване е обвърнало вниманието на всички историци, които сж се занимавали съ миналото на българския народъ. И Венелинъ, и Хилфердингъ, и Иречекъ, и българскитѣ историци Дриновъ и Златарски особено, сж се спрѣли върху него и сж дали едно доста пълно изложение за царуването и политико-културната деятелностъ на Великия Симеонъ. Особено заслужава да се отбележи, че страницитѣ отъ Историята на първото българското царство, ч. II, посветени отъ проф. Златарски на Симеона, могатъ да бждатъ наречени изчерпателни въ фактическо отношение.

Не за да се прибави иѣщо ново къмъ писаното въ това отношение за Симеона се отнасятъ нашитѣ историко-правни бележки, които си позволяваме да изнесемъ предъ българския читателъ. Ние не смѣемъ да наиемъ даже, че сме могли да внесемъ иѣкои по-особени освѣтления върху не малкото загадъчни черти въ личността и иѣкои моменти на Симеона.

Все пакъ струва ни се за неизлишно въ това време, когато се слави хилядогодишнината на единъ царственъ великанъ като Симеона, покрилъ и себе си и България съ ореолъ на слава, да се изтъкнатъ, макаръ и въ единъ кратъкъ прегледъ, държавноправнитѣ условия въ онази епоха. Това е главната задача на предлагания трудъ.

При все че не малко се е писало за Симеона; при все че и личността и делото му сж бивали подлагани на доста историко-критически анализи и преценки; при всичко това, не може да не се признае, че въ политическата деятелностъ

на Симеона все още остават нѣкои моменти недостатъчно осветлени, недостатъчно обяснени и даже загадъчни.

Защо Симеонъ се е толкова увличалъ отъ идеята, че нему е необходимъ царски титулъ, названието императоръ и самодържець? Защо му е трѣбвало непременно да бжде нареченъ не само царь на българитѣ, но и самодържець на ромеитѣ? Защо сж били тѣзи войни, които той е водилъ противъ ромейската империя за завладяването на Византия? Какви сж били неговитѣ цели при борбитѣ му съ южни славяни—хървати и сърби? Не е ли виждалъ той, че въ мирния периодъ на неговото царуване, отъ около 20 години, България е добила много нѣщо за своето вътрешно, държавно и стопанско издигане? Не е ли виждалъ той, че многогодишнитѣ войни на югъ и на западъ изтощавали до крайностъ младия организъмъ на току-що установяваната и закрѣпявана българска държава?

Всички тѣзи въпроси, разрешавани различно отъ историцитѣ на българския народъ, не сж въпроси, които могатъ да се поставятъ само за любопитство и да се разрешаватъ за удовлетворяване на това любопитство. Ний ще се помълчимъ да направимъ нѣкои догадки за тѣхното разрешаване въ смисълъ на едно по-вѣрно схващане личността и дѣлото на Симеона. Съ тѣзи целъ тука се предлагатъ въ първитѣ глави нѣколко бележки за времето, когато е царувалъ Симеонъ, за характеристика на неговата личностъ и на неговото царуване и още за онази политическа и културна програма, която Симеонъ чертае и която той се старае всѣкакъ да приложи презъ време на своето царуване.

Една такава властническа и високопросвѣтена личностъ, като Симеона, надарена съ богати духовни качества, които го издигаха до тамъ, щото да бжде припознаванъ наистина за единъ великъ царь и въ Византийската империя и вънъ отъ нея; една такава фигура не може да бжде разбрана и оценена лесно и само съ предположения. Наистина, първоизточницитѣ и историческитѣ свидетелства за Симеона не сж малко. Писмата на патриарха Николай Мистикъ, както и тѣзи на императора Романа Лакапина, изпращани въ разни случаи до Симеона, ни даватъ единъ цененъ ключъ за разкриване на редица отъ непонятнитѣ моменти въ Симеоновата деятелностъ и въ царуването му. Наистина, византийски

лѣтописци казватъ доста нѣщо за Симеона и неговитѣ отношения къмъ Византия. Всичкитѣ, обаче, тѣзи сведения и данни, излизатъ изъ ромейски източникъ, който трѣбва да се взема въ внимание съ голѣма предпазливостъ и съ строго критическо преценяване. Тѣ трѣбва да бждатъ освѣтлени, а главно, съ онѣзи заключения, които се налагатъ отъ проучването на цѣлата съвокупностъ отъ дѣла и постѣпки презъ всичко време на Симеоновото царуване.

Ето защо въ това отношение се явяватъ тъй необходими още по-обширни сведения за епохата, за царуването и за личността на Симеона, още по-дълбоки проучвания и грижливи освѣтления.

Въ нашитѣ бележки ние се спираме по-подробно върху държавния строй на стара България и особно въ Симеоново време. Малкото чертици, които предлагаме, за територията, за населението, властта и управлението въ стара България и въ времето на Симеона, макаръ косвено, все ще допринесатъ нѣщо за едно по-правилно разбиране и оценение на епохата, въ която е царувалъ и действувалъ Великиятъ Царь. Въ тѣзи чертици ще полчатъ данни, отъ които ще може да се сѣди за високото положение, което е заемала тогава България между славянскитѣ народи, бидейки вече напълно формирана държава, докато другитѣ славянски държави — още сѣ били въ зачатъчно състояние. Ще се види, при това, че българската държава вече е била не само напълно установена и снабдена съ всички институти, които въ онова време бѣха необходими за едно правилно функциониране на държавния организъмъ, но още ще се види, че единството на българската народностъ, сложена върху славянски основи, проникната отъ славянски духъ, обичаи и правосъзнание, е било окончателно затвърдено. Отъ Карпатитѣ до Бѣло море, отъ Охридско езеро до Черно море, се е простирала една очертана държава, макаръ нейнитѣ крайнини отвѣдъ Дунава, да сѣ били въ едно не толкова оздравено положение. Ще се види, че Симеонъ е направилъ не малко, както впрочемъ бѣше направилъ и баща му, Борисъ, за национализирането и на българската черкова, на чело на която той сматряше за една необходимостъ да се постави единъ патриархъ, сътрудникъ редомъ съ царя-императоръ и самодържець, за издигане на българската държава въ политическо, културно, иконо-

мическо, и духовно отношение. Ще се види, че и Симеонъ при всичката си властническа природа, не е билъ абсолютенъ неограниченъ монархъ и че той се е вслушвалъ въ мненията и желанията на своя народъ, на своитѣ болѣри и висши духовни лица. Силно осветление по този въпросъ ни даватъ отношенията на Симеона съ бележития просвѣтителъ и учителъ Великия епископъ Климентъ, чиято национално-културна деятелностъ въ Македония го издига до първо стъпало на старитѣ български просвѣтителъ. При това ще стане ясно, че Симеонъ е искалъ обединението на всички балканици въ една държава съ столица Цариградъ, зазавладяването на който той употреби толкова усилия и даде скъпи жертви. Най-после ще се види, че не презъ време на самото Симеоново царуване и не по причина на неговата бележита деятелностъ се почва разлагането и отслабването на България, — това разлагане и отслабване започна по-късно, при сина му Петра, и дохара пропдането на първото българско царство подъ византийско владичество, при Бориса II, синъ Петровъ.

Царуването на Симеона, както и това на баща му Бориса, заключава въ себе си голѣкъ брой поучения и уроци за всѣкого, който разгледва историята на миналото не само отъ гледище на интереснитѣ разкази и приключения, но който дири въ преданията и събитията на старината поука за настоящето. „Полугъркътъ“ Симеонъ, студентътъ на Византийска Магнаурска университетъ, прекаралъ десетина години въ Византия въ постоянно и непосредствено общуване съ ромейски учени, философи, книжевици и общественици, този Симеонъ, знаящъ разкошната обстановка и омайна величественостъ на ромейския дворъ и богатството на византийската култура, никакъ не се поддава на византийски влияния, когато се касае въпроса за интереситѣ на българската държава, за благото на българския народъ. Въ такива случаи него не разклатватъ въ убеждениата му нито хвалебнитѣ стизиви и колѣнопредклонни молби на патриарха Николай Мистикъ, така изпълнало изложени въ писмата му до Симеона. Сяко така не сж могли да действуватъ на него — ту умолителнитѣ и увещателни, ту укорни и законителни изрази въ писмата на Романа Лакапина, особено въ онази тѣхна часть, която се отнася до домогванията на Симеона да стане царь

и самодържецъ на всички българи и ромеи. Непреклоненъ, неумолимъ и твърдъ остава Симеонъ въ всички тѣзи случаи, когато ромейското влияние е искало да направи отъ него единъ свой, а не и български господарь. Гордиятъ, честолюбивъ и високопросвѣтенъ Симеонъ съ достоинство пазилъ престижа и ореола на български господарь, ореолъ толкова необходимъ за самата България, колкото и за външнитѣ ѝ отношения съ чужбина.

На нѣко казано, менността и дѣлото Симеонови, оставатъ незасегнати въ своята значителностъ и величие и въ своитѣ многообразни заслуги отъ всички онѣзи дребни критики, които му се правятъ отъ страна на предвзети изследователи и изучавачи на българското минало.

Фигурата на Симеона остава крупна, характерна и величава въ всички отношения. На нея може да се сочи като на най-свѣтлыя фарь, който е освѣтлявалъ небосклона на българската държава и на българската народностъ не само въ негово време, но и отпосле. Този фарь и до сега прѣсна лъчи, които могатъ да стоплятъ и да огрѣятъ и настоящето, да подкрепятъ неговитѣ надежди и да засилатъ изгледитѣ за едно по-хубаво бъдаще на българския народъ.

Симеонова България отъ държавно-правно гледище.

Историко-правни бележки.

I

Времето на Царь Симеона

Вътрешно положение на България. — Симеоновитѣ копиежи да стане василевсъ. — Величие и обаяние на византийския василевсъ. Чужди претенции предъ василевса. — Защо Симеонъ не се стрѣскаше отъ това величие? Отсутствие на престолонаследие въ Византия. Случайни василевси. Константинъ Багренородни. — Дипломацията на Византия. — Русия при Симеона. Полша при Симеона. Хървати и сърби при Симеона. Симеонъ съ арабитѣ. Западнитѣ държави при Симеона.

Времето на царь Симеоновото царуване се отбелѣзва съ редъ характерни вътрешни и външни събития и явления.

Въ вътрешно отношение България, при Симеоновото възкачване на престола, бѣше доста отдавна окончателно сформувана, ако и не напълно стегната въ своитѣ отдѣлни части. Славнитѣ, дошли на Полуострова изъ Подкарпатнето отъ къмъ източното и долно течение на Дунава, както и тѣзи отъ къмъ Сава и Драва, бѣха обединени въ една народностна цѣлостъ, благодарение между друго организационния талантъ и централизацията, що донесоха хората отъ военната и дисциплинирана дружина на Аспаруха (Испериха). Новооснованото най-напредъ малко княжество, въ предѣли между Дунава и Балкана, Черно море и р. Тимокъ, скоро успѣ да се разшири при Тервели (696—719), който въ добавъкъ бѣ сполучилъ поради услуги, направени на едного отъ византийскитѣ императори — Юстиниана II Ринотмета, да добие почеститѣ на цесарь и да седне на престолъ въ самата Византия, редомъ съ василевса, несравнимъ съ никого по онова време владетель. Хитритѣ Церигъ или Телерикъ (468—77) внесе доста редъ въ разнебитена отъ междуособици България. Крумъ още повече въздигна държавната мощъ и духовната култура на своя народъ. Презъ кжсото макаръ

свое царуване (803—814), той съ голѣмия си държавнически размахъ успѣ да дойде до Одринъ и да го превземе, можа да стигне и стана своя лагеръ подъ стѣнитѣ на Византия, а, главно, да закрепилъ България, като ѝ даде редъ, една наследствена династия, която царува около 170 години и при това като обединилъ дветѣ ѝ части отвъдъ и отъ самъ Дунава. Омортагъ, следъ Крума (814—831), се отличилъ съ голѣмъ умъ и тактъ и поставилъ предѣлитѣ на държавата къмъ онѣзи погранична линия, която се нарича Ернесия, близу до Еносъ-Мидия.

При Бориса (852—884) българската държава, бѣше охванала почти цѣла Македония съ Охридъ, градъ, въ който Борисъ бѣше живял да види единъ културенъ центъръ за всички западни български земи, заселени отъ тѣмнива скино славяни, каквито бѣха мизийскитѣ славянски племена, съ известни и неизвестни названия.

При Бориса християнството, отдавна вече пуснало корени и имаше свои вѣруещи въ всички южни и юго-западни краища на славяно-българската стихия, християнството бѣше озарило неговия дворъ, установено като държавна религия, свързано по догми, богослужение и канонически книги съ Византия.

Борисовиятъ синъ Симеонъ, отличенъ пълководецъ, политикъ и ученъ, продължилъ дѣлото на знаменития си баща, царува 38 години и умрѣ въ напреднала възраст, като оставилъ едно хубаво наследство на сина си Симеонъ поема и продължава дѣлото на Бориса и още повече възвишава престижа на българската държава.

При Симеона страната се издига на най-високото стъпало въ междудържавно отношение и, тъймо за това, Симеонъ съзна не само величието, до което бѣше достигнала неговата държава, но се проникналъ отъ разбирането, че неговитѣ знания, неговитѣ дарби, високо-културнитѣ ценности на България му даватъ право, съ пълно достоинство, да се домогне до титла, съответна и напълно равна съ тая на византийския василевсъ, императоръ и автократоръ.

Царуването на Симеона е редица отъ подвизи за вътрешно уредване и засилване на държавата, за което мъдро дѣло той използва 20 годишния миръ съ Византия; — то бѣше още редица отъ копнежи, стремежи, борби и войни не само за закрепяне повѣрената му отъ Бога българска държава, но и за да може правотѣрно, мирно да добие титлата василевсъ, императоръ, какъвто бѣше тогава византийскитъ. Не може да се каже, че политическитѣ условия и отношения съ съседи и далечни народи и държави, бѣха напълно благоприятни за достиженията, къмъ които се стремѣше българскитъ владетель. Самата Византия бѣше отслабена въ началото на Симеоновото царуване: дворцови сплетни, състезания за императорския

престолъ, за регентството надъ Константина Багренородни¹⁾, останалъ безъ баща на 6 години, борбата противъ патриарха Фотия, изострянето на схизмата между Византия и Римъ — и още арабскитѣ враждебни походи и завоевания въ Мало-Азийскитѣ области на империята, — всичко това нато че ли благоприятствуваше на Симеона за негови походи къмъ Цариграда, даже за завоевание на тази въ това време исленска столица. Обаче, вътрешната сила и класическата старина на новия Римъ, ореолътъ на преданията му, неговиятъ грамаденъ и сияющъ престижъ, независимо отъ личноститѣ, които се редуваха на престола или около престола и които много пжти унизяваха окончателно върховната византийска власть, този престижъ спасяваше Византия и и даваше въковна отсрочка за съществуване. Нека се прибави къмъ това и хитрата онази дипломация, носители на която бѣха въ разни времена изтъкнали личности, озарявани отъ духа на Константиновци и Юстиниановци и които носители сега въ Симеоново време бѣха патриарситѣ Фотий, Николай Мистикъ, самиятъ василеопаторъ, а по-после василевъ — Ромакъ Лакапинъ, тестъ на Константина VII Багренородниъ. — тази хитра дипломация не малко способствуваше за успѣшното изтргване на Византия изъ най-нжчни положения, като запазваше поне на гледъ външния и блѣсъкъ, и като скриваше изкусно вътрешнитѣ и гнили и болни мѣста.

Византийцитѣ не само вѣрваха, че тѣ сж единствения народъ въ свѣта, предназначени за всесвѣтско владичество, като приемници на великата римска империя. Византия се смятърше за законна наследница на Римъ. Западната Римска империя бѣше загинала подъ ударитѣ на варваритѣ. Византия бѣше единственната империя, която имаше, и смѣташе се, не може да има съперница. Нейнитѣ василевси бѣха свѣтовни владетели и въ свѣтско и въ духовно отношение. Никой народъ, освободенъ изподъ византийската власть, не се смятърше за окончателно, откъснатъ отъ империята. Това вѣрване, станало догма, личи доста прозрачно, а нѣкаде и изпжнвало въ писмата на патриарха Николай Мистикъ и на императора Романа Лакапина до Симеона²⁾.

Самиятъ императоръ бѣше козмократоръ. Той трѣбваше да бжде не само издигнатъ надъ всички други държавни владетели, но той трѣбваше да бжде недостижимъ, несразнимъ. И за да се внуши тази мисль на чуждитѣ

¹⁾ Подробности за тоя моментъ отъ Византийската история въ Симеоново време даватъ проф. В. Н. Златарски, *Истор. на бълг. държ.* т. II., К. Иречекъ, *История болгаръ*, стр. 198—218 и М. Дриновъ, съч. I т. въ *Южные славяне и Византия*.

²⁾ Тѣзи писма въ български преводъ сж изданы проф. В. Н. Златарски въ МСБ — юн. X (1894), XI (1894) XII (1896).

посланици, дошли въ Византия, трѣбваше да се даде да разбератъ, че наистина има нѣщо величествено, недостижимо, божественно въ lika на василевса.

Не сж приказници отъ „Хиляда и една ношъ“ сведенията за великолепието въ обстановката на дворцовия византийски животъ. За него ни дава сведения книгата на императора Константина Багренородни „За церемониитѣ“¹⁾. Тукъ Византия се представя като една сцена, на която се развиватъ великолепни процесии, тържествени приеми, чудни и роскошни празници: на улицитѣ на столицата, подъ сводоветѣ на св. София, въ залитѣ на императорския дворецъ и на хищрома.

Въ галеритѣ и стаятѣ на двореца, покрити съ коприна и сѣкли платове, съ мраморни подове, посипани съ рози, въ иерархически редъ се изправятъ тѣлохранители, въ сребърни дрехи, златни шитове, варяги юнаци, съ грамадни секири на рамо, дворцови чиновници и придворни сановници въ костюми, свѣтещи отъ позлата, въ разшити туники, пурпурни и златотъкани одесия. Въ голѣмия Магнаурски триклиний, дето очитѣ се смайватъ при гледането на императорскитѣ съкровища, дето сж стариннитѣ чудеса на ювелирното изкуство, диадеми, свѣтещи отъ емайль и драгоценни камъни, при тежкитѣ занавѣси съ причудливи конзари, се издига въ дъното на абсиди златниятъ императорски престолъ. Въ подмощието на този тронъ на естрада лежатъ два златни лъсове, задъ тѣхъ златно дърво издига своитѣ клони, а върху тѣхъ кашнали, попъстрени съ емайль златни птици: тука висши сановници държатъ императорскитѣ инсигнии и държавното знаме.

Когато влазялъ василевсътъ, поздравяванъ съ обикновенния възгласъ, при пѣние на химни, изпълнявани подъ акомпаниментъ на златенъ органъ отъ пѣацитѣ на храма св. София или на светитѣ Апостоли, когато предъ коленичлия дворъ, вземалъ мѣстото на трона си, като ослѣпявалъ погледитѣ съ блжсъка на драгоценни камъни и златни дрехи, които почти закривали неговия образъ, то при величественостъта на неговата осанка, василевсътъ изгледвалъ по право като живо въплощение на божеството, по-право като свето изображение, отколкото човѣкъ. За да се възвиси още повече туй необикновенно величие, а особено за да се поразятъ отъ този разношъ варварскитѣ посланици, които се явявали въ Византия, или чуждитѣ господари, въ допълнение къмъ него, измислили още едно сръдство: на помощъ повикали механиката и създали една истинска феерия. Въ тази минута, когато посланикътъ влазялъ въ тронната зала, птици, кашнали на златно дърво, почвали да пѣятъ, лежа-

¹⁾ Constantini Porpphrogeniti. De ceremoniis aulae Byzantinae. CB. edit Io Jac. Reiskii. — II 829.

щитъ лъвове ставали и повдигали ревъ въ туй време, когато звуковетъ на органа все повече и повече расли и се ширили. Когато посланикътъ колѣничилъ низко, като въздавалъ на василевса задължителното—споредъ етикета—поклонение, императорътъ съ своя престолъ се отдѣлилъ отъ земята, той се повдигалъ все повече и повече и предъ очитъ на изправилъ се посланикътъ, вкамененъ отъ изумление, той се явявалъ вече като въ апотеоза на въздуха и билъ облеченъ въ нови одежди. (Дилъ. Въведение въ византийската история. Руски преводъ, стр. 5 и 6).

Биха могли да се приведатъ още много описания и картини за този разкошенъ животъ и омайна обстановка на Византия, и то не само въ двореца на Василевса, а и въ дворцитъ на разнитъ болѣри-владалци (βουρξη), които обитавали около двора и изобщо въ столицата на ромейската империя. Но и това стига, за да имаме едно макаръ и слабо представление отъ онова, което е било главно въ двора.

Тъзи внушителни „видения“ и проявления за величието и недостижимостта на византийския василевсъ, автократоръ и първосвещеникътъ, на които Симеонъ е билъ въ Цариградъ, още на младини, свидетелъ, никакъ не смущаваха обаче неговата душа, охваната дълбоко отъ идеята, станала за него несъкрушимъ програменъ идеалъ — превземането на Византия, възцаряването му като василевсъ на Империята. Тъзи внушителностъ, така да се каже се парализираше или поне неутрализираше отъ други добре знайни нему факти и данни, които шепнѣха на неговата душа: „Какъ? нима можешъ да се съмнявашъ въ възможността да достигнешъ славия си идеалъ? Та не знаешъ ли ти, че не сж малцина, даже авантюристи, които постѣгаха на Византийския престолъ и го добиваха за егоистични цели? Тѣ не бѣха подостойни, по-способни, нито по-правоимащи отъ тебе? Истина, веднажъ застаналъ на престола, византийскиятъ василевсъ е величайшия самодържецъ въ цѣль свѣтъ, недостижимъ въ своето величие; но не е толкозъ мъченъ пѣтя, по който може да се достигне до тоя престолъ! При това ти имашъ велики, благородни цели: ти искашъ издигането на една балканска, българско-славянска държава, въ която като столица да влезе Византия.“

Прочее, за да се разбере още по-добре психологията на Симеона досежно неговитѣ домогвания до византийския престолъ, не е излишно да се спремъ и върху нѣкои факти изъ византийската история, които предшестваха неговото възцаряване. Симеонъ знаеше тѣзи факти; той бѣше ги изучилъ много добре и въ подробностъ въ време на своето студентство въ Магнаурския Университетъ въ Цариградъ, дето той прекара своитѣ младини.

Въ Византия не беше се установилъ режимътъ на едно

легитимно престолонаследие поне до X вѣкъ. Римската империя бѣше завещала на византийската единъ отъ конституционнитѣ си пороци, които, както казва Рамбо¹⁾ донарака нейното падане; това бѣше липсата на единъ добъръ наследственъ законъ. Въ римската история има само една епоха, когато властта бѣше преминала безъ сътресения, поради естествено или изкуствено усиновление, отъ единъ владетель къмъ други. Това бѣше епохата на Антонинитѣ. Въ II в. наистина Римъ имаше една династия. Но при единадесеттѣхъ цезари отъ I в. имаше 8 революции или насилствени смърти. Третиятъ вѣкъ е такъвъ на анархията: малко владетели умрѣха отъ естествена смъртъ. Въ IV в.: нито наследствената система, измислена отъ Диоклетияна, нито правата на наследството въ семейството на Константина, не бѣха зачитани. Злото премина и стана постоянно въ Византийската империя.

Единъ историкъ е пресмѣтналъ византийскитѣ василевси отъ Аркадия до пропадането подъ турското владичество, които били свалени отъ престола по единъ трагически начинъ. Въ туй разстояние престолътъ е билъ завземанъ отъ 109 души василевси, първи, или втори, съправители, или сдружени. 34 умрѣли въ своитѣ легла, 8 умрѣли на война или по нѣкой злополука. Обаче 12 доброволно или насилствено сж абдикирали; 12 умрѣли въ тъмница или монастири, 3 загинали отъ гладъ, 18 били обезобразени чрезъ настрация (скобяване) или съ избалакани очи, одушени, удвени, заклани или хвърлени отъ високото на нѣкой стълбъ. Изцѣло за 1058 години, 65 революции, дворцови, улични, казармени и 65 сваления отъ престолъ.²⁾

Причината на тѣзи сътресения Рамбо отдава на липсата на законъ за престолонаследието и изобщо на незачитането отъ страна на народа на правата, получавани отъ василевситѣ по наследство или по кръвъ. Отъ тукъ липсата на наследствени династии. Даже Юстиниановата челядь бѣше дала само петъ царувания, и то не по наследство отъ баща къмъ синъ. Въ Византия липсваше императорска фамилия. Не е вѣрно сравнението, което се прави на Византия съ Стамбулъ. У турцитѣ поне винаги се е пазило високото зачитане на Османовата династия. Наистина, убивала султани, но никога не унищожавала династията. Единичниятъ останалъ султанъ нѣмаше какво да се бои отъ насилствена смъртъ. Така Махмудъ бѣше сигуренъ за живота си, когато удуши единствения си роднина Мустафа. Никога не дойде на ума

¹⁾ Alfred Rambaud. L'Empire grec au dixième siècle. Constantin Porphyrogénète. Paris, 1870. Стр. 23—24 « слд.

²⁾ А. Rambaud, и. с. Също място.

на нѣкой турски везиръ или паша да узурпира едно султанско мѣсто.

Въ Византия не се гледаше на царска кръвъ и въ това отношение нѣмаше никакви скрупули. Всѣки смѣлъ се смѣташе, че може да се докопа до императорския престолъ. Нѣкой селянинъ, нѣкой занаятчия, касалинъ, канчия, се замисляше и, при известни обстоятелства, сполучваше да заграби мѣстото на василевса. Имаше мнозина, които бѣха посочени, внушени или подтикнати отъ гадатели (оракули) и магьосници, че непременно ще станатъ василевси. Това стигаше да раздвижи тѣхнитѣ амбиции и да ги ржководи въ живота имъ къмъ тѣзи целъ, като създаваше около тѣхъ и срѣди, които вѣрваха въ сбмдаването на прокобяването.

Лъвъ I, споредъ народното предание, е билъ касалинъ и въ Цариградъ сж сочели диогена дете той съ жена си е продавалъ месо. Селянинъ отъ Ведрияна, единъ свинаръ, пристига въ града босъ, съ торбинка на рамо и става Юстинъ I, василевсъ и основателъ на династия, а неговиятъ племянникъ, също така селянинъ, става онзи великъ законодатель, пълководецъ и държавенъ строителъ, какъто бѣше Юстинианъ Великий.¹⁾ Фока бѣше единъ простъ сотникъ, когато грабна мѣстото на Маврикия. Лъвъ III Исавранинъ бѣше занаятчия. Лъвъ V бѣше арменецъ, на когото родителитѣ бѣха бѣгали, защото извършили престѣпление и доведени до дълбока сиромашия. Михаилъ II бѣше слуга у Барданиусъ. Селянинътъ Василъ I бѣше дошелъ да поднови всичкитѣ тѣзи спомени, като основа една династия — македонската. Узурпаторътъ при Константина Багренородни Романъ Лакалинъ, отъ една арменска област, бѣше се отличилъ само съ това, че бѣше убилъ единъ лъвъ въ едно блато и завъ длъжността „друнгариусъ на флотата.“

Повечето отъ тѣзи случайни василевси бѣха настроени отъ оракули или баячки, които имъ предсказваха предстоящото голѣмо бѣдеше.

Презъ времето на Симеона на византийския престолъ царуваха двама василевси: Лъвъ VI Философъ и Константинъ VII Багренородни.

¹⁾ За славянското произхождение на Юстина и Юстиниана сж писали Дриновъ, Сж I 189—191., Kambaud. ц. с. Иречекъ, История болгаръ. Противното поддърматъ други, между които рускиятъ историкъ Василевъ, „Славяне въ Грощи“ и, V. Византийскій Временикъ“ Новиковичъ се задоволява да нареже Юстиниана Илirianецъ, съ което твърдението никакъ не се изключва славянското произхождение на Юстиниана. Новиковичъ зема поводъ за своето твърдение отъ Прокопия, ако той е авторъ на Anecdota, с. VI. Сравнете стр. 45 отъ Римско и Римско-Византийско право въ Старовр. България (отъ С. С. Бобчевъ).

Лъвъ VI, баща на Константина VII, се отличи съ своя разпуснатъ животъ, съ който опровергаваше титлата си Философъ или Мждъръ. Следъ смъртъта на първата си жена Теофано, която бѣше прогласена за светица, той се ожени за Зоя, съ която впрочемъ и по-напредъ живѣеше като конкубинка. Следъ смъртъта на Зоя той се ожени въ трети бракъ за Евдокия и, подиръ това, той не се стѣсни да вземе за конкубина друга Зоя, дъщеря на Стилианъ Зауца, за която се ожени въ четвърти бракъ въпреки черковнитѣ канони. Отъ тоя бракъ се роди Константинъ VII. Патриархъ Николай Мистикъ бѣше възмутенъ отъ това и черковата изискваше наказанието на безплатния василевсъ. Мистикъ запрети дори на Лъва да алазя въ черкова. Лъвъ нареди да арестуватъ патриарха и да го изпратятъ на заточение. Новиятъ патриархъ Евтимий не залича кризата. Една схизма бѣше настанала така въ гръцката черкова. Лъвъ VI, Августа Зоя и незаконородениятъ Константинъ Порфирогенитъ, съ патриарха Евтимий, бѣха станали ненавиждани отъ всички.

Константинъ Порфирогенитъ остана сираче на 6 години. Той царува до 54 си година. Роденъ въ 905 г., съправитель отъ шестата си година (911) съ баща си Лъвъ VI, на 7 години (912) съ вуйча си Александра, отъ 8—15 година (913—920) подъ регентството на майка си или на своитѣ настойници; отъ 15—39 година (920—944), той се нахѣрва подъ опекунството на своя събратъ по съправление Романа Лакапина; отъ 39—54 г. той управлява самичкъ, като има за съдружникъ въ короната Романа II. Презъ тѣзи 48 години на царуване, Константинъ VII даде името си на публичнитѣ актове и своя ликъ на имперската монета. Прочее, той царува ту съ баща си, ту съ вуйча си, ту съ майка си Зоя, ту съ своя тестъ — Романа Лакапина, ту съ своитѣ три шуреи, ту съ жена си Елена и сина си Романа II; а въ действителность никой други владетель презъ толкози дълго царуване не е управлявалъ по-малко; собствено, неговото управление трае само 15 г. (отъ 944—959 г.).

Тѣзи бѣха василевситѣ и управляващитѣ фигури въ Византия по време на Симеоновото царуване. И това всичко, що бѣше добре познато на Симеона, едва ли бѣше напълно знайно на вѣщния свѣтъ. То се скриваше по възможность грижливо отъ всички.

На чуждитѣ посланници не даваха възможность самички да се разхождатъ изъ Византия, тѣ бѣха придружавани отъ императорски офицери, повече да ги контролиратъ, отколкото да имъ обждатъ нѣщо като почетни придружвачи. Гледаха да посочатъ на тѣзи посланници главно монументалнитѣ забележителности на столицата: св. София, великолепната ли-

тургия на православните, съкровищата въ черковата, драгоценните мощи и пр. и пр. Всичко това имаше за целъ: да се изтъкне величието и недостижимостта на Византия, на нейния василевсъ, на нейния разкошъ и богатство.

Византия бѣше отлична майсторка да отстранява опасните си врагове и нападатели. За това тя прибѣгваше до всевъзможни помирителни средства и съюзническо-военни комбинации. Тя постоянно раздаваше достоинства и титли, малки и голѣми дарове, откупи и годишни данъци, нѣкои плащани въ видъ на военни контрибуции, драгоценни одеяния—скарамангии, единъ видъ скъпоценни горни дрехи — и украшения и, когато бѣше необходимо, отстъпваше даже и земи.

Тази дипломатическа тактика на Византия бѣше проявена не еднократно и къмъ Симеона: нѣколко пѣти тя го обезоръжава и спира отъ неговото окончателно решение да се справи съ Византия, да я сложи подъ краката си, да се възкачи на трона на василевсите и да стане такъвъ императоръ на византийската империя, каквито бѣха нѣкога славяните Юстинъ и племенникътъ му Юстинианъ Велики.

Въ Симеоново време отъ славянски държави се среща вече една високо културна Моравия, една Панония; заражда се Сърбия, като княжество, най-напредъ подвластно на България, и Хърватско—като независимо.

Русия въ това време е била въ състояние на формация: въ всѣки случай руситѣ бѣха вече влѣзли въ мирни и бойни сношения съ Византия. При Олега — въ време на Симеона, а именно въ 907 г. (споредъ Нестора) една флотилия отъ 2000 ладии съ въоръжени войници прави по море единъ излетъ до Цариградъ, не първи по редъ. Броятъ на ратниците сигурно е преувеличенъ. (180 х. моряци), но фактътъ е безспоренъ. Целитѣ на Ологовата експедиция сж били нѣколко, на първо мѣсто да се осигури данничеството на Византия.

Миренъ договоръ съ Византия се подписва при князь Олега (879 и 912) напълно въ полза на руситѣ. Той предвижда редица благоприятни за руската търговия условия, тъкмо въ това време, когато Симеонъ се готви за голѣмитѣ си походи противъ византийската империя. За своята голѣма ловкостъ Олегъ билъ нареченъ Вѣщий (Магесникъ) и възпѣтъ въ народните пѣсни. Неговото дѣло продължилъ Игорь Рюриковичъ (913—945), който въ съюзъ съ печенегитѣ воювалъ противъ Византия. Той билъ убитъ отъ древлянитѣ и жена му Ольга продължила дѣлото му. Тя се кръстила въ Цариградъ. Официалното кръщаване на Русия станало въ 988 г. при Владимира, внука на Ольга и синъ на Светослава.

И Полша въ това време се появява на историческата сцена съ едно обединение на своитѣ племена и на земитѣ, завоевани отъ тѣхъ. Познанъ билъ Велика Полша: тука се

появява княжеската династия на Пяститѣ (около 960—963), която царува повече отъ 500 години. Великото събитие на покръщението на Полжитѣ е станало въ 966 година, единъ вѣкъ следъ това на българитѣ и двацѣтъ и две години преди руситѣ. Както чехитѣ и моравцитѣ, поляцитѣ въ това време имали да се разправятъ съ нѣмцитѣ.

Голяма помощ и много пакти спасение сж намѣрвали византийцитѣ, като прибѣгвали до повикването противъ Симеона араби, маджари, печенеги, даже сърби и хървати.

Маджаритѣ, така нареченитѣ тюрки у византийцитѣ, скитнически народъ, отъ турански произходъ, бѣха се появили на р. Донъ, отъ къмъ степитѣ по Волга; по-късно дойдоха къмъ стария жгълъ — Онгълъ на Днестъръ, Прутъ и Серетъ; тѣ бѣха станали съседи на прабългаритѣ. Тѣ бѣха мъжествени, добри въоръжени, дисциплинирани и решителни ратници. Не е никакъ непонятно, ако Лъвъ Философъ въ своята „Тактика“, пише за този народъ, че „той му е билъ проводенгъ смише, че Божественнгъ промисль гое билъ въоръжилъ за спасението на империята“.

Имаше единъ моментъ, когато маджаритѣ съ помощта на византийцитѣ преминаха Дунава и Симеоновата държава до самия Преславъ, въ това време когато самъ Симеонъ е билъ заловенъ въ боеве съ Византия. Симеонъ е видѣлъ това страшно опустошение на страната си. То стигнало дори до столицата Преславъ, въ това време, когато Симеонъ билъ затворенъ въ Доростолъ. Но той си отвърналъ скоро на опустошителитѣ.

Симеонъ използвалъ помощта на печенегитѣ.

Печенегитѣ сж били около това време, както и Донскитѣ хазари, силенъ народъ. Тѣ заемали полинитѣ на Днѣпъръ, дошли откъмъ Волга, гонени отъ хазари и узи или огузи—възможни прадѣди на нашитѣ гагаузи. Печенегитѣ позгласкали къмъ западъ маджари, даки, славяни и основали временно една голяма държава, която се простирала отъ брѣговетѣ на Дунава до брѣговетѣ на Доиъ. Тѣхнитѣ племена извършвали диви и хищнически нападения върху хазари, узи, руси, маджари и българи. Тѣ не били на времето за своитѣ съседи по-малкъ бичъ отъ хунитѣ и маджаритѣ.

Въ 892 г. Симеонъ наедно съ тѣхъ нападналъ маджаритѣ въ Ателкуза, именно тогазъ, когато тѣ, повикани на помощъ отъ нѣмския кралъ Арнулфа противъ Светополка, Моравски Князъ, опустошавали Моравия и Панония. Въ тази война съ маджаритѣ, Симеонъ билъ победителъ и въ Бесаребня маджарскитѣ дружини пострадали твърде много, една частъ даже била унищожена, а друга взета въ пленъ. Обаче, маджаритѣ и следъ това подпрѣснили силитѣ си съ нови свои пришелицы, ударили на западъ и се разположили въ равнината между Дунавъ и Тиса, съ която тѣ не много отдавна се за-

познали, когато подпомагали Арнулфа. Около 907 г. тѣ успѣли вече да разорятъ Велико-Моравското господарство, което се разпаднало твърде бърже при синоветѣ на Светополка. Славянитѣ отъ Панония се разбѣгали въ съседнитѣ страни и, тука, въ тѣхнитѣ стари жилища веднѣжъ за винаги се настанили и укрепили маджаритѣ.

Наистина, чехи и моравци следъ това се оправятъ и съставятъ чехско кралство, но и то се намѣрва въ враждебното влияние и допиране на нѣмската култура.

Хърватитѣ и сѣрбитѣ били раздѣлени на нѣколко дребни племена. Тѣ кжсно почнали да се сближаватъ въ политическо отношение. Западнитѣ хървати били по-честити отъ сѣрбитѣ. Подъ върховната властъ на франки тѣ се обединили отъ Сава до Цетиня. Така била положена основата на по-късната хърватска държава (IX в.) Около 875 г. хърватскитѣ владетелъ Сдеславъ, подчинилъ страната на Византия въ политическо и черковно отношение, но следъ 4 години той билъ убитъ отъ Бранимира — истинския основател на политическата и черковна самостоятелностъ на хърватитѣ. Бранимиръ скжсалъ васалнитѣ връзки съ Византия и Хърватско станало самостоятелно. Въ черковно отношение то се присѣдинило къмъ папата. По-късно при Мунтимира, Хърватско се издигнало още повече, а Томиславъ, около 914 г. разпространилъ своята властъ надъ Босна и въ земитѣ между Сава и Драва. Така въ началото на IX столѣтие, въ времето на Симеона, Хърватско съставляло едно силно политическо цѣло и единъ опасенъ съседъ за Симеона. Войната съ хърватитѣ въ 925 г. е била спечелена за тѣхъ.

Колкото за сѣрбитѣ, тѣхното положение се колебаело между Византия и България. Тѣ били раздѣлени на нѣколко племена—сѣрби, босняци, неретвани, захлумляни, травюняни (въ Херцеговина) и дукляни (въ Черногория), и не единъ пжтъ се борили и защищавали противъ Пресияма и Бориса.

Византия често се обръщала къмъ сѣрбитѣ и хърватитѣ за да се противопоставятъ на Симеона. За това тя си послужила и съ папата. — Нека се каже тукъ, че въ това време между Византия и Римъ бѣ настанало помирение, макаръ и временно.

Враждебни действия противъ българитѣ се почнали въ Сърбия (Рашка) и съ голѣми усилия, особно при жупана Захария, около 923 г., сѣрбитѣ добили известно самостоятелно положение; обаче, Симеонъ въ това време се е подвизавалъ подъ Цариградъ.

Следъ завръщането си той успѣлъ да нанесе такъвъ разгромъ на тѣхнитѣ въоржжени сили, че тѣ били принудени да отстъпватъ на всѣкаде; самъ Захарий бѣгаль у хърватитѣ. Сърбия била присѣдинена къмъ България (924).

Нека се напомни, че арабитѣ отъ Истока не сж били непознати на Симеонова България. Тѣзи араби бѣха и въ културно общуване съ Византия. Арабитѣ бѣха вече сполучили да се разширятъ по брѣговетѣ на Северна Африка, въ Испания и пр. Тѣ носѣха на всѣкаде покрай своитѣ жестоки завоевания и една висока култура, която, както се знае, игра важна роля въ всички области на западната наука.

Византия бѣше подплашена не единъ пжтъ отъ арабитѣ. Тя се стареше всѣкакъ да се мири съ тѣхъ особно предъ страха на български нашествия откъмъ Тракия.

Симеонъ се опита за единъ съюзъ съ африканскитѣ араби противъ Византия (922 г.), но този неговъ съюзъ бѣше осуетенъ отъ Византийцитѣ, които сполучиха да плѣнатъ арабскитѣ пратеници по сключването на мира, наобѣщаха имъ всевъзможни облаги и ги надариха съ богати дарове. Българско-арабскиятъ съюзъ не можѣ да се сбъдне.

На кратко, времето на царь Симеона се отбелѣзва вжтрешно, въ страната, съ закрепване на държавата, съ прогласяване на българското царско достоинство и на церковната независимостъ. Християнството бѣше облѣхнало всички класи на населението. Границитѣ се чертаеха въ най-широки размѣри. Симеонъ се усещаше не само силенъ, но и морално властенъ да се домогне до една величествена мисия — мисията да стане самодържецъ „всѣмъ блѣгаромъ и грѣкомъ“, да основе една балканска империя, въ която да влѣзатъ всички славянски и ромейски земи, империя, която да има за столица Цариградъ.

Въ външно отношение България имаше да се разправя освенъ съ Византия, която въ Симеоново време треперѣше предъ българскитѣ въоржжени сили, още съ нѣкои съседни, каквито бѣха новопоявилитѣ се маджари, съ ревнуващитѣ българското-славянско единство и величие — сърби и хървати.

На Балкански П-овъ или на Близкия изтокъ не се издигаше вече горда само една — Византийската империя: имаше вече две сериозни съперници, като голѣми империи — византийската и българската. Никога Византия не е имала пострашенъ противникъ, отколкото Симеонова България!). Тѣкмо за това Византия не се уморяваше да извиква противъ България и маджари, и печенеги, и араби, и сърби, и хървати.

Папството и въ време на Симеона Велики не представало да бжде единъ мощенъ факторъ не само въ церковнитѣ и въобще вѣрски отношения. Папата ималъ своя държава, папската областъ въ Римъ, ималъ свои войски, ималъ широко всесаѣтско ведомство. Борисъ и Симеонъ сж се обръщали къмъ него както за писани закони (Борисъ), тъй и за „царска корона“ и за „патриаршеско благословение“. Ако и да били скѣсани сношенията на Папата съ Византия на нѣколко пжти по-рано, особено при иконоборцитѣ Исаври —

тѣзи отношения се възобновявали и въ времето на Симеона Византия се обръщала къмъ Римъ за да измоли неговото въздействие върху „агресивния“ български монархъ. Малко по-късно, въ 1054 г., окончателно се завършило раздѣлението на Западно-Римско-Католическата отъ Източната православна черкова.

Въ западна и централна Европа въ това време се разпада империята на Карла Велики, като се раздѣля на три части: Франция, Италия и Германия. Започва се феодализацията въ Карловитѣ владения съ институтитѣ на васалство и синьорство, въ време на което държавниятъ владетель губи своята предишна власть, става само „първи между равнитѣ“. Почва се даже избора на кралъ и на императоръ отъ страна на синьоритѣ, до като се появява по-късно императоръ Оттонъ I Великий (912—913), който основава така наречената „Свещенна римска империя на германския народъ“.

Личностъ и деятелностъ на Симеона.

Значение на личността въ историята.—Симеонъ студентъ въ Цариградъ.—Първата война на Симеона съ Византия.—Маджаритѣ въ България.—Миренъ договоръ.—Константинъ Багренородний. Зоя Чернооката.—Симеонъ кесарь.—Ахелойскиятъ бой.—Романъ Лакапинъ.—Симеонъ въ Византия: най-великия денъ въ бълг. история.—Защо Симеонъ се връща?—Характеристика на царя Симеона споредъ патриархъ Николая и съвременни историци — чужди и наши.

Колко и да се говори, че личността не играе важна роля въ историческитѣ съдбини на народитѣ, все пакъ живи примѣри и историческата действителностъ сж доказвали и доказватъ, че отъ личността на героитѣ, отъ личността на издигналитѣ се въздове, държавни владетели и силни държавници, зависи твърде много насоката, която взематъ сжитията и отъ която се опредѣлятъ резултатитѣ на обществени и народни движения.

Съ подобно твърдение не се изключва истината, че личността е продуктъ на срѣдата и че безъ благоприятнитѣ условия на тая срѣда, всеу ще сж всички усилия на дадена, даже гениална, личностъ. Но веднѣжъ появи ли се тая личностъ, напр. единъ Александъръ Македонски, единъ Петъръ Велики, тѣ вършатъ дѣла, които преобразяватъ обществата. Обикновено тѣ създаватъ епохи.

Това, което е безспоренъ фактъ и въ нашето далечно минало, то е, че всѣки пътъ, когато държавното кормило е попадало въ ржцетѣ на опитни и мъдри държавни фактори: князе, царе или държавници, тогазъ и вътрешни и външни работи на държавата сж се отличавали съ известень подежь по всички линии на живота. Не може да се отрича, че държавни владетели, като Гервеля, Крумъ, Омортага, Бориса, Симеона, Самуила, Асѣновци, сж давали съсемъ друга насока на държавнитѣ работи, отколкото това е било съ нѣкои слаби или колебливи князе, като Петра, Иванъ Шишмана и др., които и при най-добра воля, не сж могли да запазятъ придобитото отъ предшественици, изгубвали сж го, и като приемемъ даже, че сж действували при

не много благоприятни условия, все пакъ съ своята личностъ сж способствували за несполуки, даже за катастрофи.

Високо се издига, рельефно изпжква фигурата на Симеона, синъ Борисовъ.

Отишелъ въ Цариградъ 9—10 годишенъ, следъ кръщението на преславския дворъ, Симеонъ прекаралъ младинитъ си тамъ и обръща вниманието на всички, които го познавали, съ своя умъ, съобразителностъ, скромностъ, набожностъ и трудолюбие. По известно време той бѣ облѣкълъ монашеското расо; дали защото е билъ постриганъ за монахъ, или като желающъ да живѣе по монашески, е единъ неразрешенъ въпросъ. Знаятъ се византийски императори, които сж носили монашеско облекло подъ царскитъ си дрехи, безъ да бждатъ пострижени за монаси.

Голямо значение е имало възпитанието и обучението на Симеона въ Цариградъ въ Мегнаурския университетъ. Той учи тамъ Риториката на Демостена и Силогизмитъ (философията) на Аристотеля¹). Тогавъ въ философията влазяха или я придружаваха, спредъ Кедрина, наукитъ: аритметика, музика, астрономия, геометрия, стереометрия и тази, която е господарка на всичкитъ други—философията. Образованието въ Цариградъ все около това време, когато тамъ Симеонъ бѣше студентъ, ако и вѣрско-философско, имаше практическа цель. Хуманитарнитъ науки се смятали за необходими, и въ сжщото време като че ли сж били достатъчни да подготвятъ държавници. Нѣмало е въ свѣта друга империя, дето даветъ качества на ученъ и чиновникъ, да сж най-често обединявани. Наистина, въ Византия капризътъ на императора можеше да направи отъ единъ невежа—сдия, невежи можели да се домогватъ и до императорския престолъ, обаче отъ Лидосъ до Константина VII — много високи чиновници имаше, които бѣха първи учени въ империята. . . Така хуманитарнитъ школи въ Византия бѣха въ сжщото време специални, даже професионални школи и семинарии. А отъ тѣхъ излизаше, споредъ желанието, генералъ, сдия или прелатъ (владика).

Симеонъ съкашъ се бѣше приготвилъ въ пълно духовно въоружение за живота, за едно царуване.

Симеонъ стѣпва на българския престолъ бидейки около 25 годишенъ²).

¹) Лундбрандъ, нѣмски посланикъ въ Византия, въ своитъ *Antapodosis* cap. 29. В р. 65 нарича С. полугръкъ: *Hunc etenim Simeonem emlargum, id est semigrecum, esse alebant eo quod a puericia Byzantii Demostenis rhetoricam Aristotelesque sillogismos didicerit.* — Дриновъ, съч. I 474; — Иречекъ, *История*, 199.

²) Дриновъ, съч. I, 375. — Иречекъ, *Ист. б.*, 199.

Той почва своето царуване съ една война, непонятна за онова време, но която издига Симеона на много висока степен въ редоветъ на съвременнитъ нему държавни владетели. Тази война му е била наложена отъ Левъ VI, внукъ на Василия Македонянинъ, нареченъ Мжарий (философъ), но на когото моралътъ съвсемъ не отговарялъ на неговото название, бидейки управляванъ отъ жени и любимци. Той именно извика войната съ своето поведение къмъ българскитъ търговци. Подъ влиянието на Стилиянъ Зауца, баща на любовницата му Зоя — отпосле четвърта негова жена, Левъ отдалъ въ откупъ сбора на българскитъ мита върху внасени въ Византия стоки на дваматърговци отъ Атина — Ставраки и Козма. Тъзи последнитъ, за да скриятъ своитъ произволи и злоупотрѣбления отъ контролъ, пренесли българския търгъ отъ Цариградъ въ Солунъ. Младата българска търговия, която се стремѣла постоянно къмъ едно широко развитие, била засегната чувствително отъ този произволенъ актъ. България въ това време билъ като сръдоточенъ складъ на сурови произведения, които тукъ сж идвали отъ Германия, Моравия, Русия и даже отъ понтийскитъ страни, за размѣна съ гръцки манифактурни стоки и произведения отъ Азия и Африка. Посрѣдническо звено за континенталната търговия на Цариградъ съ велика Моравия и съ цѣлия Западъ е било пакъ българското складъчно тържище. Български търговски кервани оживявали тържищата на Цариградъ и Солунъ. Съ премѣстването, обаче, на тържището, следователно и на българската търговия, въ Солунъ, българскитъ кораби отъ Бургазъ и устието на Дунавъ, се сплвали въ своитъ рейсове. Тъ трѣбовало да заобикалятъ цѣлия Трахийски полуостровъ, за да стигнатъ въ Солунъ, намѣсто да стоварятъ, както други лажъ, стокитъ си направо въ Цариградското пристанище. Вънъ отъ това, въ Солунъ, византийски конкуренти добили прекупуването на данъцитъ и щѣли да отидатъ въ притисканията и злоупотрѣбленията си до край.

Напраздно Симеонъ се опитва чрезъ мирни ходатайства предъ Византийския василевасъ да получи удовлетворение. Ето защо въ 883 г. саѣтътъ билъ изненаданъ¹⁾ отъ единственото зрелище за 9 в. на една война, предприета въ защита на търговски интереси, война, която се завършила съ побѣда надъ роментъ,

Но Симеонъ е билъ длъженъ скоро следъ тази побѣда да се оттегли въ земита си, защото Византия, както винаги, подирила и намѣрила съюзници и, макаръ за моментъ, спл-

¹⁾ Rambaud, L'empire grec 328, 329; — Гилъфердингъ, 108; — Дриновъ, сч. I. 376; — Иречекъ, ц. с. 200.

сители, тоя път, у маджаритѣ (894—895). Поканени да дойдатъ на помощъ на ромеитѣ, тѣ подъ водачеството на Арпада, нахълтаватъ въ България и идватъ дори до Преславъ, като оплѣтили северо-източна България¹⁾ Симеонъ се показвалъ готовъ да преговаря за миръ, който обаче не билъ сключенъ, а щомъ се пооправилъ, той предприема втори походъ противъ ромеитѣ (895) и разбива войскитѣ на Лъва VI при Българофигонъ (Българско бѣгство) сега Баба-Ески²⁾ отначало Ромеофигонъ. Следъ тази побѣда Симеонъ сключилъ миръ, условията на който били изгодни за него.

Споредъ този миренъ договоръ: 1) българитѣ дали клетва, че нѣма да вършатъ нѣщо неизносно за ромеитѣ т. е. нѣма да почватъ нова война; 2) ромеитѣ ще изпращатъ богати подарѣци отъ ромейската империя въ пограничния градъ Девелтъ, дето ще ги получаватъ пратеницитѣ на българския господарь³⁾; 3) ромеитѣ „отстъпватъ“ на България приморската покрайнина между Черно море и Странджа планина.

Следъ това настѣпва седемнадесетгодишенъ миръ между България и Византия. Този миренъ периодъ бѣ използванъ отъ Симеона за вътрешна, културна и организационна работа. Въ този периодъ съпада онзи разцветъ на старобългарската писменность, който справедливо наричатъ „златенъ вѣкъ на българската култура“⁴⁾.

Може би мирниятъ периодъ щѣше още да се продължи, ако не бѣ смъртта на Лъва VI Философа. Той остави малолѣтенъ 6 годишенъ синъ — Константина VII Багренородни.

Вуйката на Константина—Александъръ, бѣше неговъ първи настойникъ. Познатъ пияница, Александъръ, въ нетрезвено състояние, не се стѣснилъ да оскърби посланицитѣ на Симеона, които се явили въ Цариградъ, за да подновятъ мирнитѣ условия⁵⁾. Наистина, Александъръ се поминалъ скоро и като настойници се явили други лица, начело съ патриарха Николая Мистикъ, но Симеоновото честолюбие бѣше засегнато дълбоко; той погледналъ на това пренебре-

¹⁾ В. Н. Златарски, История на Българск. държава, II, 283, Гильфардингъ, ц. с. 109—124; — Иречекъ, ц. с. 201.

²⁾ В. Н. Златарски, ц. с. — също мѣсто.

³⁾ Ромей е официалното название на византийцитѣ. Ромей ще каже римляни — а въ действителность въ състава на ромеитѣ влизали много маловизантийски и баджански народи, които говорѣли предимно грѣцки.

⁴⁾ Дриновъ, Съч. I 379; — Иречекъ, ц. с. 204.

⁵⁾ Иречекъ, ц. с. 206.

жително отношение отъ Византия като на провокация и въ главата му се забива като гвоздей идеята за отмъщение и се засилва онзи блѣнъ, който той винаги носилъ въ душата: да завладѣе Византия.

Обстоятелствата благоприятствали на Симеона за да почне нови походи противъ Ромеитѣ. На престола имало малолѣтенъ василевсъ — Константинъ VII, когото при това нѣкои не признавали, защото билъ незаконороденъ синъ отъ непозволенъ четвърти бракъ на Льва VI Философъ съ Зоя Чернооката (*Καρβουοφθύνη*),¹⁾ негова наложница-конкубина. Патриархъ Николай Мистикъ не призналъ склочения брака, преди който билъ роденъ самиятъ Константинъ Багренородни. Мистикъ за своята смѣлостъ билъ сваленъ отъ патриаршеския престолъ и на негово мѣсто дошелъ патриархъ Евтимий, който благословилъ брака. По-късно, обаче, Мистикъ билъ пакъ повърнатъ на патриаршеския престолъ, а Евтимий изгоненъ. На чело на регентството отъ 7 души, между които двама славяни, застаналъ Николай Мистикъ.²⁾

Три месеца следъ смъртта на Александра, регентъ на Константинъ VII, Симеонъ почва своитѣ походи.

Въ края на 913 г. той се явява съ победоносната си войска подъ стенитъ на Цариградъ, ако и да е билъ молень съ дълго писмо отъ Мистика да спре своя походъ, — Мистикъ билъ особено на набожността и благочестивитѣ чувства на българския господаръ.³⁾ Патриархъ Николай Мистикъ, както и цѣлиятъ дворъ е трѣбвало да излѣзатъ предъ Симеона съ колѣнопреклонни молби за милостъ и пощада. Синоветѣ на Симеона били поканени и гошавани въ двореца на василевситѣ. Тоя пътъ въ Влахерския дворецъ се извършилъ и единъ обрядъ, който проф. Златарски описва подробно, като възвеждане Симеона на втори императорски санъ — симвасилевсъ или иповасилевсъ, за отличие отъ *ὁ βασιλεὺς βασιλεὺς* или пъкъ на степенъ кесарь — *ὁ καίσαρ*. Тукъ на обряда присѣствувалъ и младиятъ василевсъ Константинъ VII, който обсипалъ Симеона и синоветѣ му съ многобройни и великолепни дарове. Споредъ проф. Златарски, Симеонъ се върналъ въ България като признатъ „цесарь Български“.⁴⁾

Връщането, обаче, на Зоя Чернооката, майката на Константина, въ двореца измѣнило всичко. Тя отстранила

¹⁾ Буквално *Καρβουοφθύνη* ще каже, която пали, която гори, като въгленъ.

²⁾ В. Н. Златарски, ц. с. II 358.

³⁾ *Ibid* ст. 360—364.

⁴⁾ *Ibidem* 367—373.

Николая Мистика и отхвърлила домогванията на Симеона да се сроди сь Константина VII. Така Зоя осуетява блѣна на Симеона да царува въ Византия поне като василеопаторъ.⁴⁾

И тази нова спѣнка не отчайва българския господарь. Той продължава да работи вътрешно за издигане на България, безъ да спира погледъ къмъ идеала си.

Симеонъ разбира тѣрде добре, че ако има нѣщо, сь което се издига Византия надъ всички други съвременни ней държави, малки и голѣми, това не бѣха нейнитѣ воинствени качества, нито блѣсъка на василевситѣ, нито разкошния и разпуснатъ животъ на двора. Не външната култура издигаше Византия. Вътрешниятъ духъ, тази изтънчена образованостъ, тази вѣрска мощь, тази старинна слава, тѣзи натрупани спомени за вселенския и други събори, легнали въ основата на православния свѣтъ; сь една речъ, Византия като синонимъ на духовна култура и вѣра, — ето ксе се сматряло отъ Симеона като най-голѣма ценностъ на византийската империя.

Проникнатъ отъ тѣзи възгледи, — проникнатъ отъ известна доза мистицизмъ, като баще си, усилията на Симеона бѣха обърнати къмъ издигането на България тъкмо въ тая насока. Той искаше да култивира, да образова, да развие силитѣ на българския народъ въ тази насока, толкозъ повече, като виждаше въ свѣтди зари бждината на България. За това той сматряше и достоинството на василевса като символъ и като ореолъ необходимъ за това величие на България, за което копнѣеше неуморно.

Подиръ отказа на Зоя да се сроди синъ ѝ сь Симеоновата царска челядь, Симеонъ се решава самъ да се прогласи за василевсъ, императоръ, „царь и самодръжець въсѣмъ блѣгаромъ“.) Това ще е било къмъ 915 г.

При това, оживенъ отъ неуважителнитѣ отношения на византийския дворъ къмъ него, той се готви пакъ за новъ походъ. Не дрѣмѣли, обаче, и въ Византия. И тамъ се приготвявали.

Тѣ извикали сега на помощъ противъ Симеона печенжката орда отъ северъ, подскоросали Драчкия стратегъ противъ България, опитали се сь разни подарѣци да пов-

⁴⁾ Василеопаторъ — баща на василевса, както се е наричалъ тѣста (дѣдото, бабалъкъ) на императора въ Византия. Симеонъ е смѣталъ, че като даде дъщеря си на константина Багренородни, той вече спечелва едно законно-установено право да се мѣси въ върховното управление на императора, особно пакъ когато Константинъ е билъ още малолѣтенъ.

⁵⁾ В. Н. Златарски, ц. с. II 381.

дигнатъ противъ него и сръбския князь Петъръ Гойниковичъ, който трѣбвало да почне война противъ България заедно съ маджаритѣ. Начело на сухопътнитѣ ромейски войски билъ поставенъ отважниятъ полководецъ Лъвъ Фока, а на флота — Романъ Лакапинъ. На 10 августъ 917 год. станалъ бой при р. Ахелое, (Надиръ-дере), не далечъ отъ Масевария, дето Симеонъ нанесълъ на роментѣ пълно поражение¹⁾. Следъ това последвало и друго, нанесено при Катасирти, не-далечъ отъ Цариградъ. Въ Цариградъ тѣзи поражения били отъздени на некадърността на регентитѣ. Романъ Лакапинъ използвалъ обстоятелството за да заграби регентството, а по късно — да ожени малолѣтния още Константинъ за дъщеря си, и, най-сетне, като василеопаторъ (баща, т. е. тестъ на василевса), да се прогласи и самъ за василевсъ.

Следъ Ахелойския бой, Симеонъ свикалъ епископски съборъ въ столицата, на който прогласили българския архиепископъ Леонтия за патриархъ, който пъкъ отъ своя страна далъ на Симеона патриаршеско решение съ благословение да се нарича „Царъ и самодръжецъ въсѣмъ блъгаромъ“²⁾.

Откакъ се разправилъ при това съ западнитѣ си съседи, Симеонъ се заготовилъ за нова война (919). Тоя пътъ той билъ още повече ядосанъ, като знаелъ положително, че Романъ Лакапинъ съ оженването Константина за дъщеря си, пресѣкълъ окончателно неговата надежда за царуване надъ Византия³⁾. Повърналиятъ се на патриаршеския престолъ въ това време Николай Мистикъ пакъ почналъ своята нескончаема преписка съ Симеона и пакъ го увещавалъ за миръ, тъй като вече нѣмало Зоя, която го била обидиле, а на чело на империята билъ единъ уменъ, способенъ и „богопоставенъ“, човѣкъ, като Романъ Лакапинъ. Едно особено посолство занесло писмото отъ Мистика до Симеона. Въ него се казвало, че той, патриархътъ, не е въ състояние да дойде при него; инѣкъ той непременно би постигналъ целта си, защото „непрестаналъ би ту съ думи да умолява, ту да му цѣлува главата, очитѣ, милото лице, рждетѣ; ту да прегръща колѣнетѣ му и дори нозетѣ“. Патриархътъ молилъ за миръ.

Симеонъ се съгласилъ да се срещне съ патриарха, но не спрѣлъ приготовленията си; подмѣтанията на Мистика: Симеонъ да се откаже отъ „старитѣ си помисли относно

¹⁾ Златарски II, 385; Гилдфердингъ и с. 134; Дриновъ, съч. 397.

²⁾ Златарски и с. II 401.

³⁾ Дриновъ, съч. I 369; — Иречекъ, Истор. б. 201—211.

ромейското царство* никакъ не удовлетворявали българския господарь. Върху това отгоре Лакапинъ се прогласилъ за кесарь (9 септ 920), и по-късно за василевсъ (на 17 декемврий). Така, предполагаемата срѣща не могла да се сбъдне. Преписката на Мистика съ Симеона, обаче, продължила и следъ това. Патриархътъ успокоява Симеона, да не му се вижда противно, че Романъ се възкачилъ на византийския престолъ като василевсъ. Това било Божие дѣло. За това той съветва Симеона: „свържи се съ него чрезъ сватовство, било като оженишъ дъщеря си за негово мъжко чадо, било като вземешъ за своя снаха негова дъщеря. И това като стане, ти нѣма да изгубишъ нищо отъ копнежитѣ, които направо сочатъ къмъ надлежната слава и твоята полза нито за цѣлия български народъ, нито за подчинения ти народъ. Преди ти още искаше да се сродишъ съ императора, но тия, които трѣбваше да сторятъ това, отнесоха се лекомислено къмъ твоето искане; сега ти имашъ възможностъ да се украсишъ съ това родство. Ти искаше да станешъ тестъ на ромейския императоръ, сега за това ти се представя удобенъ случай“¹⁾.

Обещаваната сватовска комбинация въ новата ѝ форма никакъ не удовлетворявала тоя пътъ Симеона. Въ 921 г. той се приготвилъ за новъ походъ къмъ Византия, скоро се явилъ подъ Одринъ, превзелъ го, направилъ опитъ да сключи съюзъ съ африканскитѣ араби (922), но усилията му били осуетени отъ ромейтъ и, най-сетне, въ началото на септемврий 923 г. той се озовалъ пакъ подъ стенитъ на Цариградъ. Той се разположилъ на лагеръ предъ Влахернскитѣ врата (сега Балатъ-Укапусу) и веднага поискалъ да дойдатъ при него патриарха и нѣкои ромейски велможи, за да преговаря за миръ (923 г. септ.)²⁾.

Романъ Лакапинъ нарежда да се приготви на морето³⁾ въ Златния Рогъ (χρυσόκων), една здрава площадка за срѣщата на българския царь. При това Лакапинъ и патриархъ Николай отиватъ въ Влахерненката черква и тамъ предъ Божия Матерь, като оросиватъ съ сълзи свещения подъ, молятъ се да смегчи неумолимото и непреклонно сърдце на високомѣрния Симеонъ и да го обърне къмъ миръ. Следъ това Лакапинъ се явява, обиколень отъ своитѣ орженосци, на опредѣленото за срѣща мѣсто. На 9 септ., на 4 ч. презъ деня, следъ четиридневна чакане, стига Симеонъ придруженъ отъ голѣмъ брой български войници. Споредъ

¹⁾ Златарски МСБ, кн. XIII, писмо XI, стр. 42—45; — Иречекъ, ц. г. 211.

²⁾ В. Н. Златарски, ц. с. т. II, 464—469; — Гильфердингъ, ц. с. 14; — Дриновъ, Съч. I, 399.

лѣтописецъ, нѣкои отъ тѣхъ имали щитове и копия златни, сребърни и медни и всички били въ желѣзни брони. Когато Симеонъ застаналъ въ срѣдата на своитѣ войници, тѣ го приветставуваха на „ромейски“ езикъ, като василевсъ — императоръ. Византийскиятъ сенатъ и синклитъ (членоветѣ на правителството), гледали отъ градската стена на всичко, което ставало на площадката. Споредъ грѣцкия лѣтописецъ, императоръ Романъ Лакапинъ показалъ твърдостъ на духа, не се уплашилъ отъ множеството неприятели, не побѣгналъ назадъ, но трѣгналъ напредъ безстрашно, като че въ срѣда отъ приятели. Като застаналъ първи на площадката, той чакалъ Симеона.

Най-напредъ се размѣнили заложници, българитѣ грижливо огледали площадката, за да не би да има засада и измама, и тогазъ само Симеонъ слѣзълъ отъ коня, качилъ се на площадката, приближилъ се къмъ императора. Следъ взаимнитѣ приветствия, заговорили за миръ. Императорътъ казалъ на Симеона „Слушалъ съмъ, че ти си човѣкъ богобоязливъ и истински християнинъ. Покажи това на дѣло, прекрати убийствата и кръвопролитията, утвърди миръ съ насъ християнитѣ, не допуская да се крвавятъ ржцетѣ на християни съ кръвъ на единовѣрни. . . И ти си човѣкъ и тебе чака смъртъ, възкресение и съдъ, днесъ ти живѣешъ, а утре ще бждешъ прахъ, съ какво ще се оправдаешъ предъ Бога за убийствата на невиннитѣ? . . . Искашъ ли богатства, азъ ще ти ги дамъ. . . Само спри ржката си отъ ножа, възлюби мира и съгласието, та и твой животъ да се успокои и християнитѣ да отдѣхнатъ отъ бедствия¹⁾).

Тѣй говорилъ византийскиятъ василевсъ. Това, което е важно да се отбележи, това, което изисква особено историческо и психологическо изучаване, то е, че Симеонъ се е съгласилъ да сключи миръ. Двамата владетели се раздѣлили, откакъ василевсътъ поднесълъ на Симеона голѣмъ брой подарѣци.

Историчитѣ признаватъ, че това е билъ най-великия день за Симеона, може би и най-великия день отъ българската история²⁾. Българскиятъ царъ ималъ въ краката си наследника на императоритѣ и му предписвалъ условия за миръ подъ самитѣ стени на Цариградъ.

Византийската империя, прочее, не е могла да се домогва, че тя е единствената, вселенска империя. Срещу нея стояла въ всичкото си величие и друга империя — Симеонова България. По този случай Хилфердингъ казва: „Както и да скриватъ византийскитѣ писатели въ раз-

¹⁾ В. Н. Завтарски, ц. с. т. II, стр. 466—467. Думитѣ на императора сж превадени тунъ съ съкращение; ср. Гилфердингъ, 144.

²⁾ Гилфердингъ, ц. с. 144.

кошни фрази това унижение, както и да скриват тѣ условията, съ които ромейтѣ сж купили мира, но всѣнакъ въ витиеватото и хитро разказване тѣхно, забелѣзватъ се неопровержими белѣзи на истинското положение на работитѣ. Продумалъ, не продумалъ Симеонъ словото „миръ“, тозъ часъ тичатъ при него патриархътъ и висшитѣ византийски сановници; пожелава Симеонъ срѣща съ василевса, и той, безъ да скрива своята радостъ, тича да се възползува отъ предложението; когато се готвятъ вече за срѣща Симеонъ подпалава подъ Цариградъ черкови и пуша своитѣ българи на грабежъ¹⁾. Императорътъ не гледа това, а какво впечатление е трѣбвало да произведе върху съвременниците тази молба на ромейския императоръ „да смегчи пресвета Богородица неумолимото сърдце на българския господарь!“ Каква е трѣбвало да бжде таа срѣща, при която Симеонъ кара василевса (ние знаемъ уважението на византийцитѣ къмъ етикета), щото императорътъ да стои на мѣстото за срѣщата, а Симеонъ да заповѣда да провѣрятъ дали всичко е наредено честно, дето предъ лицето на сената и синклита на Византия и предъ самия василевсъ се раздаватъ въ честь на българския господарь поздравления, които се отдаватъ на кесарь, дето огромната, блестяща военна свита на Симеона затъмнява тѣлохранителитѣ на императора и като че ли императорътъ, отивайки на тази срѣща, се предава въ ржцетѣ на неприятеля и дето съ речъ почти умолителна трогва и „засрамва“ Симеона съ своето „смирение“²⁾.

Рамбо мисли, че величието на Византия, нейната старинностъ, слава, вътрешна култура, сж спрѣли българския царь да отиде по-нататъкъ. Той (Симеонъ), казва Рамбо³⁾, който току-що се смѣташе, че е близко да вземе мѣстото на цезаритѣ, сега се вижда толкозъ отдалеченъ. Той разбираше, какво велико нѣщо е византийската империя. Този който му говорѣше въ този моментъ, този старецъ, когото той съ удоволствие обиждаше и пренебрегваше; този господарь, който съ една слаба свита, въ черковно одяние върху снагата си, бѣше дошелъ безъ страхъ да го намѣри всрѣдъ неговата мощъ и триумфъ, който съ влажни очи отъ сълзи, пролѣни предъ храмоветѣ, му говорѣше за милостъ и за човѣщина; този владетель не бѣше обихновенъ. Той бѣше императоръ най-отличенъ, монархътъ типъ — наследникъ на най-старото царство въ вселената, единъ жрецъ — господарь и истински патриархъ на източното християнство. Неговата

¹⁾ Едва ли трѣбава да се приеме това ромейско твърдение за безспоренъ фактъ.

²⁾ Гильфердингъ, Письма объ ист. серб. и болгарь, стр. 145—146.

³⁾ Rambaud, L' Empire grec, 335.

(на Симеона) надмѣнна и нестѣсняваща се душа „усети срамъ предъ унижението на тогози, който говорѣше“, неговата буйность падна предъ проявата на една нравствена мощь, толкова голѣма, че можеше да се унижава, безъ да падне. Като се връща при своитѣ, той (Симеонъ) имъ говори за мъдростъта и унижението на Романа, очуденъ безъ съмнение, че това сж императорски качества. Той се възхищава отъ неговото величие, великодушие, непоклатимъ куражъ. И той се оттегли отъ Цариградъ, както Атила се бѣше оттеглилъ отъ Римъ,—смутенъ, обезпокоенъ, очуденъ да отстѣпи. Една нерешимостъ го обладаваше, Той дигна обсадата на Цариградъ, безъ да подпише трактатъ и завърши войната безъ да направи миръ“.

А сигурно не сж само тѣзи психологически причини, които сж заставили Симеона да се оттегли отъ Византия назадъ. Той имаше доста сериозни основания да оздрави своята сигурность, да се разправя пакъ съ западни съседи и несгоди¹⁾. Освенъ това, българскиятъ царъ още веднѣжъ разбра, че му е необходима флота, за да окржи Цариградъ, който турцитѣ можахъ да заематъ по-късно, само следъ като уредиха своята морска сила. Отъ друга страна, смѣткитѣ на Симеона за добиване на морска сила отъ африканскитѣ араби, не се сбжднаха, защото неговитѣ посланници, придружени отъ сарадински пратеници, бѣха пленени и проводени въ Цариградъ. Романъ успѣ чрезъ пленницитѣ араби да развали този Българо-арабски съюзъ, като императорътъ поднови плащането на ежегодния данѣкъ на арабитѣ.

Напрасно Рамбо²⁾ мисли, че въ този день билъ разрешенъ въпроса, че Цариградъ вече никога не може да бжде български. Симеонъ не се е никакъ разколебавалъ въ своя идеалъ, а това личи и отъ сетнатното му поведение и отъ приготвленията за новъ по-целесъобразенъ и засиленъ походъ, който обаче не му бѣше писано да осъществи. Той е трѣбвало, преди всичко, да се разправи на западъ съ сѣрби и хървати, отъ които последнитѣ сж били засилени съ подръжката на Византия.

Византия правѣла всичко възможно, за да се съюзи съ Хърватско. Симеонъ виждалъ опасността на тая политика и се постаралъ да осуети сбждването на подобенъ съюзъ.

Когато Романъ Лакапинъ и Симеонъ се срещнали предъ стенитъ на Цариградъ, забелязали се два орла; които летѣли надъ тѣхнитѣ глави, че се събиратъ за една минута и после се оттеглятъ, за да отлетятъ единиятъ къмъ Цариградъ, другиятъ къмъ Тракия. Споредъ Льва Граматика

¹⁾ В. Н. Златарски. и. с. II. 414; Гильфердингъ, и. с. 146.

²⁾ Rambaud, L'Empire grec. 335—336.

сведуши хора видѣли въ това лошо знаменование, т. е. че миръ не ще се склочи. „Наистина, казва Рамбо, сега имаше две империи на полуострова. Българската империя съ една безмѣрна широта: ромейската империя почти стѣснена до единъ градъ само“. Значи ли, обаче, какво този Симеонъ си е било отзель отъ своята политическа програма, особено за Цариградъ, програма, която се подзе и отъ други български владетели?...

На 15 май 925 г. умрѣлъ Николай Мистикъ, който до последно издихание се стараялъ всѣкакъ чрезъ обширната си преписка съ Симеона да въдвори „миръ и любовъ“ между Византия и България. Въ последното писмо до българския царь, Мистикъ настоява пакъ за „миръ“, подсказва му, че сега зависи отъ него „да назначи количеството злато и одежди и прибавя, че ако той поиска и друго, възможно за изпълнение, то и въ това ще получи удовлетворение“. „Нека българите и ромей отново се върнатъ къмъ братско единение и едномислие и нека погине исконниятъ началникъ на враждата“.

Следъ смъртъта на Мистика, между Симеона и Романъ Лакапина се почва друга характерна за времето си преписка, въ която централната точка сж домогванията на Симеона, между друго и това да се нарича „царь на ромейтъ“ и още да задържи окупиранитѣ вече отъ българитѣ ромейски земи. Романъ билъ доста смѣлъ въ писмата си. Симеонъ обаче зърналъ въ едно отъ тѣхъ, че императорътъ не мислѣлъ да вдига война за титлата „царь на ромейтъ“¹⁾. За да бжде спокоенъ отъ евентуално нападение отъ Византия, Симеонъ отговорилъ на първото Романово писмо много меко. И следъ това се приготвилъ за воененъ походъ срещу хърватитѣ, чрезъ които Византия гледала да сплзва политиката на Симеона. Този походъ излѣзълъ несполучливъ. Но при посредничеството на папа Иованъ X между хървати и българите се сключилъ неочаквано миръ, по който случай Симеонъ сполучилъ да добие обѣщание отъ папата за „царски вѣнецъ и скиптеръ“, а българската черкова да се признае за автокефална съ патриархъ²⁾. Тѣзи сближавания на Симеонъ съ папата и помириенето съ хърватитѣ, твърде естествено, смутили Византия. Тамъ предусетили предстоящата опасностъ. Империята се намѣрвала изолирана както въ 922 г. Този страхъ личи явно отъ третото и последно писмо на Романъ Лакапинъ до Симеона (въ края на 926 или началото на 927 г.), въ което той моли пакъ „за стария миръ“³⁾, който трая 17 години.

¹⁾ В. Н. Златарски, ц. с. II. 493.

²⁾ Ibidem 507.

³⁾ Ibidem 512.

Симеонъ, обаче, не се повлиява отъ това писмо на Романа. Той се готви пакъ да пристъпи по-енергически къмъ изпълнение на начертания си планъ¹⁾, на своето въздействие, окончателното завладяване на Византия. Но тъкмо въ навечерието, когато да се сбъдне неговия идеалъ, той починалъ скоропостижно (27 май, 927 г.) безъ да дочака и получи обещаната отъ палата царска корона²⁾.

Личността на Симеона е ценена отъ много стари и нови лѣтописци, историци и писатели. За него има много мнения, сждения, характеристики. Умѣстно е да се изтъкнатъ по-важнитѣ; необходимо е да се напомнятъ и отрицателни и положителни отзиви за великана български царь, който,—това всички признаватъ—съзведе „златния вѣкъ на българската история“, издигна България до недосегаема висота, постави я въ тогавашния свѣтъ като втора империя, редомъ съ Византийската, начерта обширна и блѣсква държавна и културна програма, която изпълнява съ постоянство, съ непоколебима воля и съ тактика, криво ценена отъ нѣкои, които изждатъ въ действителността на най-славния български царь случайни настрения, колебания и капризи.³⁾

Една интересна характеристика за Симеона срещаме въ писмата на Николая Мистикъ, патриархъ, който е познавалъ лично Симеона. Въ 923 г. той му пише така: „Знамъ, че ти ежедневно напоявашъ своята прекрасна душа съ живоносната вода на учението. Знамъ, че ти любознателно повтаряшъ инигитѣ на древнитѣ“. Въ друго писмо и на друго едно мѣсто, той пише, че „Симеонъ се е отличавалъ съ несъмнено благородство на душата, съ здравъ разсъдъкъ, по умъ нѣмалъ равенъ на себе, ненавиждалъ злото, отвращавалъ се отъ несправедливоститѣ, билъ украсенъ съ всички добродѣтели“, и прибавя, „че животътъ му малко се отличавалъ отъ живота на отшелниците“.

Но тази строгостъ въ нравитѣ никакъ не е била последица отъ аскетически теории, а основно условие за голѣма умствена и държавническа деятелностъ, посредствомъ която, споредъ думитѣ на Мистика „той довелъ българската народностъ до върха на славата.“

Съ своето прилежание и любовъ къмъ науката той очудвалъ и византийскитѣ ромеи, казва Луидтпрандъ.

За Симеона Иванъ Екзархъ Български казва: „Той изследва всички книги на Свещеното Писание, характера, обичаитѣ и мъдростта на всички учители и напълни своя дворецъ съ книги“.

Имало е голѣмо основание да се нарече отъ съвременитѣ си Симеонъ „втори Птоломей“, като се знае него-

¹⁾ Дриновъ, Сѣч. I. 402.

²⁾ В. Н. Златарски, ц. с. II.

³⁾ Н. Кузнецова, Писмата на Льва Магиатра и Р. Лакапина МСБ., кн. XVI—XVII, стр. 179 и 245.

вото грамадно участие и сътрудничество въ развитъта на българската книжнина.

Особено високо сж ценени отъ всички, изучвали Симеоновия златенъ вѣкъ, книжовно-просвѣтнитѣ заслуги и въобще културната деятелностъ на великия царь. Безъ Симеоновата всецѣла поддръжка, дадена на ученицитѣ на св. Кирилъ и Методий, безъ насърдаването да се разцѣвти славянската писменностъ въ България до неимовѣрни размѣри, славянството не щѣше, сигурно да се снабди така скоро и лесно съ висока цивилизация. Гениятъ на Симеона схвана колосалното значение на славянската книга, дадена отъ първопросвѣтителитѣ, и съ своята лична поддръжка той ѝ даде криле за широкъ и високъ полетъ. Никой не може да отрича тази историческа заслуга на Симеона, на България.

Още Шафарикъ бѣше налучкалъ голѣмото значение на Симеоновитѣ заслуги въ просвѣтно отношение. Той писа: „Симеонъ е нареченъ великъ, защото си е свилъ непобедимъ вѣнецъ не само на бойното поле, противъ враговетѣ на неговия народъ и на властѣта му, но сжщо и на тихото и мирно поле на науката, гдето се е старалъ за просвѣщенieto на духа и за образованието на сърдцето и на мисльта“¹⁾.

Калайдовичъ въ своя бележитъ трудъ за съвременника на Симеона „Иоанъ Екзархъ“ казва: „Симеонъ, първи самъ, въпреки непрестаннитѣ си войни съ гърцитѣ, намѣрвалъ време да се занимава съ преводи отъ грѣцки; второ той събралъ около себе си кржгъ способни и просвѣтени люде и поржчалъ на всѣкиго отъ тѣхъ едни или други работи; той, споредъ сведенията на едни отъ тѣхъ, изпълнилъ съ книги своя палатъ“²⁾.

Ето какъ Хилфердингъ очертава личността и деятелността на Симеона. „Той управлява България 39 години. Съ неговото име е свързана най-блѣскавата епоха отъ Българската история. Той е великъ по своитѣ благородни стремления къмъ просвѣщенieto на славянския народъ. Мисльта на Кирилъ и Методий не измѣрваше пд-ревностенъ изпълнител. Отъ плодоветѣ на неговитѣ грижи се ползваше въ течение на вѣковетѣ, ползва се отъ тѣхъ и до сега цѣлиятъ славянски православенъ свѣтъ. Безспорно, въ много отъ книгитѣ, съ които и сега се ползва православната черкова въ Русия, България и Сърбия, при всички промѣни въ правописание и езикъ, и при всичкитѣ поправки на автентични текстове, остава въ основата имъ превода, правенъ при Симеона. Симеонъ прояви всички усилия, всичко могжщество на българската държава“³⁾.

¹⁾ М. С. Дриновъ, Сѣч. II, стр. 41.

²⁾ Калайдовичъ, Иоанъ Екзархъ, стр. 102.

³⁾ Гилъфердингъ, и. с. 148—149.

Отъ сръбскитѣ историци нека приведемъ тукъ отзивитѣ на Д-ръ Божидаръ Петрановичъ и Ст. Станоевичъ. Първиятъ казва: „При наследника на Бориса, Симеона, народната просвета е славила своя златенъ вѣкъ“¹⁾.

„България, казва Станой Станоевичъ, заякнала подъ даровития Симеонъ до толкова, че завладѣла повечето земи на Балканския полуостровъ и станала най-силна държава на Изтокъ. При това положение, както било естествено, България се стремела да си подчини и сърбитѣ, за да ги употреби срещу Византия. Ала отъ друга страна и Византия гледала да придобие сърбитѣ и да ги изкористи срещу българитѣ. Най-голъмо влияние върху сръбскитѣ земи имали българитѣ презъ всичко време на Симеоновото царуване. Поради това презъ това време много сръбски княжества свързали своитѣ интереси съ тия на българската държава“²⁾.

Д-ръ К. Иречекъ въ своята „История на българитѣ“ очертава така деятелността и личността на Симеона: „Въ този дваесетъ годишенъ миренъ периодъ старославянската литература, отъ която Симеонъ се интересува тѣй много, можа да се развие безъ пречки. Епископъ Константинъ, полъ Григорий, Иоанъ Екзархъ, монахътъ (черноризецъ) Храбъръ и други писатели я издигнали въ течението едва на полустолѣтие до такъвъ развѣтъ, че тя въ черковно отношение не е оставала далечъ отъ тогавашната латинска и гръцка книжнина. Съвременнитѣ на Симеона го сравняватъ съ египетская царъ Птоломей“.

Отъ българскитѣ историци и писатели достатъчно е да се поменатъ по-бележититѣ и да се приведатъ нѣкои отъ тѣхнитѣ отзиви за Симеона.

На първо мѣсто ние поставяме Маринъ Дриновъ, който за да характеризира личността на Симеона, се позовава на отзивитѣ на Николая Мистикъ и Луитпранда, които приведохме по-горе „Любовта къмъ наука и книжовни занятия той запазилъ до края на живота си... Въобще съ своята начетеностъ и култура той никакъ не отстъпвалъ на съвременнитѣ нему Византийски императори — Львъ Философа и сина му Константинъ Багренородни, най-добритѣ представители на византийската цивилизация въ X в. Като бѣше равенъ тѣмъ въ това отношение, той никакъ не имъ приличаше въ всички други отношения“³⁾. И тукъ Дриновъ привежда свидетелстауването на патриарха Николая, който е познавалъ лично българския царъ, че той се е отличавалъ съ „несравнимо

¹⁾ Др. Б. Петрановичъ, Богонили, Црква Босенска, 1864, стр. 22.

²⁾ Ст. Станоевичъ, История сръбскога народа, друго издание, стр. 49.

³⁾ М. Дриновъ, съч. I. 374—375; Иречекъ, ц. с. 204, ср. у сжция 211.

благородство на душата, съ здравъ разсъдъкъ, по умъ нѣмалъ равенъ на себе си *1), ненавиждалъ злото, отвърщавалъ се отъ несправедливостта*), билъ украсенъ съ всички добродетели**), въ частния си животъ се отличавалъ съ трезвостъ и „не си позволявалъ никакви излишества“.

Проф. В. Н. Златарски въ своето пространно изложение за Симеона¹⁾ подчертава най-много „териториалното разширение, политическото засилване и високото културно-просвѣтно развитие, които се намѣрватъ въ непосредни връзки съ многогодишната борба на България съ Византия за политическо надмощие, — борба, която обхваща почти по-голямата частъ отъ царуването на Симеона“²⁾. „Съ своето прилежание и обичъ къмъ науката той обръщалъ вниманието на цариградскитѣ гърци и билъ нареченъ отъ тѣхъ за учеността си *ἡμιγρῶς*, т. е. полугръкъ“ — „Териториалното разширение на българската държава (при Симеона), което донесло обединението на едноплемениитѣ славяни на Балк. П-овъ, политическото и икономическо засилване, което направи българския народъ главенъ факторъ въ юго-източна Европа, и културно-просвѣтния напредъкъ, който се изразилъ въ създаването на национално-българска книжнина, издигналъ България до такава висота, че нейниятъ господаръ се почувствувалъ вече достатъчно силенъ, за да се изстжи като съперникъ на източния императоръ. Като билъ владетель на по-голямата частъ отъ Балканския П-овъ и съзнавалъ своята политическа мощъ отъ една страна, и отъ друга — като му била добре известна слабостта на империята, до която тя бѣше дошла при императора Лѣва VI поради външни несполуки и вътрешни размирици, Симеонъ се считалъ ако не по-горе, то поне равенъ на византийския императоръ и поради това у него се зародила мисълта, не само, че той притежава и политическо и морално право да носи титла равна на императорската, но и че е настанало време, когато той трѣбвало да седне на престола на източнитѣ императори, следъ като завоюва Цариградъ и го направи столица на обширната си държава, а себе си да провъзгласи за царъ на българи и ромей — мисль, която бѣ обхващала цѣлото смѣщество на Симеона и станала единъ отъ

*1) Писмо на Николая до Симеона, 17.

*2) Писмо, 16.

*3) Писмо, 22.

*4) История на Българската държава, II. т. 278.

*5) Ibidem, 280.

главнитѣ двигатели на неговата дейность презъ втората половина на царуването му¹⁾.

Д. Мишевъ въ своята историческа работа „България въ миналото“ подчертава деятелността на Симеона като отлична и личността му като гениална. „Гениятъ на Симеона даде форма на идеята на славянскитѣ просвѣтители св. св. Кирилъ и Методий, като продължилъ творчеството имъ заедно съ тѣхнитѣ ученици²⁾. При Симеона дейността въ полето на просвѣтата и на книжнината достига своя апогей: Симеона титулували Велики не толкова за военнитѣ, колкото за културнитѣ приобретения, поради което царуването му е наречено отъ ученитѣ слависти „златенъ вѣкъ на България“³⁾ и той заема най-голъмо и най-лично мѣсто въ българската история и въ славянската мисль съ просвѣтната си и книжовна дейность. Той билъ най-просвѣтениятъ българинъ въ IX в. и единъ измежду най-ученитѣ мъже въ Европа. Той съперничелъ съ Константинъ Багренородни, неговъ съвременникъ и императоръ византийски. Както Багренородни билъ въ Цариградъ душа на литературно и изучно движение, насърдчавалъ писателитѣ и самъ писалъ, така и Симеонъ билъ душа, покровитель и насърдчитель на първитѣ български писатели и учители. Той го и превъзходствува. Той почъз своето меценатство преди Константина и го не ограничава само въ столицата си, Преславъ. Той закриля дейцитѣ и писателитѣ въ Охридъ, начело на които стоялъ Климентъ. . . Дворецътъ на Симеона билъ първата българска академия: той билъ пълненъ съ книги и съ писатели. Въ тази академия писателитѣ постоянно се събирали и съвещавали съ него и подъ негово рководство превеждали и творили, както и самъ той пишелъ и творилъ. Въ нея той приемалъ писателитѣ и дейцитѣ отъ Охридъ и другаде, съвещавалъ се съ тѣхъ и имъ давалъ директиви“⁴⁾.

Въ една обширна монографическа статия озаглавена „Вѣкътъ на Симеона Велики“⁵⁾ Цв. Стояновъ е налучкалъ, споредъ насъ, характеристиката на Симеона като политикъ и държавникъ. Авторътъ основателно възстава противъ по-

¹⁾ В. Н. Златарски, История на Бълг. държава, стр. 357, 8в. Второто писмо на патриарха Николая до Симеона. Сб. Н. У. вл. X. 1924 г. стр. 398—399, 402.

²⁾ Д. Мишевъ, България въ миналото стр. 34.

³⁾ С. Палаузовъ, Вѣкъ болг. царя Симеона: Петровичъ, ц. с. 22 — Иречекъ ц. с. 204.

⁴⁾ Д. Мишевъ, ц. с. 37.

⁵⁾ Цв. Стояновъ, Вѣкътъ на Симеона Велики. Отечество, броеве отъ 15 окт. 22 окт. до 19 ноември 27 г., 24 мартъ 1926 г.

върхностните критици, наши и чужди, които обвиняват Симеона: 1. че отъ любовъ къмъ самодържавие дирѣлъ само поводъ да води войни съ Византия; 2. че вмѣсто да се посвети на вътрешна организационна работа, водилъ 15 години войни за завладяването на Цариградъ; 3. че това завладяване било неосщественно не само, защото Симеонъ нѣмалъ флота, но че и да завладѣлъ Цариградъ, византийската култура щѣла да подчини България. Така че държавно-политическата дейность на Симеона имала само отрицателни резултати.

Въ своето историческо изложение Цв. Стояновъ оборва тѣзи обвинения противъ великия царь. Неговите заключения азъ попълвамъ съ още нѣколко: 1. Симеонъ не е воювалъ само отъ любовъ къмъ изкуството, но защото е билъ заставащъ отъ държавна необходимостъ да воюва; той е билъ извикванъ на военна акция, защото това го изискваха българскитѣ, южно-славянскитѣ или балканскитѣ интереси; той трѣбваше да затвърди границитѣ, спечелени отъ предшественици и отъ самия него; 2. Симеонъ не е преставалъ да мисли и да работи за вътрешното устройство и закрепване, даже и презъ време на войнитѣ, които е водилъ пакъ съ целъ за оздравяване границитѣ, засилване държавата и стопанско-културното ѳ издигане. Стремениятъ да завладѣе Цариградъ пакъ сж имали за целъ да се създаде най-здравъ, удобенъ и всѣкакъ привлекателенъ центъръ, който да обедини и ромейски и славински земи; 3. какво би станало, ако Византия се установѣше като столица на една голѣма българска империя, дали Византия като много по-културна е щѣла да погълне българщината, е единъ въпросъ, който не може да се решава така лесно, субективно и съ предположения. Знае се по общо правило въ историческитѣ и обществени явления, че болшинството е, което налага своя отпечатъкъ на известни срѣди, дори и тогазъ, когато тѣ сж по-културни. Това се види и въ завладяването на Цариградъ отъ османцитѣ, които по култура стояха по-ниско отъ ромейтѣ. Реалното положение на България представляше сигурни основания да се твърди, че заявила при Симеона България културно-стопански и военно е съдържала всички елементи за едно здраво засядане въ Византия, за едно преобрѣщане на Византийската империя въ Балканска; 4. че не Симеонъ приготви пропадането на България, вече се помена, и нека се подчертае, че тази България следъ него сществува десетки години. И ако имаше достойни наследници следъ него, сигурно не щѣше нито рускиятъ князь Светославъ да нахлуе въ България, нито пакъ Иоанъ Цимисхий да се яви ужъ за да я освобождава отъ руско владичество, а въ действителность за да я подчини на Византия.

Българската държава почна да се разлага при царь Петра, синъ и наследникъ на Симеона, съвсемъ не по вина на великия български царь и самодържець. Това разлагане трѣбва да се дири главно въ не твърдото управление на Петра, въ гибелното и противодържавно учение на богомилитѣ; въ развращаващото влияние и лошитѣ страни на византизма и на Цариградъ, влияние упражнено следъ идването на ромейската принцеса Мария, внучка на Романа Лакапина, дъщеря на Христофора, станала българска царица и окръжена съ свита ромейски придворни; въ разногласията на българскитѣ боляри и стремениѣ на нѣкои отъ тѣхъ къмъ сепаратизъмъ и автономия, най-после, въ систематическата онази и неуморна борба, която единъ неустрашимъ, непреклоненъ и уменъ василевсъ, като Иоанъ Цимисхий, съ своя и чужда помощ, прояви за разнебитването и поробването на България подъ Византия, безъ да намѣри приличенъ и енергиченъ отпоръ въ страната.

И така, признава се отъ всички, които сж проучили грижливо и дълбоко деятелността и личността на Симеона, че неговата фигура, въ вѣна, въ който е живѣлъ, е изобразявала една отъ най-изтъкнатитѣ, културнитѣ, даровититѣ и свѣтли личности на времето си; че той е билъ като културенъ и интелектуаленъ деець, най-бележития въ своето време; че за България и за цѣлото славянство, съ покровителството и творчеството на славянската писменность, той е принесълъ услуги, каквито никой други преди него, а може би, до голѣма степенъ, и следъ него, не е принесълъ, като се сравнява времето, презъ което той е живѣлъ и работилъ, като не се изпускатъ изъ предъ видъ тежкитѣ тогавашни условия и мѣнотнитѣ, що е ималъ на пѣтя си. Като държавникъ той е билъ господарь съ строго начертана програма, знаелъ е какво иска, а искалъ е цивилизацията, независимостта и свободата на една българска държава, съ царь на чело, автокефалността на една българска черква, съ патриархъ, на една територия обща за всички славяни и балкани, при столица Цариградъ, въ която да се обедини славянството отъ Полуострова съ културнитѣ и високо интелектуални срѣди на Мала Азия, като прекара презъ ситото на славянското творчество това, което е създала източно-римската цивилизация. Съ една речъ, Симеонъ е гледалъ да издигне и, въпреки всичко, издигналъ е Българската държава до най-високото културно, интелектуално, политическо и народно стѣпало, каквото тя не можа да достигне следъ него. Дейността на Симеона, прочее, е станала образцова и достойна за подражание на всички по-сетнешни български държавни владетели и отъ второто българско царство.

III.

Културно-държавна програма на Симеона.

Просвѣтна работа на Симеона — Симеонови просвѣтни сътрудници. — Върхъ на инокновенъ развитіе. — Стремени на Симеона за автономна черква. — Духовни лица като общественици и кодификатори. — Симеонъ и Климентъ. — Симеонъ иска патриархия. Защо? — Кога се почна обединението на славяни съ българи. — Що значи езикъ и народъ български и словѣнски. — Симеонъ противъ партикуларизма. — Византийски изгледъ за василевса. — Защо трѣбваше Симеону титлата царь. — Кой е утаѣралъ царската титла на Симеона. — Общъ погледъ върху Симеоновата програма.

Симеонъ е първиятъ български държавенъ владетель, който чертае една културно-политическа програма за своята държава. Той не само чертае тази програма, но и пристѣпя къмъ нейното изпълнение съ вещина и постоянство, които му се признаваха даже отъ неговитѣ най-голѣми противници. Би могла да се изложи тази програма на Симеона въ 4 точки, както следва :

1. Просвѣтно издигане на народа.

Ученикъ на Магнаурския университетъ въ Цариградъ,¹⁾ посещавачъ библиотекитѣ, музеитѣ, философитѣ, богословитѣ, правитѣ на Византия, които въ негово време издигнали значително позападналата преди култура, Симеонъ не можеше да не съзнава голѣмото значение на просвѣтата за единъ народъ, особено за единъ народъ като българския, който тежко имаше да прояви своитѣ духовни дарби. Приемникъ на чинъ ученостъ и предакъ на християнската образованост, господарь, какъвто бѣше баща

¹⁾ Магнаурскиятъ университетъ е оная висша школа, която била открита още при кесаря Варъ и при съдействието на тогавашния патриархъ Методия (842—857). Магнаурски или Магнаврски е нареченъ по двореца Магнаура (или Магнавр Махмузѣра), дето се помещавалъ. Тукъ се е училъ и св. Кирилъ (при манастирството си Константинъ).

му Борисъ, Симеонъ продължи още по-упорито просвѣтителната дейтелностъ, почната въ предшествующето царуване. Той намѣри надеждни и много полезни сътрудници въ лицето на ученицитѣ на Кирила и Методия, забѣгнавши въ България и намѣрили широко гостоприемство въ българската столица още при Бориса.

Ако първоначално Преславъ бѣше едно огнище на книжовна и въобще просвѣтна дейтелностъ, скоро подобна и по-усилена дейтелностъ се прояви въ други единъ центъръ — Охридъ (Ахрида). Тамъ, въ тази изрядно българо-славянска покрайнина, бива изпроводенъ отъ Преславъ св. Климентъ. Тамъ той почва онази учителска, проповѣдническа дейтелностъ, която очудва по своята интензивностъ. Погледитѣ на Симеона не можеха да не се спратъ въ Преславъ като голѣмо културно-просвѣтно срѣдище. Но той не изпусна изъ предъ видъ западнитѣ български земи. Съ негови грини Охридъ става разсадникъ на школно образование и на литература, каквато можеше да се развива въ онова време. Тамъ се открива онова училище, ръководено отъ Климента, което дава повече отъ 3,500 ученици, рѣдко за онова време явяване и въ най-културнитѣ страни. Можемъ да си представимъ какво голѣмо значение ще сж имали тѣзи 3,500 души възпитаници на Климента и работници въ полето на българската просвѣта и книжнина. Освенъ това оюло него сж се готвѣли за обществена дейтелностъ по-особно и духовни лица.

Климентовата просвѣтна дейностъ въ не дмечната отъ Охридъ неговз Величка и Дребичка епархия е амала такова голѣмо значение и оставила тѣй дълбоки следи, че дори охридски архиепископи-гърци въ по-сетнешно време не похѣтнали славянското богослужение; най-бележититѣ отъ тѣхъ, напр. Теофилактъ, Хоматианъ сж исали хвалебни пѣсни за тоя „великопреподобенъ апостолъ на цѣла България, свѣтильникъ и учитель български“.¹⁾

¹⁾ В. Н. Златарски, ц. с. II, 263. Туж проф. Златарски подлага на обширенъ критически анализъ всички мисли и сведения за епархията, въ която действувалъ първиятъ маг. светителъ Климентъ. А Климентовата епархия наречена Велечка, а ще е била съставена отъ нѣколко околии, които сж били по теченето на р. Велика (Кичевска долина) и въ XI в. вѣдали въ Дебърска епархия. Близостта на епархията до Охридъ е давала възможностъ на светителя да изпълнява задачата си и като епископъ на Велечката епархия и като учитель, просвѣтителъ на цѣлата охридска областъ.

Другото название на Климентовата епархия Дребица, споредъ нѣкои обменала гористата мѣстностъ въ Дебърца (Горна и Долна, на сев. отъ Охридъ до Кичевско

Симеонъ се радвалъ извънредно много, когато самъ лично наблюдавалъ и виждалъ многополезната деятелность на българския светителъ и учителъ. Той не само насърдчава и подбужда къмъ просвѣтна и книжовна дейность известни писатели и подвижници като Климентъ, Наумъ, Иоанъ Екзархъ Български, еп. Константинъ, презвитеръ Григорий, после епископъ и др.; но и самъ лично се подвизавалъ като писателъ и наставникъ, за да покаже, колко голѣмо значение той придава на културно-просвѣтната страна отъ своята дейность.

Симеонъ самъ работи и съставя познатия „Златоструй“ въ състава на който сж внесени 135 речи на великия ораторъ въ старина Иона Златоуста. По негова изрична поръчка се превежда тълковния сборникъ, станалъ у насъ известенъ подъ името Симеоновъ Сборникъ, а въ Русия Светославовъ Сборникъ. Епископъ Константинъ съставя първа българска стихотворна работа; Иванъ Екзархъ пише първо объяснение за произхода на вселената въ своя Шестодневъ; Черноризецъ Храбъръ обяснява и защищава светостята на първата българска азбука, открита отъ св. братя Кирилъ и Методий.

Не може да се каже, както правятъ мнозина, че научната работа и образоваността, която е залѣгалъ Симеонъ да бжде разширена и развита въ българскитѣ земи, е имала само вѣрски или черковенъ характеръ. Въ това време самата образованостъ изобщо, и въ Византия и на Западъ, се е отнасяла главно, за да не кажемъ изключително, върху теми и предмети, засѣгащи вѣрската страна. Трѣбва, обаче, да се подчертае, че както въ западно-българския Охридски центъръ, така и въ Преславското културно огнище, се е обръщало внимание на проповедитѣ, които сж готвени, за да се произнасятъ въ черкови и които сж имали за задача да издигатъ не само евангелския моралъ, но и да даватъ сведения отъ вѣрско-свѣтски характеръ, въ всѣки случай за онова време служащи за общо обогатяване на духа. Всичко това се е вършило подъ прякия надзоръ и обикновено по инициативата на самия Симеонъ, най-обрезования човекъ на своето време, въ сътрудничество съ неговитѣ сподвижници. Не току-тъй Симеонъ е билъ прогласенъ за втори „Птоломей“. Нали самъ Патриархъ Николай Мистикъ въ писмата си до него го хвали, че той всѣри день „напочва своята прекрасна душа съ живоносната вода на ученнето и че любезнотелно чете книгитѣ на древнитѣ“.

„Въ онова време, казва Туници, когато западнитѣ европейски народи не могли да мислятъ за народенъ езикъ въ богослуженнето, когато у западнитѣ славяни писмеността не е сжществувала, когато Русия още не била озарена отъ хриси-

янската вѣра, въ България за нѣколко десетки години се създава самостоятелна славянска църква съ народенъ езикъ и народно духовенство, съ славянска просвѣта, която достига нечувани успѣхи“.

„Ни една отъ западнитѣ литератури, продължава сжщиятъ, въ зарята на своето сжществуване и въ тъй кжсо време не е дала толкова много преводи и самостоятелни съчинения отъ богословско, историческо, богослужебно и поучително съдържание, както българската литература въ златната си епоха.“

2. Самостоятелность и национализация на българската черква.

Ромейската култура, която, както казватъ съвременници¹⁾, бѣ възпитала въ Симеона единъ „полугръкъ“ *hemiargos, idest semigræcos*) не само не угаси въ великия български царь националното българско чувство; напротивъ, тя го изостря още повече. Симеонъ се чувствува българинъ и копнѣе да разшири и закрепи българската държава, като я издигне до степеня на свѣтовна империя. За тази целъ неговиятъ прозорливъ умъ виждаше необходимостъ да му дойде на помощъ и черковата, но черкова национална, българска, черкова, дето се проповѣдва и служи богу на български, на която органитѣ да сж българи, проникнати отъ съзнанието на Симеоновитѣ задачи. И той си реши, както бѣше сторилъ и баща му, че българската черкова трѣбва да бжде национална, самостоятелна, не зависима.

Противно на това, което се наблюдава въ други славянски страни, приели християнството по източно вѣроизповѣданіе, Борисъ и Симеонъ, още повече, се залавятъ сериозно да създадатъ една национална черкова, независима отъ Византия, отъ аселенския патриархъ. Презъ нѣколко столѣтия кръстена Русия остава въ зависимостъ и даже въ известно подчинение къмъ Византия, отъ дето дълго време сж идвали духовни лица, епископи, митрополити. Това е траяло почти до завладяването на Византия отъ османцитѣ, сжщото е било и следъ покръстването на сърби и румъни.

Между това и Борисъ и Симеонъ никакъ не се колебаятъ, още при първото въвеждане на християнството, още при първитѣ стѣпки на духовната иерархия, да положатъ за нея национални основи. Черковата трѣбва да бжде българска, въ нея трѣбва да се служи по български и нейното

¹⁾ Луитарандъ, *Antapodosis*, стр. 29; М. Дриновъ, *Южные славяне и Византия въ X в. Съчинения*, т. I, стр. 374.

началство не може да бъде не родно и да се намѣрва извън българската земя.

Симеонъ виждаше въ духовенството и най-изрядни сътрудници. Въ онова време представителитѣ на църковата, и на Изтокъ и на Западъ, играеха голѣма роля въ обществеността и въ държавността. Тѣ бѣха съветници на държавнитѣ владетели, много пжти тѣхни посланици, участници въ дипломатическата подготовка за миръ или при сключване на самия миръ.

Вънъ отъ това, по-особено въ България, духовнитѣ лица бѣха повинани да се занимають съ преводъ на нѣкои канонически и законни книги. Такива книги се появиха вече въ времето на Бориса, но сигурно нѣкои сж се появили и допълнили по-късно въ времето на Симеона, въ нови „прѣложения“ и редакции.

При Симеона вече сж били познати преводитѣ отъ Номоканона на Иованъ Схоластика съ 50 титула, Законъ Соудный Людмъ и други законно-правни сборки, отъ които нѣкои се срещатъ въ познатата сбирка „Книги Законныя“¹⁾.

А нѣма никакво съмнение, че при Симеона сж се създали и появили въ нови редакции и преписи както З. С. Л., така и Номаканона съ XIV титула и други нѣкои законни сборки.

Достойно за особено внимание е отношението на Симеона къмъ Климента, когато той назначи за Велечьски епископъ, като разшири и епархията му до размѣри на една много голѣма областъ.

Когато, престарѣлъ и уморенъ отъ непрекъснати трудове, Климентъ се усетилъ недостатъчно здравъ и силенъ, за да продължава своя подвижнически трудъ, той се явилъ при царь Симеона и го помолилъ да го освободи отъ управлението на неговата епархия и да назначи вмѣсто него други по-работоспособенъ замѣстникъ. Климентъ се извинявалъ, че не би желалъ да напусне своята подвижническа служба, но какво да прави, като го налегнала старостъ и усеща, че не може да прилага достатъчно трудъ и енергия въ изпълнението на задачи, каквито се изискватъ отъ неговото положение, и той се моли на Симеона: — „Дай ми, казва му той, тия малко останали ми дни, да прекарамъ въ беседа съ себе си и Бога. Добро жилище за това ще ми е манастирътъ, — позволи ми да умра въ него... Щомъ като черковнитѣ грижи не сж по силитѣ ми, защо да заемамъ тази длъжностъ... Гледай да не би черковата, която при моето епископствуване разцѣлана повече отъ много други

¹⁾ „Книги Законныя“ сж издадени отъ проф. А. Павловъ въ Сборникъ русск. языка и словесности Лн. науки 1885. Подробно за законодателството въ време на Симеона се даватъ сведения по-долу въ отдѣла „Законодателство“.

черкови, да не се разстрои пакъ при мене; но, както казахъ, запази нейното достолепие съ помощъта на по-силни отъ мене, защото не е малка опасността да тръгнатъ работитѣ на зле поради моята болестъ”.

Симеонъ билъ смутенъ отъ това неочаквано заявление на светителя и, както разказва житието на Климента, той му отговорилъ: „Що думашъ, отче? Какъ азъ ще мога да гледамъ да седи други на този престолъ, до като ти си живъ? Какъ да лиша царството си отъ твоитѣ архиерейски благословии? Твоето отричане отъ епископския тронъ е за менъ злокобенъ белегъ, че ще изгубя царския си тронъ. Ако съ нѣщо съмъ оскърбилъ твое преподобие, като несъзнателно съмъ съгрѣшилъ, защото не знамъ да съмъ съгрѣшилъ въ нѣщо къмъ тебе, а ти като ни щадилъ като баща, не искашъ да изобличишъ моето лошо поведение, къмъ тебе, а криешъ истинската причина подъ предлогъ на тѣлесна немощ, тогава кажи, моля ти се, азъ съмъ готовъ да се покая, и като синъ да излѣкувамъ болката на моя отецъ; ако ли пъкъ нѣма какво да посочишъ, като наша вина, защо искашъ самъ да обиждашъ тия, които съ нишо не сж те оскърбили. Не можешъ и клира да обвинишъ, че е не послушенъ и не покоренъ, защото ти самъ всички възроди чрезъ евангелието и ги възпита въ преданность къмъ себе и Бога. Нито насъ можешъ да обвинишъ, че сме захвърлили скоро заповедитѣ ти, нито друго нѣщо има за осждане въ твоеото паство. Защо тогава оставяшъ чадата си да съжаляватъ за твоеото безпричинно отегляне? Или се съгласи, отче (да останешъ на мѣстото си), или пъкъ, въ противенъ случай, ще произнеса строга дума: „Каквото и да казвашъ, нѣма да те послушамъ, каквото и да сторишъ, нѣма да се съглася. Оставка може да има, струва ми се, само за недостойни, а ти си по-горе отъ всѣко достойнство”.

Климентъ се съгласилъ, но той си отишълъ въ манастиря въ Охридъ на почивка, легналъ боленъ, и се поминалъ на 21 VII 916.

И Симеонъ е уважавалъ представителитѣ на българската черкова, съветвалъ се е съ тѣхъ, вземалъ е отъ тѣхъ съвети, давалъ имъ ултване за издигане колкото се може повече националната образованость, черкова и държава, и въ асичкото време на своето царуване той е съгласувалъ своята деятелность по черковни въпроси съ разбиранята на черковата. Той е намѣрвалъ, че Черковата безъ Държавата и Държавата безъ Черковата не ще могатъ да изпълнятъ своитѣ задачи — Черковата нѣмайки нито силата, нито срѣдствата за това, Държавата бидейки лишена отъ пригодени просвѣтени държавници.

За Симеона е било важно твърде много, на чело на българската черкова да бжде поставенъ свещеноначалникъ,

който да има високата титла Патриархъ. Той е разбралъ много добре значението на титлитъ: Царь и Патриархъ. Ако съ титлата Царь, Цесарь, Василевсь, т. е. императоръ, той искаше да вземе мѣсто, което му се падаше, споредъ неговото разбиране, въ иерархията на тогавашнитъ владетели и за държавнитъ му цели, въ сжщото време и за българския свещеноначалникъ той искаше титлата Патриархъ. Въ тази титла той виждаше символъ и съдържание на една народна българска автокефална черкова, виждаше нейния националенъ характеръ. Не суета, не тщеславие кара Симеона да се домогва за добиването на тѣзи две титли. Както за себе си, тъй и за българския свещеноначалникъ, той сѣмѣташе това като една национална необходимостъ и като окончателна санкция на българската политическа и черковна свобода, самостоятелностъ и независимостъ. Ето защо, като не успѣ да добие патриаршески титулъ за бълг. свещеноначалникъ, самъ разреши въпроса чрезъ свикването на единъ архиерейски съборъ (918 г.), който провъзгласи автокефалността на българската черкова, избра изъ срѣдата си и посвети първия български патриархъ Леонтія¹⁾. Така че, ако при Бориса се почна, при Симеона се завърши изграждането на националната черкова. Тази програмна насока на великия царъ бѣше заветвана и на сетнешнитъ поколения, които я пазиха свято

3. Единство и централизация на българската държава.

Симеонъ започна своето царуване въ едно време, когато българската държава бѣше съ една широка територия, отсамъ Дунавъ и отвъдъ Дунавъ и когато българската народностъ бѣше окончателно образувана. Трѣбва да се подчертае, че стѣгането на българската държава и образуването на българската народностъ бѣше се извършило по-рано; че Аспаруховата дружина отъ какъвто произходъ и съставъ да бѣше като етнически елементъ, бѣ погълната и напълно асимилирана отъ славянската многобройна стихия.

Твърде рано още първитъ български князе Тервелъ (701—721), Телерикъ (768—777), Крумъ (803—814) и Омортагъ (814—832), видѣха бързото извършване на това обединение на появилитъ се въ V до VII вѣкове славяни съ дошлитъ по-късно носители на името българи, членове на Аспаруховата дружина.

¹⁾ В. Н. Златарски. Ист. на бълг. държава. II, стр. 401. Проф. Златарски напомня, че така е постъпилъ въ XIII в. и Иванъ Асѣн II, а въ XIV в. сръбскиятъ Стефанъ Душанъ.

Нѣкои историци мислятъ, че едва следъ покръстването на българитѣ е могло да се извърши сливането на дветѣ стихии, представлявани отъ славяни и Аспарухови българи. Нашето мнение е било и остава, че малката военна дружина на Аспаруха, състояща отъ смѣсъ на разни степни неславянски и славянски племена, брояще не повече отъ 20 до 25 х. дружинници¹⁾, мощна съ своята дисциплина, воененъ духъ и подъ здрава команда, не е могла още въ първитѣ нѣколко десетилѣтия, та нека въ първото столѣтие, да се съпротивлява на естествения законъ, споредъ който силното, многобройното и по-културното, поглъща по-слабото, съвсемъ малобройното и не толкова културното.

Аспаруховитѣ българи, както варягскитѣ руси, германскитѣ франки, изиграха една сѣбнителна, централизаторска и дисциплинираща държавна роля всрѣдъ отдѣлно живущитѣ славянски племена въ Мизия, въобще на Балканския П-овъ. Тѣзи българи, чрезъ сговоръ съ славянитѣ, стегнаха и обединиха въ една държава—българската, всичкото онова население, което носеше разни племенни названия и даде на тази държава своето име. Много справедливо Дриновъ нарича Аспаруховитѣ българи „Обединители на славянскитѣ племена“. Тѣзи българи, нито се опитваха да наложатъ на славянския елементъ каквито и да било свои обичаи, правни понятия и взаимоотношения, обществени и държавни разбирания. Славянскиятъ елементъ всецѣло прояви своята вътрешна духовна мощъ, като възприне силната сѣбнителна организация, военна дисциплина и управителна централизация на малобройната военна Аспарухова дружина.

Ако следъ единъ вѣкъ и по-късно византийскитѣ хронисти и други продължаватъ да говорятъ ту за български, ту за славянски езикъ, ту за славянски, ту за български боляри и титли, това никакъ не е доказателство, че между мѣстнитѣ славяни и придошлитѣ съ Аспаруха българи е продължавала да съществува нѣкаква народностна разлика, както между побѣдители и побѣдени, или хора отъ два враждуващи лагери. Чуванитѣ и въ Борисово, та и въ Симеоново време нѣкои титли, като Кавганъ, Тарханъ и др. никакъ не означаватъ, че раздѣлността е продължавала да съществува, както само по себе си не е обозначавало че самитѣ носители на тѣзи титли сж отъ нѣкакъвъ тюркски или турански произходъ. Безспоренъ фактъ е, че подобни титли и турански или татарски названия сж били носени и употребявани и въ други славянски и неславянски държави, както много титли отъ тевтонски или германски произходъ сж се вмъкнали и сж се употребявали презъ течение на вѣ-

¹⁾ Споредъ Михайла Сирийски Аспаруховата дружина имала около 10 х., споредъ В. Н. Златарски 20—25 х. души.

кове въ нѣкои латински народи, напр. угалитѣ. Означаватъ ли неславянство и ромейство у българитѣ голѣмиятъ брой титли, названия, термини чисто ромейски, които се срѣщатъ въ писмени актове, въ чисто български хрисовули?

Колкото за срѣщанитѣ още при Бориса и Симеона поменавания за български и словѣнски езикъ, за български и словѣнски народъ¹⁾ дали не е най-правилно да се види и въ двете названия все едно и сжщо понятие; словѣнски езикъ и народъ отъ етническо гледище, български отъ държавно гледище? Византийцитѣ бѣха „ромей“ (римляни) отъ държавно и гърци отъ етническо гледище, и турцитѣ етнически бѣха турци, а — политически — османци.

За насъ е важно да се изтъкне, че когато се възцарява Симеонъ широката бѣлг. държава е била една единна държава и че, както славянитѣ, дошли изъ Прикарпатнето отъ къмъ изтокъ въ Мизия и на югъ отъ Балкана, така и другитѣ славяни, дошли отъ къмъ западъ и спуснали се къмъ Македония, сж били отъ единъ произходъ, съ едни нрави и обичаи, съ единъ езикъ, съ едни и сжщи правни и обществени разбирания, съ единъ духъ, който ги е свързвалъ и тогазъ, когато тѣ сж били раздѣлени на племена или отделчени едни отъ други въ източни, въ западни, югозападни земи и когато тѣ се намѣрвали подъ разни власти и управления.

Ако е имало нѣщо, което въ държавно отношение е спъвало засилването и устройството на българската държава и преди Симеона, както и въ негово време, това е била онази славянска черта на племенно, обособено съществуване, което е било мжно да се надвие въ всички времена на българския държавенъ животъ. Ето защо въ програмата на Симеона е влязало като едно главно начертание да премахне този сепаратизъмъ, да внесе пълно единство и да не допуска на мѣстни управници и боляри да проявяватъ партикуларизъмъ, чрезъ който се отслаби сцеплението на всички области въ една държава. Подобни боляри, които сочеха на своето наследствено право за мѣстно полунезависимо управление и положение, той ги вика въ столицата, дава имъ служба въ централното управление, въ болярския си съветъ, синклитъ или сенатъ. По този начинъ, той, види се, е искалъ да премахне онази разлика на „владѣщи“ или „владѣлци“, за които говорятъ българскитѣ хрисовули, като ги дѣлятъ на „владѣщи царстваши“ и „владѣща не царстваши“, първитѣ бидейки назначавани отъ самия държавенъ владетель, а вторитѣ имащи своето право на известно ав-

1) Житие на Св. Климентъ отъ Теофилакта.

тономно управление, като наследствени боляри, както поне се смятаха тѣ¹⁾).

Симеонъ бѣше недоволенъ отъ тѣзи стремещи се къмъ полунезависимостъ боляри и князе отъ гледище на единността и централизациата на държавата. Тѣ спъваха споредъ неговото дълбоко разбиране, стройния вървещъ на страната, и той искаше всѣкъкъ монархическия принципъ на единна България да преобладава надъ сепаратистическитѣ стремещи на мѣстни нѣкои князе и боляри. Той върваше, че силата на държавата е на първо мѣсто въ стегнатостта на разнитѣ териториални части, въ строгата и еднаква провинциална организация и въ пълната подчиненостъ на всички областни органи на централната власт.

Въ това отношение той бѣше, впрочемъ, продължителъ и на здравата политика на баща си Борисъ I, който сждо така дирѣше въ централизациата на държавната власт премахване на болярскитѣ произволи и засилване мощта на бълг. държава. Нѣщо повече: и Борисъ и Симеонъ, както се помена, имаха още и размахъ, имаха мисълта да закрѣпятъ въ една словѣнска политическа единица всички словѣнски племена на Полуострова. Тѣ имаха въ това отношение по-късно и единъ продължителъ-Самуила.

4. Титлата царь.

Симеонъ знаеше отлично дълбокия смисълъ въобще въ политическо и международно отношение на титлата Василевсъ (Βασιλεὺς); не бѣше отъ негова страна една суета да се нарече „Царь и самодържець“ (αὐτοκράτωρ) на българитѣ, та и на роментѣ²⁾. Споредъ тогавашнитѣ понятия у византийцитѣ, заети, впрочемъ отъ римския мирогледъ, можеше да има само единъ императоръ, респективно — единъ василевсъ³⁾; всички други владетели, малки и голѣми, не можеха да добиятъ подобна титла, тѣ бѣха повече или помалко по-долни и следователно подчинени на върховния владетель — императора. Всички земи на бившата римска империя и даже държавитѣ Франция, Германия, Италия — се смятаха по право за входящи въ състава на Византийската империя⁴⁾. Ано въ езическо време римскитѣ императоръ бѣше и pontifex maximus, върховенъ жрецъ, представителъ

¹⁾ С. С. Бобчевъ. Старобългарски правни паметници. Видж. хрисовула на Константина Асѣна Тиха даденъ на Виргинския манастиръ св. Георги, стр. 149—153.

²⁾ В. Н. Златарски. Писмата на Ромель Лакалина, М. 16. 12 и XIII Гильфердингъ ц. с. 136.

³⁾ Rambaud, ц. с. 297—307.

на божеството, та и самъ полубожество, сега византийската идеология бѣше облѣкла василевса въ одеянието на „бого-помазанъ“ автократоръ, „свещено лице“, не само свѣтски но и духовенъ началникъ, архипастиръ на християнското стадо¹⁾.

Симеонъ, обаче, бѣше видѣлъ отблизу въ Цариградъ, а което не бѣше видѣлъ, той бѣше научилъ, че до титлата василевсъ достигаха не само правоимащитѣ по наследство и кръвъ императорски принцове, но и мнозина смѣли и отважни военни или политически водачи, много пѣти авантюристи. Той изгеше, какъ тѣзи военни и смѣли люде, следъ побѣди или преврати, не само ставаха василевси, но и основаваха императорски династии и царуваха дълги години. Въ Цариградъ нѣмаше закрепена царска династия²⁾. Естествено е, ако Симеонъ при такъви условия замисли, че и той може да добие за великитѣ си цели титлата василевсъ, че и той може при дадени благоприятни условия, даже да седне на престола на византийскитѣ василевси!

Впрочемъ, не само за достигането на тази мечта, за него много възможно осъществяима при дадени условия, но Симеонъ имаше нужда отъ царска титла и като български държавенъ владѣтель. Неговитѣ съображения бѣха отъ вътрешенъ и отъ международенъ характеръ: за да се издигне въ очитѣ на своитѣ боляри, за да застане на единъ колкото се може по-високъ пиедесталъ предъ старитѣ дружинни и партикулярни възгледи на разни владалци. За да може да има авторитета на единъ истински монархъ, той смѣташе че е необходимо да сложи на главата си царска, императорска корона. Събирането въ една империя — Българската — на на всички балкански земи³⁾ можеше много по-лесно и правомѣрно да се достигне съ въздигането на българск. държ. владѣтель до положението на императоръ. И Византия не щѣше да се кичи съ недосегаемостта на своя василевсъ. Тази титла му бѣше необходима още за да може да импонира и извънъ България, на съседни държави и държавни владѣтели, за да привлече по този начинъ още повече уваженieto на чужбината къмъ неговото име и власт, къмъ българската държава.

И този Симеонъ, който не се умори и отклони никога отъ своитѣ широки държавни замисли и ламтежи, отъ какъ се установи въ великия Преславъ, на р. Тича; откакъ се отърва отъ маджаритѣ, повикани противъ него отъ визан-

¹⁾ Писмата на патриархъ Николай Мистикъ до Симеона МСБ. кн. XII, 1695.

²⁾ A. Rambaud, L. Empire grec, ц. н.

³⁾ Гильфердингъ, ц. с. 136, 137.

тийцитѣ; откакъ разбива не веднажъ ромейскитѣ войски на василевсъ; откакъ се опита да царува въ Византия поне като василеопаторъ на Константина Багренородни, домогване, което му се отказа категорично отъ Зоя-майката на Константина; откакъ постави въ безопасностъ западнитѣ си граници — откакъ хървати и сърби; откакъ нанесе блѣскава победа надъ византийскитѣ войски при Ахелое (20 авг. 917), реши се най-после да се прогласи за „Цѣсарь на българитѣ“. И той се нарече Βασιλεὺς τῶν Βουλγάρων (919), което по българската формула се измѣняше на цѣсарь — или „царь блѣгаромъ“. До Симеона, казва Хилфердингъ, нито единъ славянски или български господарь, не е носилъ тая титла, бидейки тя привилегия на византийския императоръ и на господаря на западната римска империя¹⁾.

Въ своитѣ разбирания, обаче, Симеонъ не можеше да не съзнава, че не бѣше достатѣчно само едно негово провъзгласяване за василевсъ, императоръ или цезарь. Той знаеше много добре, че подобна титла трѣбваше да бѣде припозната, и, ако сж вѣрни сведенията, които по сетне се срещатъ въ преписката на царь Калоянъ съ папа Инокентий III, той ще се е обърналъ къмъ папата и ще е искалъ да му изпроводи императорска корона и патриаршеско благословение (*coronam imperii et patriarchalem benedictionem*²⁾).

Едно, както се каза по-горе, е вѣрно: Симеонъ се обръща къмъ единъ епископски съборъ въ Преславъ, пригодава да се избере български патриархъ, който го вѣнчава за царь. И както се установява отъ преписката между Романа Лакапина и Симеона, първиятъ допускаръ да се титулува „василевсъ“ на българитѣ, но не и на ромейтѣ — Βασιλεὺς τῶν Βουλγάρων καὶ Ρωμαίων — както това е направилъ по-късно Симеонъ³⁾.

Изучването и разбирането на Симеоновата програма може да стане само, като се постави изследователтъ на тогавашно гледище, и като обсмжда постѣпнитѣ на Симеона съ огледъ на тогавашното време. И наистина, не е много лесно да се разбере натѣлно дълги години преследваната отъ Симеона целъ: да превземе Византия и да иска да стане византийски василевсъ, да хаби сили, да изтощава народна и държавна енергия. Защо му е било всичко това? Не му

¹⁾ Гилъфердингъ, ц. с. 135—137.

²⁾ Това сведение се среща въ преписката раздѣлена между папа Инокентий III и Калоянъ. Въ нея се съобщава, че самъ Калоянъ, както иъкога старитѣ блѣг. царе, искалъ и получилъ отъ папата „императорска корона и патриаршеско благословение“ (Вж. Голубинскій, Очеркъ правосл. църкв.).

³⁾ Писмата на Романъ Лакапинъ ц. м.

ли е стигала тази широка държава — от Карпатите до Бяло море, от Охридско езеро до Черно море и не е ли трябвало той да се задоволи с нейните обширни териториални граници, и да се погрижи за вътрешното и по-голямото събране, засилване и организиране, от които е имала нужда тази държава?

„Така е проявявал той, казва Хилфердингъ, своето намерение с младите сили на България да създаде нова източна империя (к. н.) и да издигне своя престолъ въ най-хубавата столица на свѣта¹⁾“. И нѣкои отъ византийските летописци, колко и да не сж щедри въ подобни признания, все пакъ за Симеона не се решаватъ да скриятъ: „Гордъ духомъ поради многото си одържани надъ ромейтѣ (т. е. гърцитѣ) победи, казва Кедринъ, Симеонъ мисленно вече държеше въ своята властъ Ромейската империя²⁾“

Симеонъ вървеше въ своята грандиозна програма, защото вървеше искрено въ нейната полза за България, за нейното заявяване и издигане; вървеше и въ възможността на нейното събждане и въ достиженията, за които се домогваше, а именно да основе една велика балканска империя, въ която да влѣзатъ южнославянските и ромейски земи. И кой знае, дали наистина тази негова програма, прокарана съ такава енергия, постоянство и безспирностъ, не бѣ възможно да се събдне, ако бѣ поживѣлъ още нѣкоя година. Но Симеонъ не е виновенъ за това, че последующето царуване спъна, разнебити и осуети неговата програма, неговите лантежи, неговите идеали, които създадоха великия и златенъ вѣкъ на България, които издигаха България до най-високата степенъ на могъществена политически и културно държава!

---

¹⁾ Гилфердингъ, и. с. 137.

²⁾ Ibidem.

Държавния строй въ стара България, особено при Симеона.

Тукъ ще се занимаемъ, макаръ бѣгло, съ въпроси, които засѣгатъ изобщо старото (и до Симеона) държавно право на България, като се спираме, дето се пада, и по-особено, върху времето на Симеоновото царуване.

Нашиятъ планъ обхваща:

А. Територия.

Б. Население.

В. Властъ и управление.

1. Органи на централното и областно управление.

2. Предметъ и служба на управлението.

А. Територия.

1. Появяване на територията, като държава. — Дуната държава — Земя. — Страна. — България. — Загора. — Царство. — Ранна граница. — 2. Външенъ съставъ на територията — Граници при Симеона. — Обемъ на България при Симеона. — 3. Вътрешенъ съставъ: области, жули, хора, градове, села, катунни. — Градове при Симеона и негово градостроителство.

1. Понятия и термини за старобългарската държава.

Въ ранното време на обществени и политически не обединени групи, каквито сж били славянскитѣ племена и княжества, когато въ действителность не е имало държави, тогазъ не е съществувалъ и терминъ за понятието. Тогазъ сж съществували родовни и племенни териториални княжества, нѣкои отъ тѣхъ даже федерирани; тѣ сж имали свои князе-воеводи, жупани, главатарии; но това не е било още държава, а само заченки отъ такава, държава *in spe*¹⁾.

Самата дума „държава“ на старобългарски и първоначално не е означавала това, което ние разбираме днесъ съ тоя терминъ. Държава значи властъ, както властъ значи и думата областъ. Такова е значението на тѣзи думи въ старобългарския (черковно-славянски) езикъ: яко да подѣ

¹⁾ Кадлецъ — Тарановски: Првобитно право, 42.

державою твоею хранимый... И область дастъ ему и судъ твои- рите яко сынъ чловѣчь естъ, не дивитесь сему" (Евангелие отъ Иоана, глава 5, ст. 30.)

Подъ държава се е разбирало още кжсь недвижимъ имотъ, находящъ се въ владението на нѣкого — единично лице или колективно. Думата държава е била равна по значение на владение, имотъ, владанъ отъ нѣкого. И до днесъ, впрочемъ, въ народния говоръ, както и въ нѣкои стари хрисовули, държава означава имѣние на нѣкого — чифликъ¹⁾. „Еди кой си, казватъ, има голѣма държава“²⁾.

Названието държава почва да се прилага и за владение на цѣла околностъ земя, включително съ населенитѣ въ нея жители, т. е. за цѣла околия, область. По-късно лесно е било държава да почне да означава не само околия и не само жупа, а вече цѣлата страна, държана отъ господаря, владѣтеля на страната. Ето защо, въ Орѣховския хрисовулъ на Иванъ Александъръ се среща „държава“ въ смисълъ на цѣлата българска територия, на цѣлата земя въ царството, „на знамениа сѧ дрѣжава царства ми“ Въ сжщия смисълъ държава е употребена и въ хрисовула на Рилския манастиръ, даденъ отъ Иванъ Шишмана³⁾.

Въ ранно време за понятието на цѣлата държавна територия е употребявана думата: земя, земля, земля. Този терминъ, впрочемъ, се среща въ всички славянски езици, и е употребяванъ въ сжщия смисълъ. Собствено, земя е обозначавало най-напредъ обработваната, разоравана и засѣвана земя. По-късно, обитаваната отъ племето територия, областъта, и, най-сегне, метафорически тя е почнала да се прилага и на цѣлокупността на държавата.

Въ ЗСП. терминътъ земя е употребенъ на нѣколко мѣста въието область, жупа. Сжщо така и въ хрисовула, даденъ отъ Иванъ Асѣна на Дубровникъ: арбанаская земля⁴⁾. Въ хрисовула на Константина Тиха, даденъ на Виргинския

¹⁾ Чифликъ — турска дума — значи онова имѣние, което има известно лице като пълна собственостъ и което разработва самъ или чрезъ свои хора. Чифликъ отговаря на старобългарското божина, на руското помѣстье, на алашкото и ушья. Чифликътъ се отличава отъ спахилжа по това, че последниятъ се дава въ пожизнено владение, когато чифликътъ е наследственъ имотъ. Спахилжътъ бива споредъ голѣмината си тимаръ или зяметъ и отговаря на старовременната византийска и българска прония. Ср. СБЮО. Държавно право, стр. 5 и след.

²⁾ С. С. Бобчевъ. Старобълг. правни паметници, 161. — СБЮО. И ч. Държавно право, стр. 5 и сдд.

³⁾ СП., 169.

⁴⁾ Ibidem 147.

монастирь, се среща: „Съшедшо царство ми въ Долна земля“. Тука „Долна земля“ се разбира Македония ¹⁾.

Въ някои византийски хроники, като тази на Симеона Логотета, терминът „Българска земя“ се предава намѣсто територия. Българска земя, руска земя, вмѣсто българска държава, руска държава, се среща на много мѣста и въ българскитѣ народни умотворения, особено въ пѣсни.

Изведе го капитанче,
Изъ хубава руска земя,
И по него силна войска. (СНУ. III. 25)

Всепозната е пѣсенята

Размирила са ѝ влашката земя
Влашката земя и богданската ²⁾.

Редомъ съ терминътъ „земя“, въ старитѣ паметници, напр. хрисовудитѣ, се среща и терминътъ „страна“ ³⁾. Въ житието на св. Климентъ се говори за „българска страна“.

Въ трудоветѣ на патриархъ Евтимий се употребяватъ терминитѣ: царство, държавно царство, българска държава ⁴⁾.

Тѣзи термини сж познати и на народнитѣ умотворения. Нѣкъде вмѣсто царство, употребяватъ „царщина“. „Царщина се крѣпи съ даване“ ⁵⁾.

Въ най-ранно време, когато славянитѣ се разселили въ голѣмъ брой на Полуострова и стигнали дори до Пелопонезъ, у византийскитѣ писатели отъ VII — VIII в. се среща названието: Славиния, Склавиния — за земитѣ на западъ отъ Струма.

¹⁾ СПП. 149. — Ильинскій. — Виръ, р. 5.

²⁾ СБЮО. Държ. право, 8920. — Въ Трънско подъ „Долна земя“ разбирали онази частъ, която почва отъ юждъ София и отива по течението на р. Марица до Цариградъ. Една трънска пѣсенъ поменала за „Долна земя“ така:

Стояла Стоянка покрай Бѣли Дунавъ.
Стояла, плакала и Бога молила:
— Боже, миле Боже, сълъ съмъ я остала,
Сълъ съмъ я остала и сестра Елица —
Сестра се ожени далечъ долнемъ землѣе.

Сжщо мѣсто, стр. 20.

³⁾ Страна въ хрисовудитѣ Виргинския, Рилски и др. аж. С. С. Бобчевъ, СПП.: Ильинскій, Грамоты.

⁴⁾ Калужнички, Werke.

⁵⁾ Подробно за държава, земя, страна вижъ моята История на старобълг. право стр. 355.

Названието България въ каквато и да било форма се среща много рѣдко въ домашнитѣ, та и въ чуждитѣ паметници. Най-напредъ тя се чете въ преводитѣ отъ гръцки. На чужбина България е била наричана разнo: въ Византия — по гръцки казвали Вулгария, Βουλγαρία, по френски La Bougarie, La Bouguerie, по арабски — Борджания¹⁾). По славянски предимно се е употрѣбавалъ термина „българска страна“ или „земя“. Въмѣсто България, въ домашни източници е употрѣбвана думата „Блъгари“, като се е разбирало понятието за България, напр. „въ Българѣхъ“ т. е. въ земята, обитавана отъ блъгари.

Вънъ отъ България било разпространено и друго едно название за обозначаване българската държава, а то е Загория, Загоре или Загора²⁾.

Така се е наричала страната между Балкана, Дунавъ, Тимокъ и Черно море, т. е. старата Мизия — ядката на първото българско царство. Въ нѣкои Венециански и генуезки грамоти се чете „imperator de Zagora“, вмѣсто „императоръ на България“, а въ гръцки паметници се среща „князь на Загора“ — „ἄρχημος τῆς Ζαγοράς“³⁾). Въ договора съ Венеция (1352), Иванъ Александъръ се нарича „По Божия милость императоръ на Загора, на българитѣ и на гръцитѣ“ — *Per la Dia gratia imperator del Zagora, de Bolgari et de Giresi*⁴⁾.

Думата Загора е употрѣбена и въ грамотата на Ивана Асѣна II, дадена на Дубровникъ, дето се казва „До Трънова и по всему Загорию“⁵⁾.

Въ българскитѣ паметници се поменава обичайовено блъгарско царство. Терминътъ се появява сигурно отъ времето на Симеона, който се прогласи самъ и се припозна из единъ народенъ съборъ и отъ българския патриархъ за „царь всѣмъ блъгаромъ и гръкомъ“. Царството въ международно отношение се е признало при Петра Симеоновъ отъ Византия. Въ хрисовулитѣ се чете термина царство, блъгарско царство.

Дубровнишкиятъ хрисовулъ разрешава на търговцитѣ да ходятъ по *всей хвоей црѣвство ни*, т. е. по областитѣ на цѣла България. Още по ясно това е казано въ Зографския хрисовулъ:⁶⁾ на престолѣ блъгарскаго царства. Въ народната тер-

¹⁾ Че думата Борджания е означавала у арабитѣ България в. д'Осонъ. *Le respies du Caucase* Paris — 1828. 260.

²⁾ Иречекъ. *Ист.* 485.

³⁾ *Ibidem*.

⁴⁾ С. С. Бобчевъ, СПП. 147; — Ильинскій, *Грамоти*, стр. 13.

⁵⁾ Ильинскій, *Грамоти*, 113.

⁶⁾ I. Jubic. *Поменици*, III. 246.

минология се е употрѣбавала думата „българско царство“ и „царщина“¹⁾.

3. Граници и обемъ на държавата.

Почнала отъ едно малко пространство земя между Дунава и Балкана, територията на стара България е измѣнявала често своите граници. Ядката, обаче, на тази територия винаги е била земята между Дунава и Хемусъ (Балкана), Черно море и Тимокъ. Това е било малката Скития (Добруджа) и Долна Мизия (крайдунавска България).

При Тервеля, а още повече при Крума, границите на българската територия се разширяватъ и достигатъ на с. отъ Трансилванските Карпати — на ю. до Хемъ (Стара планина) и отчасти отвѣдъ Балкана. Крумъ е видѣлъ подъ своето мудро ржководство организирана държава въ широки граници. Още повече тѣзи граници се уголемили въ време на Бориса, който разширилъ територията къмъ Западъ, въ Македония. Охридъ влязалъ въ предѣлите на българската земя, а къмъ северо-западъ държавата на Бориса е граничила съ земите на хървати и франки.

При Симеона българската държава достига до такива размѣри, каквито тя по-късно никога не е могла да има напълно. Отъ сравненията на единъ описъ на епископствата на византийската империя въ време на Петра, Симеонова синъ, се вижда най-добре до колко Симеонъ е уголѣмилъ наследеното отъ него царство. При императора Льва, византийците владѣли въ Европа почти цѣла Тракия до линията отъ Созополъ, на Черно море, презъ Верея (Ст. Загора) до малката крепостъ Костаниця, при изтичането на Марица, а сѣщо Родопа, македонските крайбрежия съ Сересъ и Солунъ, всички Тесалия, Епиръ и цѣлото крайбрежие на Албания. Симеонъ завладѣлъ голѣма частъ отъ Тракия, превзелъ македонските крайбрежни области, не далечъ отъ стенигъ на Солунъ, покорилъ северна Тесалия съ градоветъ Петра, при Олимпъ, Стагъ, при Пеня, Епиръ съ Янина, Бутротонъ и Химара до околностите на Артския заливъ и адриатическото крайбрежие отъ устието на р. Калама, срещу Корфу, до устието на р. Дримъ, обаче безъ да вземе Драчъ (Дурацо), което си оставало византийско и по-късно бѣ превзето отъ Иванъ Асѣнъ II. Българската граница откъмъ Сърбия съставяли съединениа Дримъ, бѣлия Дримъ и Ибаръ; отъ тука тя достигала до устието на Саве. Раса (Нови Пазаръ), Прищина и Липлянъ на Косово поле, Нишъ, Браничево при Пожаровацъ и Бѣлградъ, се намѣрвали тогасъ въ български предѣли. Отъ другата страна на Дунава въ границата на българската дър-

¹⁾ С. С. Бобчевъ. — СВЮО, Държ. право, стр. 6, 7, 9.

жава влязали Сръмъ (Сирия) и, до втурването на маджаригъ, Влашко и частъ отъ Панония и Трансилвания.

Арабинътъ Алъ Масуди (956 г.), който посетилъ Цариградъ въ първата половина на X ст. пише, че българската държава била дълга на ходъ 30 дни, а широка на ходъ 10 дни. Неговото свидетелство потвърждава по-късно и Вилхелмъ Тирски, който съобщава, че България се простирала отъ Цариградъ до Дунава, а отъ тукъ до Адрия¹⁾.

Споредъ продължателя на Теофана върху Лакапина (Рамбо, 333): „Когато Лакапинъ се домогналъ и почналъ да царува съ Константина Багренородни, когото направилъ свой зеть, на византийската империя въ Европа не оставало, освенъ едно пространство земя, което обхващало оградитъ на Цариградъ, Одринъ за трети пхтъ бѣше въ ржцетѣ на Симеона, Тракия опленена отъ българскитѣ войни до предградията на столицата. Византия, откъсната отъ Европа, стѣснена между българскитѣ завоевания и морето, имала съобщение само съ Азия. Това бѣше почти (казва Рамбо) 500 години преди сжщото онова положение отъ 1453 г. т. е. годината на падането на Цариградъ подъ владичество на туршитѣ при завоевателя Мухамедъ II (Ел-Фатихъ). За да се турѣше край на Румейската империя въ Европа, на Симеона оставаше само да превземе още единъ градъ, именно — Византия“.

3. Вътрешниятъ съставъ на територията.

Българската държава при Симеона се е дѣлела на области, жупи и хора, както това се вижда отъ първоизточници, каквато сж царскитѣ хрисовули отъ по-късно време.

Въ време на Симеона Византийската империя бѣше раздѣлена на теми-административни единици, различни отъ нея, които по-преди бѣха цѣли вѣкове познати на Изтокъ и Западъ въ римската империя: диоцези (голъми епархии или области), провинции, графски общини (civitates). Сега, както съобщава Константинъ VII Багренородни въ своето съчинение „За Церемонитѣ“, собствено въ книгата „За темитѣ“, цѣлата ромейска империя се дѣлѣла на 17 теми на Изтокъ и 12 теми на Западъ. Споредъ разни източници тукъ се сре-

¹⁾ Това описание на границитѣ на бълг. държава при Симеона ние излагаме споредъ даннитѣ у Иречка, „Исторія Болгаръ“, 217, 218. Ср. сведенията въз основа на грамотата на Василия II отъ 1020 г.; у Голубински (границитѣ на бълг. черква при Петра и Самуила); Дриновъ—Южно славяно и Византия — 79. — За Масуди, у Дринова, и. с. 80.

щата темитъ: Далмация, Македония, Тракия, Пелопонезъ, въ Европа, но доста разбърхано — едни теми въ тѣзи на Изтокъ, други на Западъ. Разпредѣлението, види се, е ставало споредъ значението на темитъ: къмъ Изтокъ приписвали по-важнитъ, по голѣмитъ. Темитъ се подраздѣляли на турми, банди и клисури, на чело на които вмѣсто предишнитъ префекти, консули, президенти (председатели, коректори, управници) сега имало стратеги (военачалници), турмархи, клисурархи. Темитъ се обвъртали комахай въ едно военно териториално разпредѣление и съ военна команда. Гражданското управление се губѣло¹⁾.

Названието областъ, което първоначално означавало властъ, владение, както е и руската дума волость се е приспособило и употребявало въ смисълъ на голѣма околия, териториална единица, староримската провинция, византийскитъ хора, приблизителна тема (прилепската областъ²⁾. „Аще кто начнетъ ходити по всей дрѣжавѣ и области царства моего“ се говори въ Рилския хрисовуль на Ив. Шишмана).

Терминътъ жупа се среща само на едно мѣсто въ нашитъ стари хрисовули — въ Виргинския, споредъ новото четение³⁾. Обаче както жуланъ, туй сжщо и жупа се срещатъ въ други домашни паметници, напр. за жупани се говори и въ изписитъ на Плиска, въ ЗСЛ и въ нашето обичайно право. Самата дума жупа споредъ Хилфердингъ означава — връзка, съюзъ⁴⁾.

Жупата, следов. и областъта, е била юридическа личностъ: имала права и задължения. Въ известни случаи тя отговаряла предъ съдъ за престѣпления, по граждански редъ, за да се обезщетатъ пострадалитъ отъ известно деяние, извършено въ нейнитъ предѣли, когато не се откриелъ прекиятъ злочинецъ. Жупата отговаряла както задругата, селската община. Най-напредъ жупата е била челядна задруга съ своитъ имоти⁵⁾, сетне се е развила въ селска община и най-после, е взела положението на околия, или окръгъ и по-голѣма единица — областъ. Въ Македония е запазенъ термина жупа, въ Дебъръ. Жупанитъ сж били началници, управители на жупитъ.

¹⁾ Рамбо, ц. С. 182.

²⁾ С П П Вж. Рилск. хр. 169. — Сжщо у Ильинскій.

³⁾ Въ Вирг. хрисовуль вж. Ильинскій, Грамоты. С. С. Бобчевъ С П П. сжщиятъ хрисовуль.

⁴⁾ Жупа (жупи) въ Зисполе (Трънска) значи голѣма челяда, задруга, Вж. въ СОЮО, Държ. право стр. 19. Голѣма жупинка, добра поминка.

⁵⁾ Гилъфердингъ ц. с. 18.

Гръцкият терминъ хора е много често употребяванъ въ старитѣ паметници и е ималъ същото значение, както и областъ. Названието жупа се среща най-много въ хърватскитѣ източници, дето жупитѣ се поменаватъ като окръжия¹⁾ За нѣколко жупанства говори и Константинъ Багренородни²⁾. Жупитѣ сж били познати на южнитѣ, чешкитѣ, полскитѣ и полабски славяни. И навсѣкаде главатарьтъ на жупата се е наричалъ жупанъ (лат. *Jupanus, vrapus*, гр. *ζουπανος*³⁾).

Думата, обаче, земя трѣбва да е означавала нѣщо по-широко, отколкото хора и областъ. Както сме обяснили това въ нашата История на Старобългарското право (стр. 265), отъ хрисовула на Иванъ Асѣнъ II, даденъ на Добровникъ, личи ясно, че земя обема по-широко понятие, областъ по-тѣсно, а хора още по-ограничено. Тамъ се употребяватъ терминитѣ областъ и хора като еднозначущи: казва се, напр. и прилепската областъ и прилепска хора, деволска хора, скопска хора и пр., а като антитеза се среща — земя арбанаска⁴⁾.

Административно България въ време на Бориса, Симеона и Петра ще е била уредена по типа на Византийската империя. Може да се предполага, че изброенитѣ 40 епархии при Петра ще сж били и 40 административни единици въ държавната областъ, а именно: Прѣславска, Доростолска, Провадска, Дебелтска или Загорска, Брегалницка, Охридска, Касторийска, Главиницка, Мъгленска, Битолска, Струмицка, Моровиздска, Велбуждска, Триадицка, Нишска, Вранишка, Бѣлградска, Трамска, Скопска, Прищинска, Липенийска, Сервийска, Бдинска, Орейска, Чернишка, Химерска, Адрианополска, Бутротска, Козилска, Янинска, Петръска, Стражска, Герийска, Моравска, Малешовска, Гребенска, Дѣволска и Рилска⁵⁾.

¹⁾ D-r Franjo Rački, Odlomci iz drzavnogo prava hrvatskoga, u Beču, 1861 na стр. 76, 118, 136, 138. Ср. Гилфердингъ, ц. с. стр. 18.

²⁾ Въ De administrando imperio, стр. 30. Багренородни наброява единнайсе хърватски жупанства. Нѣкои филолози свързватъ произхода на жупа съ индийското гола, което значи стража. Би могло да се твърди, че старославянската разпространена дума жупа е означавала още мѣсто за отбрана, адм. окръгъ. Ср. Кадлецъ, жупи и жупани у Отто въ Научни словник, т. XXVII, стр. 899—900.

³⁾ Въ надписитѣ на така нареченото Българско съкровище (имаъ Азидово) въ Наги-Сент-Миклошъ, торопагелски комитатъ, въ Маджарско, речта жупанъ съ гръцки букви се среща два пѣти. Има я и въ надписитѣ на Абоба-Плиска, Успенски ИРАН, т. X, Соф. 1905 г. стр. 199.

⁴⁾ Вж. Добровнишкия хрисовулъ въ СПП и Ильинскій, Грамоты,

⁵⁾ Дриновъ — Южные славяне въ сѣч. Т. II, 1.

4. Градове, села и катуни.

Собствено градове и въ стара България въобще, и въ Симеоново време особено, не е могло да има твърде много. Населението е преобладавало въ села и колиби. Названието градъ въ паметниците не означава това, което ние наричаме и разбираме съ това име. Старитѣ градове били естествено укрепени яки мѣста или оградени съ окопъ, камъне, съ плетъ, въ които живѣли обикновено стражи, гарнизони и военни началници-управители. Тѣзи градове (*castra*) не сж били индустриални и търговски центрове (*villae*, *civitas*) както днешнитѣ заселени мѣста, на които се дава названието градъ, въ противоположностъ на село¹⁾.

Градозидането — градъ зидати — се поменава въ наши паметници, като задължителна работа (*тегоба*), отъ която се освобождавали само известни привилегировани лица и манастири. „Градищата“ сж били убежища за всички въ случай на неприятелско нашествие. Въ тѣхъ се прибирали околнитѣ жители отъ села и колиби съ движимитѣ си имотни блага и тамъ намѣрвали подслонъ. За това градозидането било обща работа.

Градове въ съвременния смисълъ на думата сж се образували по-късно и то по единъ еволюционенъ начинъ, постепенно, бидейки извикани главно отъ стопански нужди и съображения. Градищата (*castra*) имали нужда въ всѣко време, а особено при напълването имъ съ временни макаръ обитатели, отъ всѣкакви съестни припаси и други потребности. За доставянето имъ почнали да се явяватъ временни доставчици-продавачи, които лека полека свикнали съ положението си и съставяли това, което се е наричало въ много мѣста новъ градъ или мѣсто, и то много пжти сжщо ограждено съ окопи, плетища, стобори и пр. Тѣзи доставчици ставали скоро постоянни заселници съ челядитѣ си, а около тѣхъ рано-късно се почивва друго ново заселване. Така се създавали подградията или подгорода (*faubourg*, *suburbium*), сжщо развивани споредъ търговскитѣ и промишлени отношения и сжщо така ограждани съ нови плетища и стобори. Всичко това взето наедно, правило градъ въ новия смисълъ на думата, *civitas*, за отличие отъ *castrum*. И така, отъ градище или крепостъ градътъ се превръща въ обширно за живѣне мѣсто, отъ воененъ пунктъ развива се и става търговски и промишленъ центъръ. Размѣрътъ на тѣзи градища — укрепления — е билъ различенъ, почвайки отъ 200—300

¹⁾ С. С. Бобчевъ, История на Старобълг. право, стр. 266. Кадлецъ — Тарановски, Прв. св. пр. 591. Иречекъ, История, 514 и сл.

крачки въ окръжностъ, той бивалъ и до 3—4 кв. км. повърхнина. Българскитѣ славяни намѣрили голѣмъ брой подобни градища или развалини отъ таквизи, останали отъ римлянитѣ, и ги приспособили за свои нужди. Много градове по тозъ начинъ се развили върху антични основи. Въ Симеоново време вече е имало въ стара България доста градове, отъ които тукъ ще споменемъ за нѣкои:

1. Малкиятъ Прѣславъ, Прѣславецъ, на Дунава, между Мачинъ и Тулча, при Николицель. Това е върхотно първиятъ аулъ-живелище на Аспаруха, макаръ и временно, следъ минаването му отсамъ Дунава. Този градецъ въ X. в. се разрасълъ въ голѣмъ центъръ за търговски сношения между Византия и народитѣ на северъ отъ Дунавъ. За него се отнасятъ и думитѣ на руския князь Святославъ съ които той се обръща къмъ майка си: „Хочу жить въ Переславецѣ на Дунаѣ; тамъ середина земли моея; туда со всѣхъ сторонъ свозятъ все доброе“. Соловьевъ обяснява, че „середина земли моея“ не значи центъръ на „Своя земя“, а като средоточие на търговията. А може би и като средина на завоеваната за моментъ България, смѣтната отъ него за „своя земя“.

2. Плиска-Абоба (споредъ нѣкои Плисковъ). Тукъ е била дълго време столицата на бълг. държава, както това е установено отъ паметници и други исторически сведения на достовѣрни лѣтописци, а сжщо така и отъ разкопкитѣ, направени, между друго, по инициативата и съ помощта на Руския археологически институтъ въ Цариградъ (урежданъ така вещо и полезно отъ бележития руски ученъ Ф. И. Успенски). Плиска е билъ дълго време столица на първитѣ български князе до Бориса.

При Омортага Плиска се разширилъ до около 23 кв. км. Въ срѣдата на града имало голѣма площадъ, на която се издигала вътрешна крепостъ — три вида кули на три етажа, около 14 метра високи. Околоръстъ имало масивни стени високи до 10 метра. Въ крепостта водели четири врати. Вътре въ самата крепостъ се намирили голѣми постройки: малкиятъ дворецъ на 568 кв. м. кухня, трапезария; на югъ билъ тронниятъ дворецъ, на западъ сграда-гробница, превърната по-късно въ черкова. Най-величественъ билъ тронниятъ дворецъ, въ който князътъ приемалъ посланницитѣ и въ който е заседавалъ синклитътъ — болѣрски съветъ, а може би и по-голѣми събори отъ болѣри и други. Той билъ построенъ по римски образецъ върху 1300 кв. м. съ стѣни дебели 1.60—2.60 м., изидани съ голѣми четвъртити и изгладени камъни въ основата и печени тухли

*) Соловьевъ, Рус. Исторія, стр. 145.

— отгоре. Друго здание, величествено, е открито при разкопките на Абоба-Плиска, една сграда, която взематъ за придворенъ храмъ съ стѣни дебели $1\frac{1}{2}$ м. и вътрешна площъ 240 кв. м. Въ християнско време сградата била разширена и къмъ нея било прибавени три полукръгли абсиди (олтари). Въ крепостта имало и други служебни жилища. Населението на Плиска живѣло вънъ отъ крепостта.

3. Прѣславъ. „Велики градъ Прѣславъ“ е втората столица, следъ Плиска, въ която царувалъ Симеонъ. Тоя градъ ще е съществувалъ по-рано като стратегическо градище или крепостъ срѣщу ромейски нашествия. Обаче, Симеонъ го разширилъ, украсилъ съ много дворци, черкови и други обществени постройки, което строителство се е продължавало презъ 28 години, както това свидетелствува известния надписъ, цитиранъ, между други у Златарски¹⁾. Къмъ времето на Симеона несъмнено се отнася разширението на Прѣславъ въ чертата на неговитѣ външни стени, които обхващатъ едно пространство отъ 3.5 кв. км., до като първоначалната крепостъ се е ограничавала само съ вътрешнитѣ стени, въ които при Симеона сж се издигали само църквитѣ дворци. Единъ пъленъ планъ и описание на гр. Прѣславъ отъ онова време се намира въ „Извѣстията на българското археологическо д-во“²⁾, и въ „Бележикъ на старата българска столица Прѣславъ“ отъ К. Шкорпилъ.

Вѣроятно тукъ въ Прѣславъ, е билъ прогласенъ за князь Симеонъ, следъ свалянето на по-големия му братъ Владимира, така че и народниятъ съборъ, свиканъ за оповестяване свалянето на Владимира и възцаряването на Симеона и за пренасянето столицата на държавата отъ Плиска въ тоя градъ, е станало тукъ. За Прѣславъ — Прѣслава — поменана и хрисовула на Иванъ Асѣнъ II къмъ Дубровникъ³⁾.

Не далечъ отъ Прѣславъ е мѣстността Патлейна-Паталейна, дето е билъ построенъ Борисовия манастиръ на името на „св. Панталеймона“, при устието на р. Тича, игралъ важна роля въ културната история на България въ време на Бориса и Симеона. Тукъ сж се подвизавали, освенъ Борисъ, още и нѣкои отъ книжовнитѣ му сподвижници, като напр. презвитеръ Константинъ, отпосле епископъ, първи следъ Климента епископъ на славянски езикъ, а може би, споредъ проф. Златарски, първия славяно-български епископъ въ североизточна България.

¹⁾ В. Н. Златарски, История на Б. Д. II, 254.

²⁾ Кн. IV, 1914 г., стр. 129, 147.

³⁾ С. С. Бобчевъ, СПП., жж. Дубр. хрисовула.

4. Доростолъ (Дръстъръ, Дрстеръ, Силистра). Тоя градъ е билъ български още отъ основаването на държавата. Въ него е било възобновено близко по мѣсто старо митрополитско седалище на стария градъ Маркианополъ (при днешното село Девня), който е билъ унищоженъ въ началото на 7 в. и въ чиято областъ влязляло доростолското епископство. Доростолъ, като стратегически пунктъ, е преживѣлъ важни моменти въ историята на българитѣ.

5. Сердика (Сардика, Триадица, старобългарски Срѣдецъ), сега София. Старъ митрополитски градъ, отъ найранно време, който следъ изчезването на гр. Първа-Юстиниана (7 в.), пакъ починалъ да се издига, особено откакъ преминалъ подъ българска властъ при Крума въ 809 г., софийската крѣпостъ е била първостепенна. Тукъ е държанъ всепознатиятъ Софийски Вселенски, ограниченъ като мѣстень, съборъ, въ времето на Константина Велики, въ 343 г. На този съборъ сж сждали Атанасия Велики. Названието София е дошло отъ името на черковата св. София. Той се поменавя въ Шишмановитѣ хрисовули, дадени на Витошкия и Рилски манастири, също и въ Орѣховския хрисовулъ¹⁾.

6. Охридъ (Византийската Ахрида). Той станалъ български още при Преснама или Пресияна, а окончателно признатъ за такъвъ по договора отъ 864 г. Тукъ въ областта Кутмичевица при Бориса и Симеона е билъ втория голѣмъ центъръ на българската просвѣтна култура. Тукъ сж се подвизавали Климентъ и Наумъ, неуморни апостоли на българската образованостъ въ тѣзи мѣста, дето не далечъ отъ Охридъ Климентъ е ималъ и своята епархия — Величката²⁾.

7. Верея, Боруй, Стара Загора, Ески Загра³⁾.

8. Търново, основано, вѣроятно, още въ времето на Крума. Асѣновци го прогласиха за столица на второто българско царство. Въ паметникитѣ: Цариградъ, Търново, богоспасний Цариградъ, и пр. царица на градоветъ, царствено прѣславень градъ⁴⁾.

Нека поменемъ тука и други градове, които сж влязляли въ държавния териториаленъ съставъ при Симеона: Срѣмъ,

¹⁾ С. С. Бобчевъ, СШ, вижъ променатитѣ хрисовули; ср. Ильинскій, Грамоты.

²⁾ Подробно за областта Кутмичевица у Златарски, Ист. на Б. Д. стр. 226—231, 231—235.

³⁾ Въ Дубр. хрисов. въ хорѣ Борунстей, Ильинскій, стр. 5.

⁴⁾ Иречекъ Ист. 338 и слд.; Скициятъ Патуваня; Канинъ, Допац — Bulgarien, II.

между Сава и Драва, Раса (Нови Пазаръ), Прищина, Липлянъ — на Косово поле, Нишъ, Браничево, при Пожаревацъ, Бѣлградъ, Видинъ (Бдинъ) — римската Бонония, Никополъ на Дунава, Созополъ, Анхиалъ, Месемврия, старобългарското Несебъръ, важенъ търговски центъръ, Варна съ Галата, Кастрица, сега село Кестриче, населено съ гагаузи, Карбона, сега Балчикъ, Каварна, Калиакра, Мангалия, Костанца (Кюстенджа), Овечъ (Провадия), Ловечъ, Орѣхово, Стобъ при Рилския манастиръ, Нишъ, Скопье, Пловдивъ.

На колонитѣ въ Абоба-Плиска се срещатъ, между друго наречени градища или укрепления (castra) следнитѣ:

1. Родосто, на Мраморно море;
2. Вулгарофигъ (сега Ески-Баба);
3. Димотика на Марица, на пътя между Цариградъ и Одринъ;
4. Виза;
5. Аркадиополъ, сега Люле-Бургазъ между Виза и Димотика;
6. Созополъ;
7. Месемврия;
8. Скутари;
9. Серезъ или Стръ.

Тѣзи „градища“ били звети и укрепени отъ Симеона, обърнати въ „кастра“ съ стратегически цели¹⁾.

Интересни сведения за грижата на Симеона да урежда завладѣнитѣ отъ него въ Тракия градове ни дава житиелницътъ на св. Мария отъ гр. Виза. Тамъ се казва, че Симеонъ, откакъ обсаждалъ (владжлъ) тѣзи години Виза и го превзель, жителитѣ му го изгорили и той останалъ необитасемъ. Тогазъ Симеонъ повелѣлъ да съборять и останалитѣ следъ пожара стѣни, а земята да се разоре и засѣе, като заселилъ града съ свои хора и назначилъ началникъ нѣкой си Вудия (навѣрно нѣкой вулиядъ, т. е. болѣринъ). Симеонъ излѣзълъ отъ тамъ, за да устрои така и други градове на Тракия²⁾. Това е станало около времето на последния Симеоновъ походъ въ Цариградъ, когато на връщане отъ тамъ Симеонъ се е зловилъ въобще да засидя процеса на градоустройството въ Тракия.

¹⁾ ИРАН, X, Абоба-Плиска, 181.

²⁾ Ibidem, 194—196.

Селата въ времето на Симеона, както и по-напредъ и по-после, сж били главнитѣ срѣдища, населени съ масата селяни, свободни земледѣлци. Нѣкои села по-късно сж били давани наедно съ голѣми земи като пронии — за награда на заслужили военни и граждански служащи.

Селата обикновено, както и до днесъ, носяли названието на първия челядець старей — дѣдо, заселникъ или основатель, като напр. Яковци, Добревци, Раднѣвци, Тодювци, Мирославци; или сж имали названия споредъ мѣстността: Мънастиръ, Мънастирци, Изворъ; или по характера на мѣстния поминъкъ — Конаре, Голѣмо Конаре, Панагюрище (отъ панагюръ, *παναγυρις*, панаиръ — тържище). Нѣкои села носятъ название по мѣстната растителность: Тополово, Ракитово, Елхово, Дрѣнѣта.

Селата, както и жупитѣ, сж били юридически лица. Въ тѣхната черта влазѣло землището (по-късно турск. топракъ). Тѣ сж имали голѣми общински, селски земи, пашипасища, — по-къснитѣ турски мери, зимовище (т. кжшлаци), летовища (т. айлаци). Между две села имало предѣлъ (турски синуръ, отъ грѣцкото *συνορος*¹⁾:

Катунитѣ (колиби, хижи)²⁾, за които ни говорятъ старитѣ хрисовули, сж били, както и сега, въ много мѣста, кжщя, разхвърляни на известно разстояние, предимно скотовѣдски-овчарски. Имало катунѣ по-голѣми отъ села, както и села, по-голѣми отъ градове. Въ хрисовулитѣ се говори за села и катунѣ³⁾. Най-напредъ околнитѣ скотовѣдчески хижи или полугари (майдри), сж се черкували въ известень центръ — селище (и сега се чуватъ думитѣ черковище, кръсть) — правила своитѣ търгове, спирали се за зимуване, а отпосле се установявали на окончателно тамъ мѣстожителство — като тѣхно постоянно селище⁴⁾.

¹⁾ Подробности у Иречекъ, Българ. Държава, българ. прев., 174—186; С. С. Бобчевъ, История на старобългар. право, стр. 269.

²⁾ Катунъ, споредъ Дюканджѣ, е срѣдногрѣцка дума, Означавъ: обиталище, крѣпость (*castrum*). По албански — катунгъ — уредъ, село.

³⁾ Въ виргинския хрисовулъ на К. Тиха (С. С. Бобчевъ, СГП, 152 стр.) се казва: Катунъ съ шивенъ, съ ливадани и всѣми правинани. Ср. Ильинскій, Грамоты, сжщия хрис.

⁴⁾ Въ Елена.

⁵⁾ Вж. С. С. Бобчевъ, История старобългар. право, стр. 270.

Б. Население.

1. Етническиятъ съставъ на населението.

Славянската ядка. — Кога става сливането на славяни съ старобългари. — Политическо съюзване и обединение. — Славянско обичайно право. — Ролята на славянския елементъ. — Нидерле за сливането и обединението. — Туранската теория за произхода на прабългаритѣ. — Младеновъ за язика на старобългаритѣ. — Чужди народи въ стара България: гърци, власи, албанци, арменци, евреи, тагаузи.

Въ времето на Симеона етническиятъ съставъ на населението въ българската държава е билъ окончателно определенъ. Българската народностъ е била ядката на населението и, съ своя славянски характеръ, тя е образувала компактната маса въ цялата страна.

Ако българскитѣ държавни владетели така лесно сж могли да извършватъ прониквания и ширения на югъ отъ Балкана и въ западнитѣ земи на П-ва, това се е дължало, между друго, безъ никакво съмнение и на обстоятелството, че въ тѣзи земи мѣстното население — българо-славянско —, се е чувствувало еднакво съ населението на северна България, еднакво по езикъ, по нрави и обичаи, по правни понятия, по чувства и душа. Това обстоятелство е дало възможностъ на Крума, Омортага, Бориса и Симеона да засилятъ териториалнитѣ си ширения безъ особень трудъ, дори до Адриатическо море на западъ, а на югъ до околноститѣ на Артския заливъ, до стениитѣ на Солунъ и до Бѣло море.

Отдавна българската дружина на Аспаруха е била вече асимилирана и слята окончателно въ мощната и многобройна стихия, за която никакъ не бѣше трудно да погълне 10—25 хиляди дружинници, като се има предъ видъ особено, че тѣзи последнитѣ сж били по душа и разбирания, а нѣкои и по народностъ, напълно съгласни съ славянското население.

Следъ първитѣ завоевания и междуособия, явява се Крумъ (802—814), който съ мощна ржка свързва заддунавска България (Дакия) съ крайдунавска (Мизия) и дава на Държавата твърда основа и насока. Той шири България и на западъ: превзема Сръдецъ (София) и прави нашествия до Месемерия и до стениитѣ на Цариградъ.

При мждрия и вещъ държавень строителъ Омортагъ или Мортагонъ (814—832) още повече обединението на отдѣлнитѣ племена става дѣло свършено.

Изглежда доста пресилено мнението, което се изказва,¹⁾ че християнството било она най-силень факторъ, който послужилъ за асимилиране (сливане) на първобългаритѣ или

¹⁾ Между други, Ка д л е ц ъ - Т е р а н о в с к и, Приобитно словенско право пред X века, стр. 6 и 64.

представителитѣ на Аспаруховата дружина. Че християнството е дошло като единъ мощенъ факторъ да помогне за уеднаквяването въ правоотношенията между разнитѣ елементи отъ различенъ племененъ произходъ, да постави тѣзи елементи на едно равнище въ тѣхнитѣ сношения къмъ държавната властъ и съ това да помогне на програмата на Бориса и Симеона за установяване на една голѣма и единна българска държава, за това, казваме, едва ли може да има съмнение; другъ, обаче, е въпросътъ за етническото сливане на първобългаритѣ, тѣй малко на брой,¹⁾ съ славянския елементъ отъ една страна; другъ е въпроса и за политическото обединение на славянскитѣ и други племена отъ неславянски произходъ, обитаващи Полуострова отъ Дунава до Бѣло море и отъ Черно море до Охридското езеро. Етническото сливане и асимилиране на първобългаритѣ въ славянската стихия е станало наистина не внезапно, а постепенно, обаче, тази постепенностъ, не е могла да трае съ вѣкове, като се знае малобройността на Аспаруховата дружина.

Сжщо така не може да се приеме положението, че преди официалното приемане на християнството отъ Преславския дворъ, българската държава при Крума, Омортага и Маломира, не е била обединена териториално, политически и културно. Както у всички първоначални държавни образувания, въ които е имало разнородни племена, каквито апрощемъ сж били и славянскитѣ, ще е имало известно различие въ нѣкои културни и, особено, правни възгледи, като варианти. Обичайното право на славянитѣ въ П-ва, обаче, въ своитѣ основи не е било измѣнено отъ мощната дисциплина и централизаторска дѣятелностъ на българскитѣ „обединители“, ръководени отъ Аспарухъ. Върху обичайното право на славянитѣ — ядка и основа на действующето право въ българскитѣ земи — сигурно е имало влияние и това на по-рано обитаващитѣ въ П-ва племена и народи и на други съжителствуващи или съседи.

Но самото славянско обичайно право е послужило като здрава основа за стѣгане на голѣмитѣ задруги и родоветѣ въ едно по-високо държавно образувание — въ племенни федеративни държавици или княжества, въ якъ политически строй, съ княжеска властъ — респективно воеводска или военачалническа въ време на война — съ жупско (окръжно), общинско и селско управление²⁾. И когато се появява Аспаруховата дружина тя има работа не съ нѣкои диви и анархистически елементи;

¹⁾ Проф. В. Н. Златарски изкарва Аспаруховитѣ българи на 25 хиляди, Михаилъ Сирски — на 10 хиляди.

²⁾ Кадлецъ — Тарановски. Првобитно словенско право, тр. ^а 41 и слд.

не! Славяните на П-ва сж били вече заседнали, тѣ сж гледали на мѣстата, що сж обитавали, като на свои родни и племенни „земи“, държавици, на своите селища и „градища“ (castra) като на свои огнища, като на родина, която били готови всѣкакъ да защищаватъ отъ външни и вътрешни нападатели — особено отъ ромейски посягания!). Така че Аспаруховитѣ българи имаха въ тѣзи славяни важни и многобройни съюзници противъ ромейтѣ. Следъ Аспаруха, Тервела и Церига, Крумъ вече вижда тържеството на обединителната политика. При него българската държава е една единна политически и той е можель да свика „народенъ съборъ“ отъ политически обединенитѣ български славяни и да провъзгласи предъ тѣхъ своите еднакви за всички закони, както за това свидетелствава Свида²⁾. Това законодателство на Крума, напълно съгласно съ юридическите възгледи и обичаи на българскитѣ славяни, е сжщо така едно безспорно доказателство за пълното тържество на политическото единство още при Крума: то е било политическото покрѣстване на българитѣ. Колкото за вѣрското покрѣстване, както се каза, голѣмъ факторъ въ живота на покрѣстенитѣ, то е донесло еднаквостта на християнската култура, допринесла не малко за политическото и юридическо равенство.

И така, основниятъ, всепоглѣщащъ елементъ въ населението е билъ славянскитъ, — проникнатъ отъ всички добри и отрицателни качества на славянскитъ духъ.

Този славянскитъ духъ е запазенъ презъ цѣлитѣ вѣкове, както това свидетелствуватъ и подчертаватъ изучавачи и вещи специалисти. Добре известниятъ проф. Флоринскитъ, сега покоенъ, въ своята бележита научна работа „Славянское племя“³⁾ казва: „Най-любопитна етнографическа черта на българитѣ съставлява запазения у народа изобиленъ запасъ, остатки отъ славянска старина въ бита, обичаитѣ, пѣснитѣ и вѣрванията. Отъ тукъ явствува, че изучаването на българската народностъ въ етнографско отношение представлява нѣщо много привлекателно“. И до сега не се намѣри ни единъ ученъ изследовател на българското минало или настояще, който да открие що и да било, като следи отъ туранско или турско-татарско влияние въ вътрешния, правовъ и обществень строй на старитѣ българи-славяни.

Проф. А. Л. Погодинъ въ своя „Славянскій миръ“⁴⁾ подчертава, че „българската орда на Аспаруха е изпитала сж-

¹⁾ Ibidem, стр. 43.

²⁾ С. С. Бобчевъ. Крумовото законодателство, въ ИИД., кн. II, 1906 г.; В. Н. Златарскитъ. Ист. на Б. Д-ва, т. I, стр. 283 и сл.

³⁾ Т. Д. Флоринскитъ, Славянское племя, Киевъ, 1907, стр. 79.

⁴⁾ А. Л. Погодинъ, Славянскій миръ, Москва, 1910.

щата сждба, както и варягите всрѣдъ рускитѣ племена: тя се е стопила всрѣдъ славянитѣ. А приемането на християнството по грѣцки обрядъ съ славянски богослужебенъ езикъ означавало политическата и културна победа на славянството*.

Но нека се позовемъ на единъ безспоренъ ученъ и обективенъ авторитетъ, какъвто е Люборъ Нидерле, професоръ отъ Пражкия У-тъ и припознатъ за най-вещъ специалистъ въ славянската етнография и история. Въ своя трудъ, издаденъ по френски (Руководство за славянската старина), Нидерле ни разправя, че българитѣ на Аспаруха намѣрили въ източната частъ на П-ва славянитѣ, дошли изъ-отвѣдъ Дунава, дето сж били наедно съ сѣрби и хървати. „Славянитѣ съ спокойствие, безъ никакаво съпротивление посрещнали българитѣ, като свои помощници противъ Византия и сключили съ Аспаруха едно съглашение, възъ основа на което се устроила Държавата на територия най-напредъ между Дунава и Балкана, Тимокъ и Черно море. Стариятъ славянски строй си останалъ; самъ славянскитѣ князе се намѣрили подъ властта на българския хаканъ. Асимилацията на двата елемента, така сдружени, не закѣсня да се извърши. Погълнаха се не славяни, а българи. Българскитѣ владетели веднага взеха славянски имена и напуснаха своя майчинъ езикъ, заради славянския; тѣхнитѣ боляри, тѣхниятъ народъ направиха сждбо (к. н.). Така се основа въ стара Мизия една нова държава, управлявана отъ български турко-татари, но етнически славянска и това още въ самото начало поради болшинството на нейнитѣ поданици. Славянскитѣ характеръ се закрепваше и адълбочаваше, колкото повече държавата растѣше и си присъединяваше нови славянски племена... Съзнавайки общността си, единството си, всички славяни въ Македония до Охридско и Ибаръ, още по-надолу до Тесалия, на югъ, проявиха това, като приеха общото име българи. По този начинъ елементитѣ, които съставятъ българския народъ се сблжиха и стопиха въ едно, най-напредъ върху политическа почва, но веднага сждо въ езиковна и културна областъ. Прочее, не може и дума да става за нѣкакво си обезродяване, чрезъ туркизация, на тѣзи славяни въ източната частъ на Полуострова: частицата чужда кръвъ, която се е намѣсила въ тѣхната славянска, и то само въ източна Мизия, е много слаба, за да ги е дълбоко промѣнила. Българитѣ сж останали славяни, сждо както тѣхнитѣ съседи сѣрбитѣ, или както руситѣ.¹⁾

¹⁾ L. Niederle. Manuel de l'antiquité slave. Paris. 1922 на стр. 90 — 100

По въпроса за нѣкои думи, термини и титли отъ турски произходъ въ нашия старобългарски езикъ струва да се попита: има ли такива белези може да се смѣта единъ народъ за принадлежащъ къмъ това или онова племе? Ако по думи, изрази и титли трѣбва да се заключава за произхода, то тогава ние имаме таквизъ най-много заети отъ ромеитѣ — византийцитѣ. Не! и въпросътъ за етническия съставъ — не за произхода на старитѣ българи, Волжски и Край-черноморски — а на Аспаруховата дружина, не е установенъ окончателно. Историко-географската наука има още да каже своята дума. И най-вѣрно ще излезе твърдението, че тая дружина е била смѣсъ отъ турански, фински, славянски и др. елементи. При нападението на Солунъ (602) славяни, авари и българи били наедно.

В А. Шульгинъ, въ своята Сръдновѣковна история на мѣрва, че даже волжскитѣ българи, по всѣка вѣрностъ, сж били съставъ отъ славянски, гурски и фински народности, съединени подъ властѣта на единъ ханъ¹⁾.

Нѣма, впрочемъ, нужда да се отрича, че самитѣ стари българи сж отъ турански (хунски) произходъ и че тѣ сж донесли, като съставенъ и господствующи елементъ въ дружината на Аспаруха, титли (ханъ, тарханъ, казганъ и пр.), както и лѣтоброение (елемъ, вечемъ, тутемъ, бехти, алтомъ, шахтемъ, соморъ, диломъ и др.). Обаче, въпросътъ не би трѣбовало да се ограничава въ тѣзи тѣсни рамки.²⁾

Единъ отъ най-вещитѣ у насъ идеолози на тюркската теория за произхода на Аспаруховитѣ българи, е проф. Ст. Младеновъ. Неговитѣ езиковни студии по въпроса почиватъ безспорно, върху научни изводи изъ езиковно и сравнително изучаване на тюркскитѣ елементи и езици въобщо и особено у така нареченитѣ отъ него първобългари, т. е. българи, дошли на П-ва съ Аспаруховата дружина. Статията на г. проф. Младеновъ „Положението на Аспаруховитѣ българи въ реда на турския клонъ отъ арио-алтѣйскитѣ народи“ е единъ прекрасенъ синтезъ на становището по въпроса за произхода и народността на Аспаруховитѣ българи.³⁾ Авто-

¹⁾ Шульгинъ, История, бълг. прев., стр. 217.

²⁾ Проф. В. Н. Златарски ни даде единъ много жескъ очеркъ за българското лѣтоброение въ изведението къмъ хубавата си хронология — Хронологически редъ на по-главнитѣ събития отъ старата бълг. история, стр. 52, малкъ форматъ, издание на Малка енциклопедическа библиотека, № 1. Редакторъ С. Чилингировъ. Ср. Приурка I. Българско лѣтоброение въ Ист. на Б. Д., т. I, стр. 253—253.

³⁾ Българска историческа библиотека, Т. I, т. г., стр. 49—74.

рътъ, обаче, разглежда въпроса, ако и върху много широка основа, ограничено, само отъ езиковно гледище и едва ли може да се оспорва следъ неговитѣ предишни и сегашна студии, положението, че езикътъ на самитѣ старо-българи е билъ несъмнено тюркски, все едно, хунски, като при това проф. Младеновъ подчертава, че отъ етнографско гледище, по никой начинъ не може да се твърди за първобългаритѣ да сж били съ чисто монголски черти, тъй като за повечето отъ днешнитѣ тюркски племена се знае, че тѣ показватъ явни белези на арио-алтайски произходъ, сиречъ, черти ирански и арийски, редомъ съ турански. И следъ тѣзи, обаче, изучавания и заключения, споредъ насъ, едва ли се решаватъ въпроситѣ, които ни занимаватъ, а именно: Какъвъ е билъ състава на Аспаруховата дружина; въ нея не е ли имало представители на славянски елементи; какво духовно, културно влияние е упражнила тази дружина върху славянския елементъ и до колко дълго тя е могла да живѣе чрезъ своитѣ първобългарски представители въ срѣдата на грамадното спрямо нея славянско мнозинство и, най-после, къмъ кое време тѣзи първобългари сж били асимилирани и погълнати отъ славянския елементъ. Какво измѣнение въ вътрешния държавенъ, племененъ, челяденъ строй е внесла тази дружина, та и внесла ли е тя подобно измѣнение? Ето въпроситѣ, на които не се дава отговоръ, а тѣ сж важни за единъ историко-правникъ.

Прочее, въпреки всички старания на онѣзи, които поддържатъ съ голѣма ревностъ и съ научни методи туранския или турско-татарски произходъ на степната дружина на Аспаруха изцѣло, тѣ до сега на ни сж посочили сигурни следи държавно-правни, обичайни, битови, антропологически, отъ които да личи колко-годе влиянието или остатъкъ на нѣкакъвъ туранизъмъ или тюркизмъ въ популяционния съставъ и вътрешния битъ на българската държава. Напразно дирятъ такива следи въ Добруджа, въ Дели-Ормана, въ Тузлука и напразно посочватъ нѣколко думи и термини, които впрочемъ, даже като се призме, че сж стари тюрко-татарски прониквания въ българския езикъ, още не е доказано отъ коя епоха сж тѣ и дали сж пренесени отъ степната и смѣсена дружина на Аспаруха, или сж прониквания отъ времето на съседски или съжителски влияния на хуни, авари, кумани, печенеги, татари и пр.

* * *

Да кажемъ нѣколко думи и за чуждитѣ народи, обитавали Симеонова България и преживѣли до сега:

1. Гърци. Единъ отъ най-старитѣ народи на Балканския п-овъ — елини —, отъ арийско потекло, обаче съжи-

телството и кръстосванията имъ съ други народности, особено съ славянитѣ, сж измѣнили изъ основа елинската раса. Гърцитѣ на П-ва сж живѣли особено въ крайморскитѣ градове на Евксинския понтъ (Черно море): Варна, Месемврия, Бургазъ, Анхиалъ и др., както и на крайморията на Егейско море (Бѣло море): Кавада, Солунъ, Халкидическия п-овъ и пр. Излишно е да се говори тукъ за особнитѣ влияния на гърци върху славянитѣ изобщо и върху славянскитѣ българи въ частностъ. Въ този нашъ очеркъ не на едно мѣсто се поменава за това влияние и за голѣмитѣ културни заемки на нашитѣ българи отъ византийскитѣ гърци.¹⁾

Цѣлата старобългарска политическа, административна и фискална терминология е уредена подъ влиянието на Византия. Сжщо и черковнитѣ служби въ широкъ смисълъ на думата сж приспособени по гръцко-византийски стилъ.

Византийскитѣ гърци преди и въ време на Симеона се наричали ромеи, което буквално ще каже римляни. И до днесъ живущитѣ въ Цариградъ и въобще въ Турция гърци, се наричатъ съ това име — ромеи, както ги нарекли турцитѣ — рум —, обачетѣ бѣха си останали при Симеона гърци и съ новото у тѣхъ настроение и при новитѣ кръстосвания съ всевъзможни малоазийски и балкански народи.

Въ Симеоново време гърци е имало не само въ крайморскитѣ градове, но още и въ вътрешността на земитѣ, които влязали въ границитѣ на Симеоновата държава, разширена до Одринъ и отататъкъ до Солунъ и до Охридско езеро. Между друго за това и Симеонъ смятъ за правомѣрно, както и други български царе, да носи титлата: „Царь на всички българи и гърци“.

2. Власи.²⁾ Сжщо така като гърцитѣ, тѣ сж едно отъ найстаритѣ населения на П-ва, смятрани за потомци на тракитѣ.³⁾ За тѣхъ подъ име власи се говори много късно у гръцкитѣ лѣтописци. Подъ туй название поменава се за тѣхъ първи пжтъ у Кедрина, който казва, че тѣ живѣли между Кастория и Преспа. По-късно (12 и 15 ст.), Тесалия била центъръ на многобройно влашко население и се наричала Велика Влахия (Мегали Влахия), когато Мала Влахия е била въ Етолия, Бѣла Влахия — въ Мизия, а Черна Влахия (Мавро-Влахия) — въ Молдавия. Власитѣ се занимавали предимно съ скотовѣдство, както и до сега. Тъкмо за туй подъ думата влахъ въ много славянски паметници разбирали овчарь, а не само влахъ. Тѣ живѣли въ катуни, строени нѣкъде само за лѣте, имайки

¹⁾ Иречекъ, Исторія болг., 490. Сжщиятъ, Княжество България, 130 и слд.

²⁾ За власитѣ най-подробно у Иречекъ, Кн. България, 155 и сл.

³⁾ Траки и иллирийци сж били старитѣ жители на П-ва.

предъ видъ тучни пасбища за тѣхнитѣ стада. За зимуване тѣ отивали въ топли мѣста. Тѣхнитѣ началници носѣли названието примикюри. Нѣкои отъ тѣхъ се занимавали съ търговия, ходили по Дубровникъ и Катаро. Търгували повече съ соль. Отличителна черга на власитѣ е била твърдата тѣхна преданность на старитѣ предания и обичаи, запазени и до сега въ много мѣста на Полуострова. Има нѣколко теории за произхождението на власитѣ въ днешна Румжния. Най-вѣроятно е, че тѣ сж романизирани траки, дошли отъ Полуострова. Романизирането имъ е станало въ време на римското владичество. Въ тѣхния езикъ славянскиятъ елементъ е внесень въ голѣмъ размѣръ поради съседство и съжителство.

Презъ време на българското владичество въ Дакия, то е оставило, че и по-късно, силно културно въздействие върху румжнитѣ, както признаватъ това такива румжнски историци като Ханджу и др.

Като държавность, румжнитѣ се проявяватъ едвамъ въ XVI в.¹⁾

На никакви исторически данни не почиватъ домоганията, че власи сж Асѣновци, основатели на второто българско царство. Както се знае, славяно-българскиятъ езикъ дълго време е билъ у тѣхъ като културенъ, писмоуенъ, служебенъ и черковенъ. До първата половина на XIX в. тѣ употребяваха кирилицата на мѣсто латиницата. На Полуострова власитѣ носятъ разни названия: кара-власи, мавро-власи, цинцари (ще каже кумари), каракачани — говорящи на разваленъ грѣцки езикъ.

3. Албанци.²⁾ Тѣ сж потомци на идирийцитѣ и за тѣхъ става дума подъ това название въ XI ст. Сами тѣ се наричатъ шкипетари (дувани, дугани, соколи), а земята си наричатъ Шкиперия. Славянитѣ сж ги наричали арбанаси; гърцитѣ — арванити, отъ дето турското арнаути. У западнитѣ летописци — албанци (albanenses, arbanenses). Първобитно племе, неустрашимо, мъчно податливо на култура, както и други първобитни народи, тѣ се отличавали по своитѣ хищничества, мъжество и крайно съпротивление на всяка чужда власть. Цѣлата албанска история представлява упорито държане въ тѣхнитѣ високи бърда, скалисти мѣста и неподчинение, освенъ временно, на разни владичества: римско, грѣцко, византийско, българско и, най-после, турско. Истинска държава албанцитѣ образуваха едвамъ следъ Балканската война, по силата на познатия Лондонски договоръ (1913 г.).

¹⁾ Иречекъ, Ист. Б., 271 и 492.

²⁾ За албанцитѣ арбанаси — Иречекъ, Кн. България, 145 и сл.

Тѣ се дѣлели и дѣлятъ на много племена, често враждуващи помежду си; главнитѣ племена сж: геги — на северъ и тоски — на югъ. Последнитѣ сж предимно православни и си служатъ съ гръцко писмо.

Гегитѣ сж католици (между тѣхъ мирдититѣ), които употребяватъ латиница. Албанци има най-много мюсулмани, които въ турско време сж били гледани като турци. Въ днешната Албанска република сж останали около 800,000 албанци, отъ които 560,000 мюсулмани.

Въ времето на Симеона, и по-късно, албанцитѣ сж заели много нѣщо отъ българската култура: закони, правни обичаи, изрази на нови понятия.¹⁾

Албански селища сж припадали къмъ областта, въ която сж се подвизавали Климентъ — епископъ Велички и Наумъ — прогласенъ за светия и на името на когото е основанъ зрименитиятъ манастиръ св. Наумъ. Албанцитѣ и до сега се домогватъ за принадлежността на този манастиръ тѣмъ.

4. Арменци²⁾ Сами тѣ се считатъ за едно отъ най-старитѣ племена на земиото кълбо, съвременници на Вавилонската кула. Хайкъ внукъ на Ноя билъ първиятъ родоначалникъ на този народъ, отъ дето и названieto Хаестанъ — на Армения. Блѣскава е историята на арменцитѣ въ Азия, но мѣстоположението имъ е създавало винаги злочести условия за съществуване. Една арменска династия на Пагратидитѣ — бѣше се засилила до тамъ, че шефовеѣ ѣ бѣха признати за „князе на князетѣ“, а когато Армения имаше и други царе — „Царь на царетѣ“. Той имаше подчинени васали. Въ голѣмата северна територия на Армения е имало всевъзможни племена: славянски и споредъ свидетелството на Иоана VI) една България³⁾. Арменскитѣ владетели, князе и боляри, имали голѣма слабостъ къмъ византийскитѣ подаръци, титли и почести. За тѣхъ Византия била нѣщо чаровно, като свещенна римска империя. Нѣкои получавали и годишни данъци Тѣ били въ усилено общуване съ Византия, която въ известно време, при Константина Багренородний — Константинъ Монахъ (края на X и началото на XI в.) се домогна да земе престола на „Царя на царетѣ“. Това ставаше въ време на Симеона. Не е установено още напълно влиянието на арменцитѣ у насъ. Нѣкои наши историци поминаха инцидентно, че родътъ на Самуила въ Западна България билъ арменски. За това обаче не се изтъкнаха нѣкои достовѣрни исторически данни. Арменцитѣ сж били прину-

¹⁾ Мажушевъ, Дунайскіе и адриатическіе славяне.

²⁾ Иречекъ, Кн. България, 147 и сл.

³⁾ Rambaud, L'empire grec, 510.

ждавани много пъти да се преселватъ, разселватъ и изселватъ. Византия е преселила много арменци на П-ва. У насъ тѣ били носители на павликянството и поддържници на богомилството. Арменцитѣ сж достигали не само до високи сановни служби, но и до императорски престолъ въ Византия. Единъ такъвъ е билъ Йоанъ Цимиский, завоевателя и разорителя на първото българско царство.

Евреитѣ¹⁾. Въ българскитѣ земи въроятнo еврейтѣ сж се появили следъ голѣмитѣ гонения противъ тѣхъ въ Иберийския п-въ. И до сега тѣ приказватъ на разваленъ старониспански езикъ. За еврейтѣ се говори още въ Отговоритѣ на Папа Николай I. При Иванъ Александъръ противъ тѣхъ е имало известно гонение, за което свидетелствува и народочерковниятъ съборъ (1355), на който тѣ сж били осъдени на изгонване и др. наказания. Познатъ е романътъ на Иванъ Александъръ, очарованъ отъ хубостта на една еврейка, която се кръстила и взела мѣстото на Теодора, дъщеря на влашкия князь. Еврейски палачи отсичатъ главата на татарина Чока — по заповедъ на Светославъ Тертера

Гагаузитѣ. До сега за произходътъ имъ нѣма установено мнение. Тѣ самички въ днешно време се смѣтатъ за потомци на Аспаруховитѣ прабългари, — нѣщо за което нѣма никакви достовѣрни исторически данни. Тѣ сж християни, а говорятъ по турски. У насъ гагаузи се срещатъ най-много въ Варна и околноститѣ на тоя градъ, дето има и до сега нѣколко села чисто гагаузки или полугагаузки, като напр. Кестричъ, Джеферли, Еникъой, Джевезли, Екрене и пр. Въ Одринско тѣ носятъ названието сургучи. Нѣкои ги смѣтатъ за потомци на куманитѣ, узи, огузи и отъ тукъ гагаузи.²⁾

Гагаузи имало въ Бесарабия. Тѣ се занимавали съ скотовъдство, земледѣлие, въ градоветѣ — съ търговия. Дали не ще е най-вѣрно предположението, че гагаузитѣ сж преселници отъ Мала Азия, отъ сжщия този типъ население, каквото сж караманинитѣ, християни, не знаещи другъ езикъ, освенъ турския, потомци на оная смѣсъ отъ българи и гърци, които сж били заселвани въ разни времена въ Мала Азия,

¹⁾ Иречекъ, Ист. Болг., 492.

²⁾ Иречекъ, История Болг., 491, Кн. България, 106. Утвърждава, че гагаузитѣ сж кумани, приели християнство още презъ срѣднитѣ вѣкове, до османското завоевание. Подробно Иречекъ се занимава съ гагаузитѣ и въ особено изследвание: Einige Bemerkungen über die Ueberreste der Petschenegen und Kumanen sowie über die Völkerschaften. 21 ян. 1889 г. Българ. преса. Кн. XXXII — XXXIII на сѢС.

въ областта Карамания.²⁾ Въ едно посещение на гагаузкото село Кестричъ (старото Кастрица) азъ се натъкнахъ на нѣколко карамандийски богослужебни книги и молитвеници. Това бѣха стари книги, писани по-турски съ гръцки букви. Споредъ преданието на кестричани, тѣхнитѣ прадѣди и дѣди си служили съ тѣзи книги, които отскоро били изхвърлени отъ употребление.³⁾ Гагаузитѣ не сж се отнасяли твърде симпатично къмъ българитѣ презъ време на турското владичество. Тѣ гледали на тѣхъ съ известно пренебрежение, като на хора отъ по-долня раса, като се сматряли за потомци на византийцитѣ.

2. Социалниятъ съставъ на населението.

Три категории: привилегировани, непривилегировани, зависими. — Произхода на боярството. — Где б. се поваява първи пжтъ? — Бълг. бояри. — Слав.-б. бояри: велики и мали, външни и вътрешни. — Юрид. и социалното положение на б. — Висше духовенство. — Свободни люде: граждани, търговци, селяни. — Зависими: парици и отроци. — Технитари. — Имало ли е робство въ стара България.

Въ Симеоново време социалниятъ съставъ на населението билъ измѣненъ въ сравнение съ това, което е представлявала България въ времето на езичеството. По тази частъ има доста сведения отъ лѣтописцитѣ, въ отговоритѣ на папа Николая, въ надписитѣ на Абоба-Плиска и най-много въ нашитѣ стари царски хрисовули.

При Бориса и Симеона се появява единъ новъ важенъ класъ, това е духовенството, висше и нисше.

Би могло да се приеме следующето социално разпределение на населението при Симеона:

А. Привилегировани. Тука влязѣли: 1) болѣритѣ и 2) висшето духовенство;

Б. Непривилегировани. Свободни: 1) граждани; 2) търговци; 3) свещеници; 4) селяни;

²⁾ Подробна студия на карамандитѣ посвети покойниятъ С. Табаковъ въ ИИД. Ки. I. „Бележки за карамандитѣ и тѣхната литература“. Табаковъ взе поводъ отъ непосредствено събранитѣ сведения и бележки на П. П. Карапетровъ (Черновеждъ) върху Карамандитѣ сПС год. XIII, стр. 435 и сл. Т. намѣрва, че гагаузитѣ въобще — сяко и варненскитѣ сж потомци на нахлудитѣ въ XI в. въ П-ва кумани. Такива християни гагаузи (гаджиали) се явявали и въ Сливенъ, стр. 139.

³⁾ Карамандийски богослужебни книги, впрочемъ, сж се срѣщали и другаде у насъ. С. Табаковъ, ц. с., стр. 191—194.

⁴⁾ С. С. Бобчевъ. Ист. на старобълг. право; — С. С. Бобчевъ. История на бълг. право; — Иречекъ, История болгаръ; — Иречекъ. История сръб.

В. Зависими: 1. парици, 2. отроци, 3. технитари.

Ние ще разгледаме тука тѣзи класове по отдѣлно и въ посочения редъ.

А. Привилегировани.

1. Боляри. Думата боляринѣ, болѣринѣ, се среща въ старитѣ български хрисувици. Произходеннето на думата споредъ едни иде отъ болий, т. е. по-добъръ, или отъ думата бой, боляринѣ, бояринѣ, боерь¹⁾ Въ първия случай болѣринѣ означава не само голѣмъ и добъръ човѣкъ, но и това, което съответствува на grand; въ втория случай боеринѣ, бояринѣ означава воинствуващъ, войникъ, отъ думата бой или вой и като че отговаря по смисълъ на нѣмското рицаръ, ритеръ, Ritter. Тѣзи две словопроизводства отъ битовна страна сѣкашъ се допълнятъ. Старовремската война винаги се е придружавала съ грабежъ, съ плячка, съ плѣнъ, а въ случай на сполуна винаги имала за сегнина едно обогатяване на военнитѣ съучастници. Военначалникътъ, та въобще и всѣки войникъ, въ такъвъ случай става болѣринѣ т. е. богатъ човѣкъ. И до сега въ Копривщица, когато искатъ да кажатъ за нѣкого, че „богатъ човѣкъ“, употребяватъ термина „добаръ е“ т. е. (болий)

Произходеннето на болярството въ всички народи е еднакво. Първоначално нѣма болярство въ смисълъ на привилегировано и потомствено благородство, дворянство или аристокрация. Въ най-раннитѣ времена богатитѣ челяди или хора благодарение на натрупани имотни блага, имали известно влияние, известно морално надмощие надъ другитѣ. Тѣзи понятна фактическа привилегия е предшестувала съ вѣнове юридическата. Привилегии, обаче, не сж давани никакви на този родъ боляри. Примѣръ: отъ татарскитѣ племена се срещатъ боляри, които притежаватъ хиляди коне, добитъкъ и овци, милиони парични срдства, а никаква привилегия не ги отличава отъ тѣхнитѣ съотечественици. Болярството като благородство и потомствено, се появява по-късно. Като наследствена класа то първоначално отсъствува и у римлянитѣ, дето имало само свободни, роби и колони. Патрицианството не давало наследствени права и привилегии.

Първи пътъ благородството се появява у роментѣ въ Византия —, дето болярството било свързано съ нѣкое служебно положение и съ облаги, като тия на прониаритѣ — стопанитѣ на бенефиции — и голѣмитѣ землевладѣлци, които изходатайствали щото тѣзи тѣхни да привилегии преминаватъ и на децата имъ, т. е. да станатъ наследствени.

¹⁾ И. Срезневскій. Объ исторіи русск. языка, 113.

Въ срѣднитѣ вѣкове благородството се среща вече въ нѣкои латински, германски и, твърде малко, у славянски народи, които го възприематъ отъ съседи неславяни. Най-много то се е развило у германцитѣ въ института на тѣхното рицарство.

Въ България болярството се появява все така, както и другаде, обаче то никога по правило не е ставало наследствено, нито пъкъ е било затворено нѣкакво съсловие, както въ феодалнитѣ страни, дето е имало обрядности за посвещение като рицаръ и инвеститура, за да се встѣпи въ този привилегированъ класъ.

Български боляри били онѣзи, които имали известно служебно положение. Въ това си качество тѣ се засилвали чрезъ забогатяване и влчание. Около Аспаруха въ неговата дружина сигурно е имало подобни служебни лица, както се вижда по разни названия отъ азийско-турански произходъ: Тарханъ, Кавганъ, Копанъ, Боили, Богатуръ, Коловрусъ¹⁾.

Отъ дашнитѣ, съобщени въ книгата Абоба — Плиска се вижда следното: прабългаритѣ се дѣлили на племена; князътъ се наричалъ канесъ, князь отъ Бога, висшето болярство — велики болярѣ, биле войладесъ, волнадесъ, старославянски — боляри; малитѣ боляри били вагани, отличилитѣ се по своето богатство се наричали богатури, богатуръ, охадуръ — ирански — сиденъ, смѣлъ човѣкъ — да се спомни рускиъ богатиръ.

Славянобългарскитѣ боляри сж били общественно служебни лица издигнали се или като старей въ селото, или въ племето като князе, жупани, велможи. Тѣ сж се били отличили или въ време на война или въ мирно време като юначни воеводи, мъжари и добри управници, умни, распоредителни съдии.

Въ време на Бориса и Симеона, вече се знае, положително за особенитѣ категории боляри. За това имаме доста показателни сведения въ нашитѣ български паметници, каквито въ случая най-изрядни източници сж — царскитѣ хрисовули отъ второто българско царство.

Константинъ Багренородни, василевсъ и съвременникъ на Симеона, въ своята, много важна за нашитѣ тогавашни държавно-правни отношения, книга „За церемонитѣ“, съобщава следующето за боляритѣ: „Между другитѣ въпроси, които византийскиятъ логотегъ отправя къмъ българскитѣ посланници, има и следниятъ: „Какъ сж съ здравето си шестѣхъ велики боляри и какъ сж и другитѣ боляри отъ вжтре и отъ вжнь“.²⁾

Въ отговоръ на папа Николая сжщо се говори за голѣми и малки боляри и първенци *omnes primates atque majores... seu minores*. Тукъ се споменуватъ и *mediares*.

¹⁾ Успенскій, Извест. Арх. Ист. т. X. Абоба-Плиска. София 1905. Стр. 197.

²⁾ De Ceremoniis Aulæ Byz., II 47, p. 681.

³⁾ RPN. 17. 97.

За Сурсувула се казва, че отишелъ въ Цариградъ съ б велики боляри да преговаря за мирния браченъ договоръ между царъ Петра и императора Романъ Лакапинъ, бждащия дѣдо (тестъ) на царъ Петра.

Но, както се каза, най-важни сж сведенията, които ние срещаме въ старобългарскитѣ хрисовули: особено въ Орѣховския на Иванъ Александъръ и Рилския — на Иванъ Шишмана. Тамъ изрично се говори за велики и малки болѣри. Безъ съмнение и въ време на Симеона е имало велики и малки болѣри, т е такива, които сж занимавали по-голѣми служби и такива, които сж били по-дребни служащи — лица. Първитѣ сж били носители на ромейскитѣ титли: протосевасти, логотети, кефалии, севасти, дуки, катепани, велможи и на българскитѣ: воеводи, жупани, князове и пр. Малкитѣ болѣри сж били, както се каза, на по-дребни служби: кастрофилакси, (пазителн на крепости — градища), прахтори, побирчии, примикюри, десеткарн, глобари и пр.

Колкото за вътрешнитѣ и за външнитѣ болѣри, доста е да се каже, че: вътрешнитѣ сж били въ столицата и въ тѣсна зависимостъ отъ владетеля, тѣ занимавали придворни служби и нѣкои отъ тѣхъ участвували въ така наречения болѣрски съветъ, който се е състоялъ отъ 12 души¹⁾.

Външнитѣ болѣри сж били служебни лица въ областитѣ и особено въ такъ нареченитѣ краища — погранични мѣста — и тѣ сжщо сж се дѣлили на малки и голѣми. Съ отдалечаването отъ центра на държавата, подчинението на населенията и леснотията да се извършва централната държавна служба се измалкува. Българскиятъ владетель, дори и Симеонъ, съ всичкитѣ си грижи за централизация, не е могълъ да управлява непосредствено, освенъ частъ отъ държавата, ето защо нѣкои отъ външнитѣ болѣри сж били такива, които имали обширни владения въ областитѣ при отношение повече или по-малко напомняще известна ленна зависимостъ²⁾. Тѣзи категории външни полунезависими болѣри, вѣроятно сж лицата, за които нашитѣ хрисовули казватъ „владци“ или „владци господствуюци во црьство ни“, за отличие отъ „владци царьства ни“.

Ако речемъ да очертаемъ юридическото и социално положение на болѣритѣ ще додемъ до следното заключение:

1. Нѣколко велики болѣри влязали въ синклита —

¹⁾ С. С. Бобчевъ ССП, 160 — 169; — Г. А. Ильинскій, Граноты.

²⁾ Подробности въ моята История на старобългар. право, стр. 286 — 293.

³⁾ Rambaud, ц. с. 32 — 37.

болѣрския съветъ (сенатъ) и били постоянни съветници на царя;

2. Болѣритѣ по право участвували въ народнитѣ събори, сжщо и въ народно-духовнитѣ събори, свикани за обсъждане на важни въпроси отъ високо-държавенъ или важенъ вѣрски характеръ.

3. Великитѣ болѣри вземали разни високи военни и административни служби. Вътрешнитѣ биди при и около царя. Външнитѣ били две категории, назначавани отъ царя велики воеводи, жупани, кефалини или катепани и пр.; другитѣ — „владзаци господствующи по царство им“ — имали това право по наследство. Тѣхъ именно Симеонъ е искалъ да ограничи и даже да премахне, като ги повиквалъ и назначавалъ въ столицата на разни служби.

За полувасални или васални князове въ България въ X в. ни говори и Дриновъ. Той казва, че въ това време имало такива около 9. Дриновъ е записалъ и една пѣсенъ въ Панаярище, въ която се чете:

Стояну гости дойдоха
Деветъ сестрици — кралици
Десета сама царица ¹⁾.

Дриновъ мисли, че кралици е названието, което се е давало на съпругитѣ на полунезависимитѣ князе, за които е дума.

4. Болѣритѣ били и сждин, редовно назначавани или извънредно делегирани за подобни задачи (сѣvasti).

Относително социалното и стопанското положение на болѣритѣ, може да се каже, че то не е било еднакво. Имало е болѣри съ голѣми имоти и богатства, но имало е и такива, които никакъ не сж прекарвали по-сносенъ животъ отъ обикновеннитѣ граждани и селяни. Описанието на Иоанъ Екзархъ въ „Шестоднева“, дето се описватъ седящи отъ двѣтѣ страни на княза, съ златни верижки (цепочки), пояси и ржжавелки, се отнася именно за онѣзи болѣри, които сж били на високи служби, за членоветѣ отъ болѣрския съветъ ²⁾.

¹⁾ Южные Славяне, 16. Съчинения т. I. стр. 155.

²⁾ Поради голѣмия интересъ, що представя описанието на Иоанъ Екзархъ български за Симеоновия дворъ, ние го привеждаме тукъ изцѣло:

„Акоже снрхдъ и нищъ человекъ и страшенъ, пришедъ изъде, мже къ претворамъ княжю двору, и видехъ е днатице, и прости нихъ къ кратомъ умозитъе впраша, и вистрѣхъшедъ, видеть изъ охъ страихъ хозны стоаще, украшени каменитъ и дрепомъ исльсаны, и протсе ко дворьцъхъшедъ, и узрехъ владты високи и чръквы издок-

Външните болѣри, особено тѣзи, които били наградени съ пронии (единъ видъ бенефиции), пожизнени, често пѣти злоупотребително обръщани въ наследствени бащинии — чифлици, били длъжни да поддържатъ и обличатъ войска и да я водятъ въ време на война, това, което напомня феодалния *service de guerre* — военна служба¹⁾. Нѣкои отъ тѣхъ едвамъ се издържали и въ своите хижи, дървени домове, прекарвали не твърде достоенъ за завикдане животъ.

Плащали ли сж болярите отъ вѣнъ на царя нѣкакъвъ данѣкъ, носили ли сж други тежоби, освенъ военната, не се знае отъ източниците. Споредъ Душановия Законикъ, болѣрите плащали на царя само данѣкъ „сокъ“ т. е. поземеленъ данѣкъ, а всички други бери прибирали въ своя полза²⁾.

До колко тази военна тежоба се е смятала за абсолютна — безъ нея царската войска е рискувала да бжде намалена — се вижда между друго и отъ нашите народни пѣсни. Една такава разправя, какъ „делия“³⁾ отъ високо мѣсто вика всички „кralьове“ и „банове“ (зависими отъ бълг. царь), да отиватъ на война. И пѣсенята меланхолично заключава:

Единъ баньо нѣмаше,
Оти си сына нѣмаше,
Токо ималъ деветъ дѣщери.

Характерно е въ пѣсенята какъ дълбоко е прониквало съзнанието на задължението, че една отъ тѣзи деветъ дѣ-

рени безгoдъ канеиcиx и дрeкoвиx и ширoвиx, изтpижкe измoрoвиx и мeдиo, сeдeрoвиx и златoвиx; тaкe пeлaгoвиx усeвиx нaплoдити итд. нe кo еcтe иждeлa тoгo cкoиe зeмлa, рaзлeк хитиx cлaвниx глoгa! тo якo и пoгнeнкъ cи умъ, умoдитe ce иждe. Тeмъ яцe ce пoнaзвунтe cи и кнeзa кoдeтa, cкдeшa къ cрaцe иждeрoвиx нoкцaциe гoвниx чeтaкe из кин пoсeрa, и oбeщa ил рикa, пoлoсoвиx кaльвaнтoвиx нoдaснa и иждe златъ нoи cкдeкe иждeрe, и нeдa нoмъ cтo цoлeрe cкдeшe къ златиx гeнeмaтe и пoдaсaтe и нeдoуцaтe; тa яцe ктo cтo кнeрoмaтe, кaкквaрaшeсe нa cкoиe зeмлo, дoкa; тaкe иждe тaни? нeуeтe; нeкeтe кинo къcъ нoвeкaтe тoгo, cкoиe кнeтe oви cиждe дoстoиe умoдитece кpиcoтe! „Византийските лѣтописци такъ описватъ Симеоновите тѣлохранители: „И имаше кми золотые цити и золотыя кобля, и дрѣвнѣхъ сезеградис и иждeлe, иише же кми иждeшeи дрѣгaтe вoдъ oвaждeиx и кcк кoцeрe кин нoнaтe жeлeзeмни дoстoулини Кaлaйдoвицъ, юанъ Екзeрхъ бoлгaрcкiй, ъ Викeнтiй Мaкyшeвиъ, Зaдунъ, и aдpиaт, cлaвянe, cтp. 41.

¹⁾ Esmoin, *Cours de droit constit.* 303.

²⁾ Нoвaкoвицъ, ДЗ, cтp. 261, 266, 267.

³⁾ Тукa „делия“ e yпoтpѣбeнъ имѣстo в и н а ч ъ, глашатай, прoтoгeръ.

щери, Тодора, за да запази челядната честъ, преправа се на мжжъ — войникъ, въоръжава се и отива на война, за да заплати бащина „работа“ (тегоба) ¹⁾.

2. Висше духовенство. — Духовенство въ точния смисъл на думата въобще, и висше духовенство се появява въ християнско време.

Въ езическо време, духовенство като класъ или съсловие не е имало ²⁾. Балканскитѣ славяни не сж имали капища, нито идоли, на които да се кланятъ. Тѣ се намѣрвали въ онова стъпало на вѣрска еволюция, което въ науката се нарича анимизъмъ, т. е. одухотворение на природнитѣ явления. Вѣрската еволюция не достигнала до антропоморфизъмъ, до какъвто дошли старитѣ елини и римляни, които оприличаваха боговетѣ си на хора и ги изобразяваха въ статуи, картини и пр. Развитието на сетнешната славянска митология, по подражание на елинската и римската, е предимно дѣло на книжовници. Южнитѣ славяни сж знаели единъ Богъ — Перунъ, който билъ змѣстенъ отпосле съ св. Илия. Като Богъ гърмовникъ Перунъ наподобява римския Юпитеръ и гръцкия Зевсъ, германския Торъ, Перкунасъ у литовцитѣ. Тѣ познаваха още добри и зли духове: самодиви, самовили, русалки, змейове и пр. Другъ е билъ Дажбогъ — богъ на слънцето ³⁾. Езичницитѣ славяни извършвали жертвоприношения, но не въ човѣшки жертви, а съ плодове и животни ⁴⁾. Въ случая ролята на жреци изпълнявали челяднитѣ старей — домакини, които били нѣщо като изпълняващи длъжностъ на жреци, управници и съдии. Тѣзи служби и до сега се изпълняватъ въ нѣкои мѣста у насъ, дега е запазена челядната задруга или челядно-задружния животъ. Жертвоприношението, преживѣло въ по-новия курбанъ ⁵⁾ се е извършвало сжщо така отъ старей, които сж клали овни и други животни и въ християнско време сж ги посветявали на нѣкои свети, домашни покровители или избрани като спасители отъ нѣкои беди или злочестини. Жертвоприношения се обещавали и носили въ монастири.

¹⁾ Пѣсенята е печатана въ Богородица Сборникъ, 1872 г. № 42. Единъ вариантъ печата Качановски въ „Пам. нар. творчества болгаръ“ № 50, споредъ който Радолина отишла „на война“, понеже баща ѝ ималъ деветъ момъ, а началъ синъ.

²⁾ Иречекъ, Ист. 126, 127.

³⁾ Ibidem.

⁴⁾ Иречекъ, ц. с. 70.

⁵⁾ Курбанъ е турска дума много разпространена въ народния битъ. Българскитъ обичай въ случая съвпадналъ съ турския. Курбани се клали и принасли въ монастири не само отъ частни лица, но и отъ колективности: еснафи.

Християнството донася въ България редомъ съ голѣмата редица нови институти, сѣщо така и духовенството като класа. Както много други институти и този на духовенството е билъ пренесенъ, съ повече или по-малко измѣнения, на българска почва отъ Византия. Висшето духовенство е било, наистина, съ известни привилегии, обаче и то, както болярството, не е било нѣкакво затворено съсловие.

Българското висше духовенство не е било зависимо отъ патриархъ или отъ царь и продължавало да се държи самостоятелно и да се ръководи по народнитѣ обичаи и предания. То се е смятало за длъжно да служи толкозъ на интереситѣ на държавата, колкото и на интереситѣ на българското паство. Като се почне отъ Величкия епископъ Климента въ Македония и се върви наредъ въ народо-черковната история на България, и на най-високото стѣпало и на най-малкото, ние срещаме духовни личности, които сѣ били сътрудници на върховната власть, безъ да пренебрегватъ и духовнитѣ нужди на народа. Свѣтлитѣ фигури на Климентъ Велички, на презвитеръ, после епископъ Константина, Иоанъ Екзархъ, Черноризецъ Храбъръ и други наредъ до патриарха Ефтимия, сѣ достатъчни образци, за да се твърди за народополезната деятелность на духовенството у насъ въ онѣзи времена.

Исключения е имало. И въ висшето и въ нисшето духовенство сѣ се намѣрвали лица, които не сѣ отговаряли на високото си призвание и за които ни говори презвитеръ Козма въ своята „Беседа противъ богомилитѣ“¹⁾, гдето той осжда известни монаси и въобще духовни лица, за тѣхния мързель, егоизъмъ и за стремежитѣ имъ къмъ охолень животъ. Исключението, обаче, и въ този случай, потвърждава общото правило, споредъ което висшето духовенство въ България, особено въ Борисово и Симеоново време, е играло свѣтла и полезна роля и въ учителство, и въ проповедничество, и въ писателство, и въ законодателство.

Съставъ на висшето духовенство. Висшето духовенство е вземало участие наедно съ болярството въ държавнитѣ събори, гдето то заемало първо мѣсто. По-ограничено въ висшето духовенство влизали Патриархъ, (архиепископъ), митрополитъ, епископъ, архимандритъ — монастирски игуменъ. На чело на епархитѣ е имало митрополати. Епархии въ времето на царь Симеонъ и сина му Петъръ е имало около 40²⁾.

Митрополититѣ и епископитѣ сѣ имали подарени съ хрисовули имения и въ тѣхъ така наречени, зависими люде

¹⁾ М. Попруженко. Слово св. Козмы Презвитера. Петрогр. 1907.

²⁾ С. С. Бобчевъ. История на старобълг. право. 297, 298.

— парици за които ще бжде дума по-после. Парици към епископитъ е имало около 30 души, а също и духовни лица — клирици, около 40. Епископитъ и митрополититъ имали право на сждъ, компетентността на който се е измѣнявала, разширявала или съкращавала, както това е ставало въ Византия и другаде за всички духовни и черковни сждилище¹⁾. При известни условия и случаи тѣ можели и да сждятъ не само чисто черковни или духовни дѣла на клирици, но още брачни дѣла, опекунски, наследствени и пр. Висшето духовенство, казва Дриновъ, събирало глоби и сждебни берни въ своя полза²⁾.

Б. Непривилегировани.

Свободни люде.

Въпреки нѣкои мнения, че въ бълг. държава свободнитъ люде сж били въ ограниченъ брой, трѣбва да се подчертае, че въ тази категория е била масата отъ българското население. Тукъ сж били: а) гражданитъ, б) търговцитъ, в) свещеницитъ и монаситъ, г) голѣмия брой свободни селяни. Въ този класъ сж влазяли, прочее, всички, които не сж били привилегировани, но не сж били и зависими. Всичко това не е било никаква буржуазия, каквато се появява на западъ.

1. Граждани. Тѣ сж били постояннитъ жители на градоветъ, развили се отъ крепоститъ — градица (castra), въ които сж се занимавали съ търговия и занаяти. Въ градоветъ нѣкои сж били скотовъдци, земевладѣлци и земледѣлци. Върху тѣхъ много пѣти сж били възлагани дребни държавни и обществени служби, и, по този редъ, тѣ сж встѣпвали въ малкото, а, по нѣкога, и въ голѣмото боярство.

Споредъ нѣкои източници, градоветъ сж имали привилегии, които самъ царътъ не е можалъ да отмѣни.

Една такава привилегия е била да се сждятъ предъ духовенството и предъ градския управителъ. Това се потвърждава отъ Д. З. чл. 178. Гражданитъ сж били освободени отъ данѣци, само били длъжни да продаватъ на кефалнитъ вино, жито и месо за половинъ цена (Д. З. 63, 127). Като се знае, че Д. З. не е билъ изключително сръбски, а е уреждалъ обичайни, установени между балканцитъ, отношения, може да се приеме, че тѣзи нареждания не сж били чужди у насъ.

2. Търговци³⁾. Рано сж се появили въ България търговцитъ като свободно занятие. Наистина, въ първо време тѣ

¹⁾ С. С. Бобчевъ Черк. Право, Голубинскій I. 1914 г.

²⁾ Дриновъ. Южне Славяне, 72.

³⁾ Въ сръбскитъ извори свободнитъ люде се наричатъ съ едно общо име себри отъ себаръ. Тѣ сж имали еднакви права и за-

били като ученици на гръцките търговци, живущи въ крайморските брѣгове на Евксинския Понтъ (Черно море), Бѣло море, Архипелага и пр. а също така на Дубровничани, Венецианци и Генуезци. Но твърде скоро българитѣ се посветяватъ самостоятелно на търговия и ще трѣбва да е билъ този класъ доста засиленъ и броенъ, за да е станало нужда още при Тервела, а по-после и при други държавни владѣтели да се договаря въ сключенитѣ мирни трактати за правата и защитата на българскитѣ търговци и на българската търговия. Трѣбва да сж били много голѣми интереситѣ на домашната търговия, трѣбва да сж били не малко и тѣзи, които се посветявали на търговия съ външнитѣ държави, за да се принуди Симеонъ първата си война да почне и води за защита на българскитѣ търговци въ Цариградъ, дето тѣ сж имали складове и представители и дето действително билъ центръ на търговията между Азия и Европа. За обширността на българската търговия ни дава сведения и началната руска лѣтопись (Несторова): „Тукъ (въ България) се събиратъ всички блага: отъ гърцитѣ злато, платове, вина, овоци различни; отъ чехитѣ и унгарцитѣ: сребро и коне; отъ Русия воскъ и медъ“¹⁾. Тѣй говорилъ великиятъ князь Светославъ за България и това той думалъ въ 968 г., когато България е била по пѣтъ на упадѣкъ. А въ време на Симеонъ България е била наистина стоварище между Западъ и Северъ на Европа и Византия²⁾.

дължения. Тѣхната — на сѣбитѣ — стопанско зависимость се проявява не въ това, че тѣ сж били длъжни да вършатъ известни работи и да даватъ данъци на висшитѣ власти: държавни, аристократски и мѣнострски. Неверемъ Герасимовичъ съ сасето старо српско право брѣнъ въ състава на сѣбитѣ не само гражданитѣ, търговцитѣ, поповетѣ, селянитѣ, но още и партицитѣ — меропси или меропки, отроцитѣ и технитаритѣ — у сѣбитѣ найстори, между които и социалитѣ. Неверемъ Герасимовичъ. Старо српско право, Београд, 1925 на стр. 81. За Герасимовича меропситѣ сж селяни земледелци.

¹⁾ За „външната и вътрешна търговия на България“ въ старо време е печатана обстоятелствена студия отъ Иванъ Сакъзовъ, Вижъ „Списание на Б. Ик. Д-во“, Год. XXIII, кн. 7 и 8. — Сжитиѣ: е обнародвалъ: „Известия за бълг. търговия въ Цариградъ презъ X вѣкъ“. (въ Ист. Д-во. VI), Г-нъ Сакъзовъ се посвети съ особена ревностъ на старата наша стопанска история и неговитѣ трудове сж били забелязани и на чужбина.

²⁾ С. М. Соловьевъ Истор. Росси, Т. 1, 143. Ср. текстътъ въ началн. р. лѣтопись.

³⁾ Rambaud, ц. с. 328.

За български търговци се касае и хрисовулътъ на Иванъ Асѣнъ II, дяденъ на Дубровникъ и договорътъ сключенъ между царъ Михаила Асѣня и Дубровникъ (1253), споредъ които българскитѣ търговци имали право да живѣятъ въ Дубровнишката община (република), да не плащатъ беринито на врата, нито на мостъ, нито на бродъ или пътъ, могли да изнасятъ отъ тамъ злато, сребро, златни издѣлия и въобще всѣкаква стока. За търговци се говори и въ хрисовула на Иванъ Шишманъ, дяденъ на Рилския манастиръ. Тамъ се нарежда да не имъ се взема кумеркъ (гюмрукъ, мито), като ходятъ съ стоката си за продажъ изъ царството!).

Не можеха гръцкитѣ търговци да конкуриратъ на българскитѣ вземания-давания съ Западъ, особно въ славянскитѣ земи, като Моравия, Панония, Далмация и Дубровникъ. По този начинъ главенъ посрѣдникъ на международната търговия, може да се каже даже за Цариградъ, бѣха станали българскитѣ търговци.

Византия била принудена да допусне чужденци търговци, при все, че се отнасяла къмъ тѣхъ съ голѣмо недоверіе. Ако италински търговци закупували износа отъ Солунъ и Цариградъ, българитѣ били посрѣдници най-много съ Северъ. Презъ България минавали важни търговски пътища отъ Цариградъ за срѣдня и северна Европа: черноморскиятъ, дунавскиятъ, централниятъ — Цариградъ—София, Бѣлградъ, южниятъ — *via Egnatia* отъ Драчъ къмъ Солунъ, Моравско-Вардарскиятъ — отъ Бѣлградъ презъ Нишъ, Скопие за Солунъ. Така лѣтописи и други източници свидетелствуватъ за силно развита търговия между Византия и България още въ самото начало: България внасяла сурови материали и транзитно сжщо таквизи, а отъ Византия вземала и разнасяла произведенията на Византийската и Малоазийска индустрия.

Не е чудно, дето въ такова ранно време у българитѣ е могла да се зароди и развие до голѣма степенъ търговията. Достатъчно е да напомнимъ, че и руситѣ, още отъ времето на първитѣ Рюриковичи, вършили обширна търговия и отивали до Цариградъ, който, както се каза, въ това време билъ централно тържище между Изтокъ и Западъ. Тамъ въ квартала св. Мамашъ търговскитѣ колонии на чужденцитѣ имали своето постоянно мѣстожителство.

Тѣзи чужди колонии имали значителни привилегии: тѣ получавали отъ византийското правителство храни отъ всѣкакъвъ видъ, а когато се аръщали въ дома си, правителството имъ давало още храни за пътуването. Тѣзи

*) Г. Ильинскій. Грамоты. Ср. сѣния хрисовулъ. Сжшиятъ — въ СПП.

търговци много пъти участвували въ мирнитѣ договори, сключвани между тѣхното и византийско правителство. Срещата се и тѣхни подписи, следъ тоя на владѣтелитѣ и посланициитѣ на тѣзи владѣтели. Тѣ придружавали представителитѣ и посланициитѣ отъ тѣхния народъ. Сѣдали наедно съ тѣхъ на тържественитѣ гощавки и участвували при получаване на василевсовитѣ щедрости¹⁾. Но тѣ били подчинени на строги задължения. Едни отъ тѣзи задължения се отнасяли до запретителнитѣ мѣрки, които съставляли икономическата система на Византия: било имъ забранено да купуватъ известни платове; дозволенитѣ за покупка платове тѣ можели да купятъ само до известна стойностъ. При това тѣ били длъжни да представятъ за прегледъ своитѣ покупки на държавнитѣ агенти, които слагали върху платоветѣ императорския белягъ²⁾.

Византийцитѣ се боели много отъ тѣзи търговци на „варварскитѣ народи“ защото въ тѣхно лице тѣ обикновено гледали нѣкой скритъ войникъ и грабителъ. Ето защо за да се признае нѣкой за търговецъ и да се отнасятъ къмъ него като съ такъвъ, трѣбвало по-напредъ да се удостовери, че наистина той носѣлъ стока: нѣмало е поддръжка за оногози, който е идвалъ съ празни рѣце. Нѣщо повече, на такъвъ се е затварялъ входа въ Цариградъ. За рускитѣ търговци се знае, че тѣ трѣбвало да носятъ сребъренъ печатъ; трѣбвало е да бждатъ снабдени съ препоръчително писмо отъ тѣхния велики князь, въ което писмо трѣбвало да бжде посоченъ брой на апокрисариитѣ (посланицитѣ) и търговцитѣ, изпращани отъ Киевъ. Този, който не е ималъ редовни книжа, билъ е арестуванъ и повръщанъ въ Русия. Ако ли такъвъ се е възпротивявалъ, по силата на договоритѣ имали сж право да го убиятъ. Нека се прибави и тѣзи интересна подробностъ, че тѣзи, на които входътъ въ Цариградъ е билъ допуснатъ, сж били длъжни да влѣзатъ въ града само презъ една известна порта, безъ оржие и на чети не по-много отъ 50 души. Тѣ били длъжни да се занимаватъ съ търговия. Зиме нѣмали право да оставатъ въ св. Мамашъ, ни на острова св. Етеръ, ни на острова св. Григорий. Това последно условие се е отнасило за руситѣ³⁾.

Въ „Церемониитѣ“ на К. Багренородний се предписватъ голѣмъ брой предпазителни мѣрки, които е трѣбвало да се взематъ по отношение къмъ чуждитѣ посланици⁴⁾. Имало

¹⁾ De ceremoniis aulae Byzantinae, II, 15 стр. 594.

²⁾ Ср. Началната Лѣтопись, Олегова договоръ.

³⁾ Rambaud, ц. с. 387.

⁴⁾ De ceremoniis, P. 89—90.

е стоки, които бидейки запрети, да не се изнасятъ, били сж строго дирени. За тѣзи целъ цѣль роякъ митнишки чиновници, въоръжени съ шишове, дупчели човалитѣ, за да откриятъ коприна, скрита подъ конопа (ленъ) и метали, скрити въ восъкъ.

3. Духовни лица (свещеници и монаси). И тѣ били свободни граждани. Свещеничеството, ако и да не е било по законъ и право привилегировано, нито наследствено съсловие, обаче по необходимостъ то е минавало по наследие отъ баща къмъ синъ, традиция, която се бѣ запазила и презъ всичко време на турското робство. И понятно защо. Въ свещеническата челядь се е приготвяло най-способно лице за да продължи занятето¹⁾. Свещеничество е имало не само въ градоветѣ, но и въ селата. Тѣ сж поминавали, както и другитѣ граждани и селяни, особено съ земледѣлие.

Свещеникътъ е могълъ да се оплаче предъ епископа ако е билъ въ село, на което господарътъ нарушилъ неговитѣ права. Въ такъвъ случай епископътъ е правялъ отъ своя страна бележки на болѣрина. Ако свещеникътъ е билъ безъ земя и сиромашъ, то господарътъ е билъ длъженъ да го поддържа, иначе, по изключение отъ общото правило, той е могълъ да напусне имението, въ което се намѣрвалъ и да се счита за свободенъ²⁾.

4. Селяни. Селянитѣ сж били свободни и жителитѣ въ селата не сж били въ никаква зависимостъ освенъ отъ „царщината“, това сж така нар. епики на византийскитѣ източници. Тѣ не давали никакви данѣци на нѣкой владалець, както били длъжни да правятъ парицитѣ, нито имъ било налагано вършенето по длъжностъ на работи — тегиби или повиности въ полза на господаря. Тѣ плащали данѣкъ само на държавата. Но тѣхното социално и икономическо положение много пѣти било не по-добро отъ това на парицитѣ. Доказателство на това е дето ние виждаме много пѣти тѣзи свободни селяни да подирватъ подслонъ при нѣкой болѣринъ или проиаръ и да взематъ положението на парици, положение по за предпочитане, тъй като така тѣ имали единъ осигурекъ поминѣкъ, и се отървали отъ разправии съ данѣци и други тегиби къмъ „царщината“, които не били леки. Това явление, т. е. прибѣгването на свободни селяни до подслонъ, като колони и ратаи, при богати земевладѣлци, е било доста разпространено и на западъ. Затова ни дава подробни сведения социалната стопанска история на Средновековieto.

¹⁾ Въ Елена въ рода на Никифоръ п. Косталиновъ по възходяща линия до 8 покол. сж били свещеници. Сжшо и на ижж. П. Николовъ. Ср. СБЮО. Държавно право, стр. 81. На сжщото мѣсто се даватъ интересни сведения за свещеници въ единъ родъ, стр. 81—87.

²⁾ Д. З. 31. 65.

в. Зависими люде

Споредъ нашитѣ домашни източници, въ стара България е имало три категории зависими люде: 1. парици, 2. отроци и 3. технитари.

Като се казва зависими люде, трѣбва да се разбиратъ такива, които сж се намѣрвали само въ икономическа зависимость отъ нѣкой господарь „владалець“ или „владаши“, и обитавали въ земи и имения: а) царски, б) черковни и монастирски и в) болѣрски (владалчески). Зависимитѣ люде занемавали пол жение, което се оприличава до нѣкжде на крепостничеството. Сравнително по-тежко е било положението на онѣзи зависими, които сж обитавали въ болѣрскитѣ спронцарски имения¹⁾.

Но да разгледаме отдѣлно всѣка отъ тѣзи категории зависими люде.

1. Парици. Старобългарскитѣ парици, това сж римскитѣ колонии, преминали презъ Византия и измѣнени на българска почва. Колонитѣ сж нѣмали нищо общо съ робитѣ, при всичко че нѣкои ги приематъ и описватъ като такива.

Разликата между роби и колонии или парици е грамадна. Робитѣ сж били люде не само всѣкакъ зависими и въ пълно притежание на своитѣ господари, въ такова притежание, каквито сж животнитѣ и предметитѣ на единъ стопанингъ. Робитѣ сж били *res*.

Робството се е появило като една стѣпка къмъ подобрене на живота на раннитѣ военноплѣнници, които преобрѣщали на роби вмѣсто да ги умѣртвяватъ.

Робството е старъ, много старъ институтъ. То е познато още на библейскитѣ времена; ние срещаме за него наредби още въ Законника на Хамураби, който е отъ една епоха по-ранна съ около 1000 години преди Моисея. Роби имало извънредно много въ Елада и въ Римъ. Философитѣ Платонъ и Аристотель, ако и да намѣрваха, че робството е противно на човѣшката природа, но го оправдаваха съ туй, като казваха, че безъ него нѣма държава. Къмъ 300 г. пр. Хр. въ Атина имало 21 х. граждани, 10 х. съюзници, защитници на града и 400 х. роби.

Нийде робството не се проявило така грозно и въ такива широки размѣри, както въ Римъ и въобще въ римската империя. Тамъ робътъ билъ въ пълно разположение на своя господарь, за него той билъ предметъ (*res*), който той можель да купува, продава, унищожава. Робътъ нѣмалъ семейство, той не можель да се жени, не можель да заве-

¹⁾ Зигель. Ист. слав. закон, 145.

щава, а да свидетелствува той можелъ само ако се подложи на известни изтезания. Той се смятралъ за недостоенъ да бже войникъ.

На Изтокъ положението на робитѣ, напр. у евреитѣ и у другитѣ азийски народи, било по-сносно. Християнството се яви като най-голѣмъ идеологъ на човеколюбие, противникъ и борецъ противъ робството. Християнството донесе свѣтлигѣ начала за братството на хората, за благородството на всѣки трудъ и за абсолютния духъ на усъвършенстването. При вкоренилитѣ се обичаи и привички, при мисълта че робството е една необходимостъ за държавата, за земята и изобило за имотнитѣ отношения — неговото изчезване не можело да стане така лесно при всички проповеди на християнското учение. За срамъ на културното човечество, то просъществува въ нѣкои страни и до най-ново време. За чудо има го и днесъ въ нѣкои държави, като въ Абисиния (Африка).¹⁾

Когато се появила българската държава, на Изтокъ, въ Византийската империя и на всѣкаде въобще, робството се е намѣрвало въ едно смекчено положение, по-малко тежко, отколкото въ предишната старина, въ Елада и Римъ.

Въ срѣдата на българскитѣ славяни робство като установенъ институтъ, общественъ или държавенъ, никога не е съществувало. Подчертаваме като институтъ, — по законъ или по обичай — защото фактически продавания на роби, тържища за роби, роби въ гладно време, военнопленници, всичко това се поменава въ исторически разкази на миналото.

Въ нѣкои наши стари паметници се срещатъ названията раби и роби, обаче значението на тѣзи думи не е нийде въ смисълъ на старовремския римски робъ. Не-сж доказателство за съществуване на робство въ старовремска България нито гръцкитѣ закони, писани за уреждане небългарски отношения: Законъ градски, Еклогата, Новелитѣ — нови заповеди на Юстиниана, Законъ Богомъ даннй Мойсею. Ако и включени въ Крѣмчията, тѣ не сж уреждали отношения на българския животъ, както за този животъ не е имала значение и обширната редакция на З. С. Л.

¹⁾ Въ днешно време то се крие въ нѣкои африкански страни, напр. въ Абисиния, както това го изтъква Джонъ Харисъ, парламентарния секретаръ при дружеството за борба съ робството въ своята обърнала внимание речъ „Робството въ XX в.“. На 10 милионно население въ Абисиния и днесъ имало 2 милиона роби, въпреки запрещението на едно свѣтово законодателство, това на О. Н., прието безъ въздржанне отъ всички, и отъ самата Абисиния.

Също така е неоснователно да се привежда и кратката редакция на З С Л, като българска законна наредба, която ужъ въвеждала и устройвала несъществуващо у насъ институтъ—робството. Преди всичко З С Л, не е билъ официално законодателство, както за това сме твърдили въ нашата Ист. на старобълг. право¹⁾, а една частна компилативна сбирка, въ по-голямата си частъ побългаренъ преводъ отъ Еклогата. Отъ друга страна този З С Л., ако и извиканъ отъ нуждата да се уредятъ нѣкои наказания, никакъ не е билъ изображение на българската действителностъ и само онова, което е заето отъ нея, може да се смята за наше старо народно право. Тази истина е желателно да се разбере напълно отъ тѣзи, които застъпватъ въ изучаванията си старобълг. правни отношения.

Компилаторътъ на З С Л, не се позовава на нѣкакъвъ бълг. законодатель, нито на старобълг. право, а на св. царь Константина. З С Л, не е билъ законъ задължителенъ, а едно ръководство, помагало.

Къмъ това добре е да се прибави, че почти въ всички мѣста, дето З. С. Л. говори за робъ и роби, трѣбва да се разбира, че думата се отнася за военнопленници. Такивато военнопленни, както казва и самиятъ З С Л, чл. 19, както го свидетелствуватъ и византийски източници, стѣпили на българска земя, се смятали за свободни. Така твърди въ своята Стратегика и императоръ Маврикий, така свидетелствува и Львъ Философъ.²⁾

Нашитъ народни пѣсни говорятъ за роби, за синджирни роби, но тѣзи роби, както е ясно отъ четенето на пѣснитѣ, не сж били нищо друго, освенъ пленници. Колкото за това, дето въ нѣкои източници се говори за „продажба“ и „да продаётся“ (З С Л.), то обикновено се разбира продажа — глоба и „да продаётся“ — отнема се нѣкому имота, конфискува се като глоба. Доказателство за това ние имаме у Срезневски, въ неговия Словарь³⁾, дето тълкува Продажа — денегния пеня, за престѣпление; Продати — между друго — наложитъ пеню⁴⁾. Така че, безъ да се отрича

1) С. С. Бобчевъ. История на старобълг. право, стр. 149 и слд.

2) Ср. цитата въ моята История на старобълг. право, стр. 316, — Маврикий, Strateg. lib. XI, с. 5.

3) И. Срезневскій. Словарь, вж. подъ думитѣ: Продажа, продати.

4) Иречекъ. Ист. болг., стр. 520. „Византийскитъ, българскитъ и сърбскитъ крепостенъ народъ — казва Иречекъ, като обяснява социалното и юридическо положение на паритѣ—и н и а к ъ н о е б и л ъ робъ (ж. н.); той ималъ свое собствено имущество и своя собствена земя; само нѣмалъ право да я напусна . . . Въ Сърбия даже неговѣтъ

факта на продажба люде у българитѣ, тая продажба по никой начинъ не може да се сматра за доказателство, че е съществувалъ общественъ, законенъ или държавенъ институтъ на робство. Имало е случаи, безъ да съществува като институтъ робството, да се поробватъ т. е. да се пленятъ или грабятъ деца — момчета и момичета, да се продаватъ — щомъ е могла да бжде подобна търговия, а въ действителностъ, такава е съществувала и се упражнявала въ Цариградъ и въ адриатическитѣ пристанищни градове.

Всичкиятъ въпросъ е, прочее, тукъ. Имало ли е въ стара България робство като държавенъ или общественъ законенъ институтъ? Имало ли е за него наредби, каквито е имало въ римското и въ византийското законодателство? Уреждано ли е било то съ законодателни постановления или съ обичайно-правни наредби? Какви сж тѣзи наредби? Нищо подобно не се среща нито въ първоизточникитѣ, нито въ обичайното право на българския народъ. Предъ видъ на всичко това, може съвсемъ основателно да се тегли следующето заключение. Робство въ България, като уреденъ, правомѣренъ, законенъ институтъ, не е съществувало. Фактически продажба на люде въ гладно време или каквото и да било друго време, чрезъ спекуланти, могла е да става, както подобни продажби сж се вършили въ времена и въ страни, дето робството е било съвършено унищожено и забранено.

Колкото се отнася до парицитѣ, тѣ не сж били роби, а работници, зависими, прикрепени о земята и тѣ не сж могли да бждатъ нито подарявани, нито отчуждавани отдѣлно отъ тѣзи земя, въ която тѣ сж обитавали. Тѣ имали известни задължения спрѣмо своя господарь-свѣтски или духовенъ, които точно не сж обозначени въ нашитѣ хрисовули, но за които има косвени доказателства въ Д З., дето се говори за меропхитѣ или меропситѣ — сърбскитѣ парици — и въ други сърбски паметници. Впрочемъ, за парицитѣ едва ли би се намѣрилъ нѣкой да ги сравнява съ робитѣ и да имъ придава подобенъ характеръ. Тѣ сж били субекти на права, собственици, домакини, можели да се сждятъ, да свидетелствуватъ, да бждатъ войници, да иматъ семейство.

2. Отроци. Отроцитѣ сж втората категория зависими люде. Отрокъ ще каже дете, младенецъ, *infans*. Отрокътъ е билъ нежененъ, приставенъ като слуга, като ратай. Това е момъкътъ отъ по-ново време, отъ времето на турското владичество у насъ, особено въ Македония, дето момцитѣ сж

(българскиятъ пария) е ималъ право да се сжди съ своя господарь, но и самъ царьтъ, да е той, ако последниятъ поиска отъ него нѣщо повече (тегоби, работи), отъ колкото допускалъ самиятъ законъ*. Ср. Новаковичъ, Д З. 34 44.

вргатитѣ сж занимавали положение, напомняще това на отроцитѣ въ старината.

За отроцитѣ има споръ между славянскитѣ историко-правници. Новаковичъ иззва, че отрокъ е самъ „лично, као каква ствар, своина господарева“ 2) „За доказателство на своето“ мнение, той посочва чл. 72 отъ Д З., обаче и самъ Новаковичъ прави резерва, че „не се знае какъвъ е билъ отрокътъ въ действителния животъ“ (стр. 190). Други автори поддържатъ, че и отроцитѣ, както и парикитѣ, по никой начинъ не могатъ да бждатъ наречени роби или пъкъ да се сравняватъ съ робитѣ въ староримския смисълъ на думата.

Намъ се струва, че привърженицитѣ на учението, че отроцитѣ сж били истински роби, се заблуждаватъ поради следнитѣ съображения:

1) че отроцитѣ не били привързани къмъ земята, а били лично привързани къмъ господаритѣ си и 2) че тѣ могли да бждатъ отчуждавани безъ земя, по усмотрението на своя господарь.

И дветѣ тѣзи съображения нѣматъ сериозно обоснова-ние. Даничичъ намѣтва, че отрокътъ е сжщо такъвъ привързанъ и зависимъ, какъвто е и парикътъ като той е можалъ да бжде собственикъ на имоти, да има и башиния 1).

Нека напомнимъ тукъ и наредбитѣ на Д З. за отроцитѣ. Такива сж предписанията на чл. 44 и 46. Споредъ тѣхъ „отроцитѣ не могатъ да се даватъ въ прикя никога“. Никой господарь не може да ги отдѣли отъ земята, дето ги има“. Обаче тѣ могатъ да бждатъ освободени. Не е ли ясно, че и отрокътъ, както и парикътъ, не е билъ предметъ, вещь, разполагаемъ по пълно усмотрение на господаря! Това учение въ сѣрбската книжнина се поддържа отъ голѣмия познавачъ на старото сѣрбско право Крстичъ. 2) На сжщото мнение е и Майковъ. 3) Зигель казва: „Отроки, впрочемъ, не считались рабами.“ 4) И Рачки, единъ отъ най-добритѣ познавачи на югославянското държавно право, сжщо така твърди, че отроцитѣ не сж били роби. 5)

Би могло да се заключи, че отроцитѣ сж били отъ категорията на р а т а и т ѣ, само че първитѣ сж били прикре-

1) Вж. думитѣ парики и отроки, Даничичъ-Ренчикъ; — Зигель, 145—149 въ „История слав. права“ Иречекъ казва, че не може да се установи различие между парикъ отрокъ. Ист. болг., 520.

2) Г л а с и н и к, IV, стр. 127—134

3) М а й к о в ъ, Статия за поземелната собственостъ въ стара Сѣрбия. Чтенія о ва ист. 1860. Ки I, стр. 29—30.

4) З и г е л ь, Ист. слав. пр. стр. 126.

5) Odlomci, 150.

пени къмъ личността на господаря¹⁾ си. Споредъ нѣкои сърбски хрисовули (Дечанския) тѣ се третиратъ като слуги, които вършатъ разни служби въ манастиря, като домакини (покубари), та дори и като единъ видъ надзорници. Тѣ добивали и пятни пари, когато ги прати игуменътъ като „коњушари“.

Тѣ имали, споредъ схшитѣ хрисовули, въ манастиритѣ завидно положение въ управлението, па дори и въ сѣда²⁾.

3. Технитари. За технитаритѣ се говори въ нашитѣ домашни източници. Технитаритѣ сж били занаятчии, майстори на разни ржчни издѣлия. За тѣхъ се поменува въ хрисовула на Орѣховския манастирь, дето тѣ сж поставени редомъ и даже следъ парицитѣ и отроцитѣ.³⁾ Какво е било, обаче, положението на технитаритѣ, не се вижда отъ нашитѣ източници. Ако ли съпоставимъ това, което се среща въ Д. З. съ даннитѣ, находящи се въ нѣкои византийски паметници, излазя, че тая категория зависими люде сж били поставени даже по-добре отъ парицитѣ. Споредъ хрисовула на Стефана Дечански, майсторитѣ-технитари — сж били обложени съ много по-малко тегоби. Нѣкои ги поставятъ въ реда на свободнитѣ люде⁴⁾.

И технитаритѣ носѣли известни тегоби и задължения: да обитаватъ известни мѣста, да работятъ, когато имъ се възложи, да вършатъ по бързитѣ работи (ангарии) каквато е сѣнокоса, т. е. косене на ливадитѣ и пр. Положението на технитаритѣ, като зависими люде, ше се е обуславяло между друго, и отъ стремежа на властѣта, както е било въ Византия, да има монополъ на промишленото производство, а главно за предмети на разкоша — златарство, сѣчене пари и пр. „Въ Византийската империя, казва Дилъ, промишлениятъ класъ е билъ овързанъ съ извънредно строга административна регламентация. Трудътъ не билъ свободенъ. Срѣдновековниятъ Константинополь е представлявалъ отъ себе си истинско църство на монополи, привилегии и протекционизъмъ.“⁵⁾ Подъ върховното наблюдение на епарха различни занаятчии били организувани въ херметически закрити корпорации, поставени подъ бдителния надзоръ и грижливата регламентация въ всичко, що се отнасяло до встъпването въ корпорацията, заработната плата, способитѣ на производството, продажбата⁶⁾.

¹⁾ Подробно по въпроса: „Имало ли е робство въ стара България“ вижте специална глава въ моята „История на старо-българско право“, стр. 311 и слд.

²⁾ Лефрех Герасимовичъ, Старо сръпско право, Београд. Вж. стр. 80.

³⁾ Г. Ильинскій Грамоты; — С. С. Бобчевъ стр., 160.

⁴⁾ Лефрех Герасимовичъ, Старо сръпско право, 80—81.

⁵⁾ Дилъ. Введение въ Виз. исторію 41.

⁶⁾ Дилъ, сжщо мѣсто.

В. Власть и управление.

1. Произхождение и форма на върховната власть.

Ролата на славянския елементъ въ уредането на върховната властъ. — Асимилация на българитѣ въ славянската стѣна. — Първообразъ на върховната властъ въ задружния строй. — Ограничена върховна властъ. — Стремление къмъ абсолютизъмъ — Ограничителни фактори.

Нѣма съмнение, че Аспаруховата военна дружина създаде обединената, основана върху славянски елементи, българска държава. Това, което донесе тази дружина бѣше военната дисциплина, централизацията и твърдостта въ отношенията на управни органи къмъ населението. Но сжщо така е несъмнено, че вътрешниятъ строй на тази държава, нейнитѣ съставни части и институти, почиваха върху стопански, социални, племенни и обичайно-правни понятия на славянската стихия, която съ своята бройностъ съставяше сжществената, вътрешна мощъ на първото българско княжество, по-сетне царство.

Нѣкои историци наричатъ Аспаруховитѣ българи победители, а славянитѣ победени. Едно схващане съвършено погрешно. То въпрочемъ е опровергано много подробно въ хубавитѣ страници и обосновано изложение на професоръ В. Н. Златарски и въ раннитѣ и въ по-къснитѣ негови трудове.

Това се опровергава и отъ проф. Нидерле въ неговитѣ „Славянски старожитности“, както и въ французкия му трудъ: *Manuel de l'Antiquité Slave. Tome I. Histoire*, въ който на стр. 100 и 101 той казва „Славянитѣ посрещнаха българитѣ като помощници противъ Византия и сключиха съ Аспаруха една конвенция, върху основата на която той организира цѣлата територия. Установи се по тозъ начинъ между славяни и българи единъ миренъ и общъ животъ: старото устройство славянско си остана; славянскитѣ князе се намѣриха само подъ едно надмощие (*suprematie*) на българския хаканъ. Асимилацията на двата елемента, така сдружени, не се забави да се извърши. Тази асимилация не сж славянитѣ, които я претърпѣха, а българитѣ. Българскитѣ владѣтели взеха леднага славянски имена и напуснаха своя матеренъ езикъ за славянския; тѣхнитѣ болѣри, тѣхниятъ народъ сториха сжщото“.

Винаги сме гледали на отношенията, създадени веднага след идването на военната дружина на Аспаруха къмъ мѣстнитѣ славяни, като на отношения на съюзници, сдружени въ една голѣма славянска задруга, на чело на която старейтъ-господарь принадлежеше къмъ дружината по право. Този съюзъ не даваше привилегии на едната или на другата страна. Не можеше малцинството първобългари да иска нѣкакви привилегии за себе си, когато то би загубило асѣко значение по всички линии, ако речеше да се дѣли и да не се подчини морално на многобройната и много по-културна стихия, каквато беше славянската, разтлала се на дълъжъ и на ширѣ по цѣлия Полуостровъ, заседнала въ Мизия, Македония, Тракия, Тесалия, Пелопонезъ, до нощъ Матапанъ.

Вжтрешното устройство, прочее, на новата българска държавна върховна власть, форми на проявление на тази власть, всичко това имаше своя първообразъ въ уредбитѣ на ранния домашенъ, задруженъ общински и племененъ строй на славянитѣ. Че първитѣ славянски князе на Полуострова се ръководѣха отъ преданията и обичаитѣ на славянската старина, това не подлежи на никакво съмнение. Новитѣ управници отъ Аспаруховата дружина не засегнаха нито задруга, нито селска община, нито племенно устройство. Бидейки така, тѣ трѣбваше да се съобразяватъ съ тѣхъ и по-нататкъ при уреждането на вжтрешния механизъмъ на новия държавенъ строй.

Споредъ познатия Именникъ, откритъ отъ А. Поповъ (1866), първитѣ князе или ханове, колко и авторитетни носители на една дисциплинарна власть, не бѣха неограничени, абсолютни властници, както не бѣха абсолютни властници племеннитѣ князе или военни началници—воеводи—на славянскитѣ племена.

Въ по-късно време за една върховна власть имаше всевъзможни срѣдства, за да стане въ известни случаи неограничена, диктаторска или абсолютна. Тя имаше голѣма войска, всевъзможни въоръжени органи, върху които единъ властникъ можеше да се опре и да самовластничи. Въ старината, обаче, това бѣше трудно, народътъ е билъ войската и вънъ отъ него друга сила не е съществувала. Тоя народъ, пряко или чрезъ своитѣ предни водачи—стареи, князе, боляри,—участвувалъ въ върховната власть, дѣлилъ я съ владѣтеля и я ограничавалъ или смекчавалъ. Въ самата Аспарухова дружина, знае се, че неговитѣ съратници, изпъкнали на чело на малкитѣ части отъ дружината, сж дѣлили съ него, Аспаруха, властта и управлението.

Формата на върховната власть въ първата българска държава, прочее, е била проявявана въ известна ограниченость, тя може да се нарече патриархална, задругарска.

Ограничаването идѣло на първо мѣсто отъ близкитѣ съ-

ветници на княза, по-сетне — на царя и, после, отъ народнитѣ събори, които въ начало сж били многолюдни, непосредствени, а по-късно ограничени черковно-народни събори.

Имало е български държавни владѣтели, които сж се опитвали по образа на Византия и по естественото стремление на всѣка власть, да станатъ абсолютни властици, или поне да засилятъ колкото се може повече своя авторитетъ, както е било при Тервеля, Крума, Омортага и при Симеона. Туй, обаче засилване не се разви до тамъ, щото да може да бжде наречено неограничено¹⁾.

Къмъ поменатитѣ ограничителни фактори на българската върховна власть, нека се напомнимъ и племеннитѣ болярства и княжествата въ областитѣ, които смъщо така спирали проявата на силентъ абсолютизъмъ.

Въ Симеоново време държавниятъ владѣтель имаше широка територия и тригѣ четвърти отъ Балканския П-въ бѣха въ негово владение: ромейската империя въ лицето на Лакапина бѣше принудена да проси милость и пощада подъ самитѣ стени на Цариградъ при Влахерискитѣ дворци: не само славата на оржие, но и блѣсъкътъ на една зараждаща се буйна културна национална книжнина, създадоха ореолъ на този български владѣтель и той не се подвоуми нито за минута да прояви желание за да се издигне до титлата на „автократоръ“ (самодръжецъ) и василевсъ (царь). И когато Византия му даваше условно една титла, малко по-долу стояща отъ тази на василевсъ, когато го венчаваха като цезарь, Симеонъ се смѣташе за императоръ, сжщи василевсъ и той поиска отъ Палата да му проводи патриаршеско благословение за българския свещеноначалникъ и корона на императоръ за свияя него²⁾.

2. Титли и инсигнии на българскитѣ владѣтели.

Титлитѣ: князь, ханъ или хаканъ, царь и тѣхното произхождение. — Какъ сж гледали роментѣ на Симеоновото домогване да се нарича царь на всички българи и гърци. — Титлитѣ на българскитѣ царе следъ покръстванитото споредъ хрисовулнтѣ. — Предимствата на българскитѣ пратеници въ Византия. — Инсигниитѣ на царското достойнство: корона или диадема, багреница, нервени обувки, Престолъ и хоругва. — Държавентъ гербъ.

Най-старата общеславянска титла, която сж носили българскитѣ владѣтели до Симеона е князь, кѣнезь. Нѣкои

¹⁾ R a t b v i d, L'Empire grec, 324 и след.

²⁾ Живота на Инокенти III въ Муратори, т. 3, стр. 516. Не е установено положително дали е получилъ С. исконитѣ отъ Палата. По надлежния редъ императорска корона съ „патриаршеско благословение.“

слависти намѣрватъ, че тази дума имала тѣсна връзка съ нѣмското *kuning, könig*. Князь замѣстилъ старото название воевода (Минлошичъ, Шафарикъ, Переолфъ) Едва ли, обаче, може да се приеме безъ резерви, това мнение. Най-вѣроятно е, че думата князь е била обща у нѣкои арийски народи, когато тѣ сж обитавали една родина, имали езикъ приблизително единъ и отъ който въ тѣхнитѣ говори се запазили еднакви или приблизително съ единъ корень думи отъ стопански, културенъ и правенъ характеръ. Въ случая — отъ кѣн, санскр. кан, кжи, (ражда), куни (родъ); князь ще каже родоначалникъ (кон-начало), *könig*, кънегъ, кънезь, кнезь, князь.

Думата кнезь първоначално е означавала старецъ въ задругата. Това е билъ домакинътъ, дѣдото, родоначалникътъ, т. е. управителятъ на челядната задруга. Като такъвъ кнезьтъ е ималъ свѣтски, обществени, вѣрски, следователно, жречески обязанности. Ето защо, въ нѣкои славянски страни (Чехия, Полша), думата кнезь следъ покрѣстването и до сега служи, за да се обозначи началника на духовното паство, свещенослужителя, съ други думи попъ. У руситѣ още въ най-ранитѣ лѣтописи, думата князь се срѣща въ смисълъ на водителъ и началникъ на едно племе. Отъ рано още рускитѣ владѣтели почнали да се наричатъ велики князе. Святославъ, Ярославъ, вече носили подобно название: по което старшиятъ князь се отличавалъ отъ подчиненитѣ нему князе.

Думата кнез-князь — е съществувала у всички славянски наречия; съществува тя и до сега: старосл. кѣнжъ; сърбохърв.-словински с. луж.-кнез; старочеш.-*kniaz*, новочеш.-*kníže*, полски-*ksiądz* и *ksiądz*. Не у всички славяни думата е запазила сжщото значение: у сърбохърв. тя означава селскитѣ кметове; сжщо у сърбитѣ и черногорцитѣ означаваше владѣтелския князь; у поляцитѣ и князь — като у руситѣ — и свещеникъ; у сърбитѣ лужичани — ще каже господинъ; въ Далмация—жупникъ, попъ.

У южнитѣ славяни, вкл. у българи, кнезь, князь, първоначално е била дума, употребявана за родоначалника на задругата; после тя разширително е била дадена на началника на селската община. И до днесъ това название е запазено въ западна България, дето на кмета сж казвали, а по-нѣкаде казватъ и до сега кнезь.¹⁾

По известно време въ Сърбия, нахитѣ (турска думасборни общини, околии) се делѣли на кнежини, а тѣхнитѣ началници били кнезове. Милошъ възложилъ на тѣзи наследствени кнезове събирането на данъцитѣ и правото да управляватъ и сждятъ. По-късно и сждитѣ носѣли това име. Самъ Милошъ, за да се отличи въ титлата си отъ другитѣ

¹⁾ Д. Мариновъ. Жива старина, ил. 4, стр. 13,—; С. С. Бобчевъ СБЮО. Държавно право, стр. 207, 262.

кнезове, наричалъ се върховенъ князь, до като узналъ, че и въ Русия сама по себе думата князь е владѣтелска титла.

Когато се основала бълг. държава, славянитѣ пренесли своята титла князь и на върховнитѣ владѣтели — Аспаруха и неговитѣ приемници. Това личи, между друго, отъ нѣкои домашни първоизточници, между които нека напомнимъ Именника, който съдържа списъка на първитѣ бълг. владѣтели до 765 г. Тамъ тѣзи владѣтели се наричатъ князе: Безмѣръ князь, Есперихъ князь и пр. Борисъ е нареченъ князь и въ словото на св. Атанаса Александрийски противъ Арианитѣ отъ 907 г. Тамъ и Симеонъ е нареченъ князь български, и това е понятно, защото Симеонъ доби по-късно титлата царь.

Колкото за титлата ханъ, съкратено отъ хаканъ,¹⁾ която се срѣща въ нѣкои гръцки надписи по колонитѣ, между друго, и въ Абоба, явно е, че тази титла е отъ азийско-тюркски произходъ. Омортагъ е нареченъ въ единъ отъ подобнитѣ надписи канасъ-ивиги, което нѣкои тълкуватъ — князь-велики. Ханъ и хаканъ е титла много разпространена у всички азийски народи, турци, манджури и китайци. Тя е била позната на хунитѣ, татаритѣ, уигуритѣ и др. Индийскитѣ владѣтели и велики моголи се наричали пресвѣтли ханове, върховни ханове и върховни хакани. Китайскитѣ императоръ е носѣлъ титлата хаканъ, коханъ. Хакани сж били и хунскитѣ владѣтели. После иде вече всесвѣтски известния Ченгизъ Ханъ. Ханове се наричали и малкитѣ кримски, джагатайски и др. владѣтели²⁾. Турскитѣ султани въ Стамбулъ известно време носѣха и дветѣ титли — ханъ и хаканъ. Хаканъ на дветѣ морета е титла, употребявана най-напредъ отъ Мурада III въ 1575 г. Тя е носена следъ това отъ всички турски султани³⁾.

Рускитѣ владѣтели отъ най-ранно време, въ време на Асколдъ и Диръ, се наричали хакани, кагани, а по-късно тѣзи названия били пренесени и на Рюриковичитѣ. Въ лѣтописитѣ се чете „Велий каганъ“ наша земля Владимиръ; но скоро наддѣлява употребяването на титлата велики князь.

Титлата Царь се появява за първи пътъ при Симеона. Тя иде отъ Цѣсарь, Цьсарь, Caesar. Въ действителностъ цесарь не отговаря напълно на василевсъ и на императоръ, обаче съ приеманието ѝ на едно, Симеонъ е приба-

¹⁾ Въ Логати Османе (Османски Речникъ) на Хафузъ — Хасанъ отъ 1291 г. отъ хиджрета, хаканъ се превежда съ думитѣ: падишахъ, султанъ, хакимъ т. е. заповѣдникъ.

²⁾ Подробности въ Изв. Р. Арх. И-тъ т. X, стр. 190—192.

³⁾ Вжъ ноятъ „Османска история отъ появяването на османцитѣ и до сегъ, вкл. времето на падането на Б. царство споредъ Хаммера“, Цариградъ, 1876.

вилъ къмъ нея и другата титла са модръжець — *αὐτοκρατορ*-, и, по тозъ начинъ, той смѣталъ, че уравнява цесарь съ императоръ или василевсъ, *βασιλεὺς*.

До него за другитѣ български владѣтели въ Византия и на чужбина сж употрѣбавали титли, които отговаряли на князь, началникъ. Най-разпространено е било названието архонтъ, *ἄρχων*- давано на Крума и *ῥιξ*, отговаряше на Rex краля, както сж наричали Бориса сърбохърватитѣ и Папата. Наистина, Rex не е царь, императоръ, но не е и князь.

Както на Изтокъ Византия, тъй и на Западъ, Римъ, много се скъпѣли съ титлата василевсъ или императоръ, защото по тогавашнитѣ разбирания императоръ е можель да бжде само единъ — приемникътъ и носителътъ на короната на нѣмогашната велика римска империя.

Характерна е преписката между императора Романа Лакапина и Симеона по въпроса за титлата, която си далъ Симеонъ презъ първата половина на 925 г., вѣроятно следъ смъртъта на патриарха Николай Мистикъ, като се провъзгласилъ за „царь и самодръжець“ не само на всички българини но и на ромеи — *Βασιλεὺς ὡν βασιλευσιν καὶ ρωμαίων*. Въ самото си писмо до Романа Симеонъ не се нарекълъ съ тази титла, която си далъ, но вмѣстилъ я като надсловъ. Това обаче, за Романа се показало неприлично и той не пропусналъ да опровергава категорично правото на Симеона да носи тази титла, и то на следнитѣ основания:

1. Симеонъ може да се нарича както ще, дори да се провъзгласи за сарацински Емиръ—ал—миоменинъ т. е. началникъ на мюсулманитѣ или правовѣрни. Обаче, тази титла ще си остане праздна дума, понеже не я е получилъ съ властѣта си отъ Бога. Ако би трѣбвало, пише Романъ, нѣкой да се нарича царь на ромеи и българини, то по право трѣбва ние да се наречемъ, защото сме пзлучили царска титла, а не вие, които се стараете да я добиете съ кръвъ и убийства:

2. Да не мисли Симеонъ, че като е разорилъ всички западни владения византийски и е взелъ въ пленъ жителитѣ, че съ това му се дава право „да се нарича царь на ромеитѣ“, понеже тѣ не сж прибѣгнали къмъ него доброволно, а сж пленени съ насилие и война, а не стига това, но тѣ бѣгатъ отъ него и прибѣгватъ при ромейския императоръ като единоплеменници“:

3. Заемането на ромейски земи и крепости сжщо така не може да служи за основание на Симеона да се нарича царь на ромеитѣ, защото не могатъ да му донесатъ нищо-никакви приходи, никакъвъ успѣхъ, а като владѣтние тѣ ще му докаратъ не малко главоболия за снабдяването имъ съ храна и оржжие, а при това населението ще се измъчва и гине:

4. Най-после, Романъ Лакапинъ пита Симеона, на кои ромеи се нарича той царь: на тѣзи, които той е взелъ въ

пленъ или на онѣзи, които се намиратъ въ ржцетѣ на невѣрнитѣ и сж обречени на робство, защото другитѣ т. е. ромейтѣ отъ империята, както добре знае Симеонъ, никога нѣма да го признаятъ за свой василевсъ.

Романъ въ едно друго писмо отива по-нататкъ и не само отрича правото на Симеона да носи ромейската титла, но още отрича и правото му да се нарича царь на българитѣ. Въ писмото си Романъ пита, „какъ твоя най-възвишенъ и проникателенъ разумъ не е обсждилъ, че ние писаме не за това незлобиво царь, а за това, дето се наричашъ царь на ромейтѣ, защото въ своята страна ти можешъ да правишъ каквото щешъ; но ако трѣбва право да говоримъ, ти и това не можешъ. Защото отъ къде може да ти се даде такова име? Отъ прадѣди ли! Може би, но ти всичко знаешъ. Може би отъ тиранство и отъ завладяване на земя и отъ нарушение на клетвени съглашения? Това не е царско достоинство, а лакомия. Това не е възможно.. Не. Даже и да се стремишъ и мжчишъ да се украсишъ до тогава съ чужди пера, които като изпадатъ подиръ малко, ще покажешъ явно званието, което по родъ ти прилича, а изкуствеността и подправката на твоитѣ убеждения, съвсемъ ще тѣ уличатъ, т. е. обвинатъ. Та и какъ могатъ да бждатъ двама императори, — за което ти напраздно се трудишъ — (к. н.), които се различаватъ по родъ, отличаватъ се по образъ на мислитѣ и се надминаватъ по царско достоинство. И съ какви ромей ти ще се миришъ, като се наречешъ царь на ромейтѣ, когато тѣ не ти позволяватъ това“¹⁾

Симеонъ е разбиралъ, обаче, грамадното значение за българската държава да добие и да носи титлата царь и още повече „царь всѣмъ блъгаромъ и гръкомъ“. Другаде се каза, какъвъ е билъ блякътъ на Симеона съ добиването тази титла, блякъ, който не е билъ недостижимъ: до основе една обширна славянобългарска държава, която да включи въ своя съставъ и ромейската. Дошлитѣ следъ него въ второто блъг. царство владѣтели употрѣбиха сжщата титла, като имаха, макаръ като идеалъ предвидъ Симеоновата програма и деятелность.

Титлитѣ, които българскиятъ царь е ималъ следъ Симеона, отъ времето на първото и второто царство сж били: „Въ христа Бога, благовѣренъ царь и самодръжець всѣмъ блъгаромъ.“ Нѣкои прибавяли „и гръкомъ“ (Симеонъ, Асѣневцитѣ, Иванъ Александъръ, Иванъ Калиманъ, Иванъ Шишманъ). Тѣзи титли сж автентични и се срещатъ въ хрисову-

¹⁾ Преписката на Романа Лавалина е печатана отъ проф. Златарски, въ СЧУ, XIII.

литѣ. Така напр. Иванъ Асѣнь се нарича: „Азъ Иванъ Асѣнь, въ христа Бога, вѣрни царь и самодръжець блъгаромъ и гръкомъ, синъ стараго Асѣня царѣ“.

Иванъ Александъръ и Иванъ Шишманъ се подписвали: „Въ христа бога, благовѣрни царь и самодръжець вѣсмъ блъгаромъ и гръкомъ.“¹⁾

Византийцитѣ сж признали титлата царь (василевсъ) на Петра Симеоновъ, следъ неговото оженване за Мария, внучка на императора Романа Лакапина, дъщеря на Христофора. Неможеше, казва Рамбо,²⁾ Византия да не припознае за своитѣ нови съюзници титла, която бѣше си вече далъ Симеонъ и която папата му бѣше припознала. Текстовецѣ сж съгласни съ туй предположение, което има задъ себе си и толкова вѣроятности.“

„Мария, казва продължателятъ на Теофана, се радваше, че се е омжила за единъ императоръ“.

Когато дворцовитѣ чиновници при Никифора се опитватъ да успокоятъ чрезъ своитѣ обяснения ядосванията на германския посланикъ — епископъ Луитпранда, гѣ даватъ да се разбере, че титлата василевсъ е призната на българитѣ отъ времето на женитбата на Петра. До тогазъ василевситѣ пишели така: „Во име отца и Сина и пр. Константиноу и Роману, василевси на ромеитѣ, вѣрни на Бога, на нашето възлюблено духовно чадо, архонтъ по божие право на християнѣйшия блъгарски народъ.“ — Но, прибавя текстътъ, отъ малко време се пише „Константиноу и Роману на нашия възлюбленъ духовенъ синъ, господарь Н., василевсъ на България“.

Прочее, може да се заключи, че тази титла е била промѣнена, ако не при Романа Лакапина, то по-късно — при Константина VII Багренородни и Романа II.

Рамбо чрезъ редица исторически съображения, намѣрва, че тази титла на Василевсъ е била припозната на царь Петра заради неговата услуга, дето той не е развалилъ мира въ това време, когато много метежи въ Византия имали за цель свалянето на Константина Багренородни.³⁾

Въ време на императора Лъва VI Философъ и на Филотея, блъгарскитѣ пратеници въ Византия нѣмали още всички предимства, които се давали въ двора, при различнитѣ приеми въ св. София и на иподрома, въ първия день на новата година, които първи мѣста имъ се давали, безъ съмнение, следъ женитбата на царь Петра, и когато той бѣ припознатъ за василевсъ при Константина VII. Ако при Филотея

¹⁾ Тѣзи титли се срещатъ въ подписитѣ на хрисовулитѣ, издадени отъ поменатитѣ царе.

²⁾ Rambeau, ц. с. 342 и слд.

³⁾ Rambeau, ц. с. 343.

българските пратеници идѣли следъ патрициитѣ, при Константина Багренородни, при Романа II и при Никифора, българските посланици предшествовали всички други. Отъ тукъ голѣмото негодувание на Луитпранда, който напусналъ трапезата, но „Корупалатътъ“ и протосекретисътъ тичахъ следъ него и му излайвахъ тѣзи думи: Когато Петъръ, василевсъ на българитѣ, се ожени за Мария, направи се единъ писменъ договоръ, потвърденъ чрезъ клетва, по силата на който у насъ преди нунциитѣ или пратеницитѣ на всички народи, бълг. посланици иматъ предимство при сѣданіе. Той е пратеникъ на България и, макаръ както ти казвахъ много добре, той е съсъ бръсната глава, макаръ да носи тученъ поясъ и да не е още кръстенъ (н. в.), той не е по-малко патриций и ще бжде въ нашитѣ очи една светотатство да туримъ предъ него единъ епископъ, особено единъ епископъ отъ франкитѣ (Луитпрандъ, Legatio).

Царски инсигнии. Колкото за бележитѣ, инсигнии, на царското достоинство, доста е да се каже, че отъ сведенията на византийскитѣ летописци, се узнава, какво Юванъ Цимисхий, когато се завърналъ въ Византия отъ завоеването на България, въ колесницата, приготвена за него, сложилъ иконата на св. Богородица, взета отъ България, а въ подножието ѝ турилъ инсигниитѣ (бележитѣ на бълг. царѣ¹⁾). Цимисхий подарилъ на черковата св. София короната на българскитѣ царе, а като влазълъ въ двореца си, повикалъ последния представител на българската царствующа династия Бориса и го накаралъ да сваля отъ себе си бележитѣ на царското достоинство: багрената шапка (корона или диадема) украсена съ злато и скъпи камъни, багренницата (пурпурната дреха) и червенитѣ обувки.

Белези на царското достоинство въ България сж били, на първо мѣсто, — престолътъ, наричанъ столъ, украсенъ съ бисери; сетне — короната, наричана диадема. Симеонъ и Петъръ се коронясали съ златна корона. На трето мѣсто иде скиптра, съ различна голѣмина, обикновено отгоре съ кръсть. Въ тържествени случаи, царътъ се обличалъ въ багренница (порфира). Въ изображения се среща като царски белегъ хоругвата, сложена между царя и царицата. На хоругвата е изобразенъ понѣкога кръсть.

Въпросътъ за държавенъ гербъ още не е окончателно установенъ, има обаче данни, че, въ всѣки случай, изображението на левъ ще е служило за белегъ и символъ въ разни случаи.

¹⁾ Гильфедингъ ц. с. 209.

3. Добиване, упражнение и загубване на върховната власт.

Сеньоратъ и майоратъ. — Изборъ и наследване. — Редътъ на престолонаследнието споредъ българскитъ хрисовули. — Положението на женитъ.

Върховната власт, имаща своя произходъ въ задружния строй, както въ задругата, първоначално е принадлежала на цѣлия родъ. Ако въ задругата старейтъ-кнезь е управлявалъ като представител на всички, и тука, по общо правило, въ упражнението на държавната власт първиятъ управителъ — владѣтелятъ — е израелъ ролята на представител на цѣлото племе, на цѣлото княжество.

Аспаруховата дружина като че премахва този редъ на върховно управление, при все това пакъ сеньоратътъ, т. е. управлението на най-стария въ рода изпъква отъ време на време, а другитъ му съпривителствуватъ.

Следъ покръстването, майоратътъ, т. е. наследването на най-стария синъ наддѣлява и сеньоратътъ се появява само спорадически при царствуването на западнитъ Шишмановци и по-после по време на Асѣновци при второто, българско царство.

Начинътъ за добиване върховната власт се проявява двояко: чрезъ изборъ и чрезъ наследване.

Изборътъ се е извършвалъ тогазъ, когато се е прекратявалъ единъ родъ отъ владѣюща династия. Отъ Телца до Крума, почти всички владѣтели сж стѣпили на престола, не по право на наследство или роднинство, а предимно по изборъ. Това обстоятелство е послужило за основа на нѣкои историци, стари и нови, да мислятъ, че до покръстването на българитъ, нормалниятъ редъ за добиване на върховна власт е билъ избора отъ страна на народа. Това положение не е вѣрно. Не само изборътъ не е билъ общо правило, но даже когато такъвъ е ставалъ, народътъ е гледалъ на избрания като на лице, което туря край на безредията, основава една династия и предава на своитъ приемници престола. Крумъ, избранъ за български господаръ, като мждъръ владѣтелъ, не възбуждаше противъ себе си никаква борба, и той предаде правото на наследство на своето потомство. Неговата наследственна династия трая около 150 години.

Наследването по право отъ баща къмъ синъ, не е било уредено по единъ строго опредѣленъ начинъ. Все пакъ отъ домашнитъ източници, каквито въ случая най-авторитетни сж царскитъ хрисовули, ние можемъ да заключимъ следующето:

1. Първородниятъ синъ се е считалъ за престолонаследникъ отъ момента на раждането си, а право на известно участие и сътрудничество въ властта той е ималъ отъ момента

на пълнолѣтието си. Смъртта на предшественика откривала на приемника пълнотата на разполагане съ властта.

2. Ако съправителството въ Византия е имало за основание желанието да се осуетява борбата на всевъзможни похитители на престола, да се премахва постоянната узурпация, която е била открита за всѣки авантюристъ, то съправителството въ България е имало за главна задача да приготви „младия царъ“ къмъ предстоящата висока, тежка и отговорна царска служба.

Историята на българското престолонаследие не знае скръбнитѣ картини, които ни представява Византия, дето много често и обикновенно не се е знаело за сждбата на държателя на престола, нито за това, кой и кога ще се яви за неговъ приемникъ. Подобно нѣщо въобще не знае България нито въ време на първото, нито въ време на второто царство.

Следъ първитѣ три български династии Дуло, Укилъ и Уганиъ и следъ известно неуредено положение, явява се Крумовата династия, която е дала деветина владѣтели, управлявали единъ и половина вѣкъ, до пропадането на България подъ византийско владичество при Бориса, сина на Петра.

Освенъ Шишмановската династия, въ Западнобългарското царство, по редъ и при възстановяване на второто бълг. царство, явява се VI династия на Асѣновци, царувала 71 година, дала 6 владѣтели, отъ които последниятъ — Калиманъ III. Следъ Константина Асѣня Тиха, следъ краткото царуване на овчаря царъ Ивайло, и на Иванъ Асѣнь III, византийски зеть и натрапникъ, явява се нова династия — VII, на Георги Тертеръ, кумански боляринъ, родътъ на който дава трима владѣтели и управлява половинъ вѣкъ. Последната VIII династия е била тая на видинскитѣ Шишмановци, основана отъ Михаила Шишмана и управлявала 71 година.

Както въ Орѣховския хрисовулъ на Иоана Александъръ, тъй и въ Рилския на Ивана Шишмана, за престолонаследието се казва така: „Подиръ смъртта ми, който бжде наследникъ на царството ми: или превъзлюбления синъ на царството ми (Шишманъ) или отъ възлюбленитѣ ми деца (Иванъ Александъръ) или отъ братята и сродницитѣ ми (Шишманъ) или други, когото Богъ отбере и постави на престола на царството ми, който и да било отъ православнитѣ християни, да не смѣе да наруши нищо отъ тоя благообразенъ Хрисовулъ¹⁾).

Прочее, отъ тѣзи посочвания е явно, че християнството е донесло у насъ майоратския редъ, че само въ случай, когато не е имало синъ, се е дирѣлъ братъ, дирѣлъ се е сродникъ и само, ако такъвъ не се намѣрялъ, прибѣгвало се до изборъ:

¹⁾ СПП. 161—169.

„или инъ, кого Богъ отбереть„, както се говори въ Орѣховския хрисовулъ²⁾.

Женитѣ сж били изключени отъ правото на наследване, както това е било възпретъ редъ въ Германия и Франция по Салическия законъ.

Измѣняване реда на престолонаследието можело е да стане само по висши държавни съображения, както това е направилъ Борисъ, който приживе се оттегли въ манастиръ и оставя старшия си синъ да царува, но когато вижда, че той не отговаря на неговото разбиране за управление, напуска монашеската си самота, сваля Владимира отъ престола, и настанява Симеона, който билъ още въ младини постриженъ за монахъ. Самъ царъ Симеонъ е отстранилъ отъ престолонаследието първородния си синъ Михаила, когото изпратилъ въ манастиръ, въ полза на втория си синъ Петра.

Престолонаследникътъ се наричалъ „младъ царъ“ и на него се гледало като на съправителъ. Знайки съправители сж при Константина Асѣния Тиха — синъ му Михаилъ, нареченъ Порфирогенетъ, при Ивана Александъръ — тримата му синове единъ следъ други, при Срацимира — синъ му „младия царъ“ Константинъ.

При всичко, че женското потомство било изключено отъ престолонаследието, на царицата се отдавало голѣмо значение. Тя имала право да бжде настойница на малолѣтния царъ, по обичайния редъ на народното право. За да си дадатъ повече право за встъпване на престола, нѣкои узурпатори, като Борисъ III, Калиманъ II и Ивайло се превѣнчали съ вдовицитѣ на убититѣ отъ тѣхъ предшественици.

Загубването на върховната власть, освенъ поради смъртъ ставало или по доброволно абдикиране, както е направилъ това Борисъ и Иванъ Александъръ — последниятъ приживе дѣли властьта между синоветѣ си, — или насилствено чрезъ сваляне отъ престола.

4. — Права и прерогативи на върховната власть.

Разполагане съ земитѣ като частно и държавно достояние. — Законодателна, управителна и правосъдна власть. — Подробности за законодателството въ време на Симеона: ЗСЛ., Еклогата, Номоканона, Земледѣлни законъ. — З С Л. е отъ епохата на Бориса и е частна компилация. Преводачътъ и на двата номоканона: Схоластикъ и Фотиевъ — Зигель и Ковалевски за Симеоновото законодателство. — Управление — Правосъдие; — отецъ Ив. Рилски за управлението и правосъдието. — Владѣтельтъ като началникъ на войската. — Владѣтельтъ като ръководителъ на външнитѣ работи.

Относително правата и прерогативитѣ на върховната власть може да се каже следующото:

²⁾ ibidem.

Въ най-ранно време при славянскитѣ племенни княжества, князътъ е билъ нѣщо като първъ между равнитѣ, въ своята малка или голѣма територия. Въ време на война той билъ прогласяванъ за великъ воевода. Той се съвещавалъ на често свиквани събори съ народа.

Съ идването на Аспаруховата дружина и основаването на бълг. държава не много се измѣня възгледа върху върховната власть. Аспаруховата дружина, наистина, е клоняла къмъ монархически прояви, обаче по същество пакъ ржководящъ принципъ е продължавалъ да бжде славянскитѣ демократически възгледъ. Нѣма съмнение, че стремежи къмъ засилване на монархическата власть е имало у по-силнитѣ владѣтели, каквито сж били Тервель, Крумъ, Омортагъ и Симеонъ.

По силата на върховната власть принадлежаща на българския владѣтель, той е можелъ да разполага доста широко преди всичко съ незаетитѣ земи, които сж били въ „предѣла“ на държавата. Той е можелъ по образеца на византийския василевсъ и на западнитѣ феодални господари, да дава кжсове отъ тѣзи земи като награда или заплаца за заслуги, военни или граждански. Освенъ това държавниятъ владѣтель е ималъ право: да законодателствува, да управлява и да раздава правосудие. Тѣзи права сж били присжщи на владетеля още въ ранно време и у славянскитѣ племена и тѣ сж имали свок прототипитѣ въ правоотношенията на старейшинската власть въ задругата.

Пълненъ абсолютизмъ обаче въ върховната власть не е познатъ въ стара България.

Въ езическо време князътъ е билъ въ същото време представителъ на върската власть, доколкуто тя се е проявявала като обществена служба и контролъ на редъ и дисциплина. Следъ приемане на християнството, царътъ, — едно като продължение на този възгледъ, — друго като традиция на византийския редъ — става върховенъ покровителъ и защитникъ на черковата, ржководителъ и участникъ въ всичкитѣ ѣ дѣла. Царътъ се е писалъ „Въ Христа Бога, благовѣрний Царъ и самодръжець „Въ Хрисовулитѣ като предговоръ се казва, че бълг. царе е трѣбвало да покровителстватъ изобщо черковитѣ и да надаряватъ монастиритѣ съ разни права и пренющества, защото „царътъ се украсява, наистина, съ диадема (корона) и многоценни камъни и бисери, но още и съ благочестие къмъ Бога и съ вѣра и чествуване къмъ светитѣ му черкови.“¹⁾

Тритѣ власти: законодателна, управителна и правосудна сж се упражнявали отъ държавния владѣтель приблизително въ следнитѣ форми:

1) с п п. 167.

1. Законодателство. Въ най-ранно време законодателството е състояло въ урежданията на разни частни преписи, въ които върховната власт е прилагала действующитѣ обичайни норми, обаче много пжти е допълняла съ нови споредъ нуждата наредби, които сж служели като нова основа и изходна точка за по-нататъшно уреждане на правоотношенията. Такова допълнително законодателство се явява, между друго, въ хрисовулитѣ и въ договоритѣ.

Законодателството на Крума е повече или по-малко една кодификация на действующи вече, съгласно съ народнитѣ обичайни норми, които Крумъ е пожелалъ да прогласи предъ единъ съборъ тържествено — да извърши единъ видъ обнародване, — за да могатъ да бждатъ тѣ зачитани и приспособявани. Ако ранното законодателство е черпѣло своята сила въ обичаи, източници, то по-късно, следъ покръстването, редомъ съ обичайния източникъ, византийското законодателство е служело за богатъ изворъ на заемане и „прѣложение“.

Следъ покръстването на Преславския дворъ, твърде естествено бѣше да се подирятъ, съответно съ създаденото положение, нови норми. Такива можахъ да се подирятъ въ Цариградъ или Римъ. Усилията на Бориса да се снабди съ писани закони отъ Римъ не се увенчаха съ успѣхъ. Пратени сж били наистина отъ папа Николая I писани, „свѣтски“ и „свещенни закони“, обаче тѣ не били оставени въ България и, следователно, не може да се говори за тѣхъ като за действавали, макаръ за кратко време, законни сбирки.¹⁾ Папата не се съгласявалъ да останатъ въ България тѣзи закони затуй, защото се страхувалъ да не се прегълкуватъ криво и прилагатъ неправилно.²⁾ И Павелъ и Формоза, които били

¹⁾ Папа Николай въ бележката, която предшества Отговоритѣ му съобщава на Борисовитѣ пратеници, че „съ Божия помощъ ние отправиме въ родината ви и до славния ви царь (употребенъ е терминътъ Rex) не само книгитѣ на Божия законъ (libros divinae legis), но на достойни пратеници подѣрихме и книгитѣ, които както предвѣдѣхме, сега тая сж необходими“ Борисъ искалъ не само канони (sacra canonis), но и свѣтски закони (leges mundanae), както се казва въ 9 и 13 въпроса.

²⁾ Папата казва изрично (9 в.), че отъ пратениитѣ нѣкоя книги отъ свѣтския законъ, той не иска да останатъ въ България, като се върнатъ пратеницитѣ му „за да не би случайно нѣкой да ги използва превратно или да ги оскъверни съ нѣкоя лъжливостъ“.

³⁾ Responsa Nicolai Papae ad consulta Bulgarorum. (Отговоритѣ на папа Николая I на допитванията на българитѣ) иматъ нѣколко издания, отъ които най-старото е отъ 1644 г. Collectio Regia Parisiis XXII p. 433—484 е непосредно преписъ отъ преписа. Преводътъ на български е направенъ отъ Д. Дечевъ, издаденъ съ текста като № 16 отъ Университетска Библиотека.

носителите на тѣзи закони, ги отнесли обратно въ Римъ, следъ като между Борисъ и Папата не могли да се установятъ желани отношения. Ако не се знаятъ и до сега какви сж били тѣзи пратени въ България закони, които може да се предполага да сж били Алариковитѣ наредби. — (Breviarum Alaricianum), знаятъ се въ точностъ отговоритѣ на папа Николай на 106-тѣ Борисови питання по разни вѣрски, обществени, държавни и правни въпроси.

Въ тѣзи отговори, които сж предшествувани отъ самитѣ допитвания, личи ясно фактътъ, че въ Борисова България е имало вече едно доста развито правно чувство и единъ стремежъ да се разрешатъ правилно и по законенъ редъ голѣмъ брой сложни въпроси. Най-малко отговоритѣ свидетелствуватъ за Борисовото желание да не стои въ неведение по много интересувачи го държавно-правни и битовни проблеми. Отъ първата категория сж въпроситѣ: за двуженството (51 в.), за наказанията на разнитѣ видове убийства, отцеубийство (24), неволно убийство (30), скъпяване (52), кражба на животни (31), прелюбодеяние и кървосмѣшение (28, 29), лъжливо обвинение и пр. Борисъ не си е отзелъ съ опита да добие чрезъ папата писанъ законъ. Таквитѣ сж били необходими нему, на държавата му, както по-сетне сж били не по-малко необходими на сина му Симеонъ.

Предъ видъ на това, още при Бориса, вѣроятно, сж се появили доставени отъ Кирило-Методиевскитѣ ученици две важни законодателни сборки: първата — превода на Номоканона съ 50-тѣ титули (на Ивана Схоластика) и другата, Законъ Соудный Людѣмъ.

„Номоканонътъ, рекше Законоуправило“ съ 50-тѣ титула, билъ „прѣложенъ на словѣнски языкъ“ отъ Методия, разбира се, съ сътрудничеството на многобройнитѣ му ученици. По този въпросъ сж съгласни почти всички канонисти и историко-правници.¹⁾ Той ще е донесенъ въ България твърде рано, може би отъ самитѣ намѣрили убежище въ Преславъ ученици на славянскитѣ първоучители: Климентъ, Наумъ и др. Борисъ не е билъ удовлетворенъ съ ценното дѣло на Методия, съ важната сбирка, въ която сж се намѣрвали „канони“ и „закони“, между които „Еклогата“ на Льва

1) За преводачеството отъ Методия на Схоластиковия номоканонъ се пронасятъ Баронъ Розенкранцъ, Обзоръне Кормч. книги; А. Павловъ, Первоначальный Славянорусск. номоканонъ. Въ самото панонско житие на св. Методия, писано отъ неговия ученикъ Климентъ, се казва „Тогда же и Номоканонъ, рекше законоуправило и отеческия книги прѣложи“ (-afatik, Pamatky 1868 Житие св. Методія стр. 8; ср. Ягичъ, Истор. сербохорв. лит., 77 и сл.; И. Смирновъ, Очеркъ культурной исторіи южн.-славянъ въ Уч. Записки Каз. Унив., LXX кн. 7—8, 1903 г. стр. 9.

Исаврянина и Константина Копронима, въ Кърмчята²⁾— глава ид (44) Леона царя премудраго и Константина вѣрною глвизны о совѣщаніи обрученія и о брацѣхъ и о иныхъ различныхъ вынахъ.”

Черковнитѣ срѣди—сѣдилища и началства сж използвали като помагало не само каноническата часть, но и „законната”. Подсждността на тия сѣдилища е била широка. Тѣ сж могли да решаватъ и граждански искове и тжжби. „Еклогата” е била толкозь ценна за българскитѣ сѣдебни мѣста, като въ нея тѣ сж намѣрвали отражения на много отъ старобългарскитѣ, славянски институти и обичаи, взети въ внимание при съставянето на тази Еклога³⁾).

Все пакъ усетила се е нужда и отъ единъ опрстотворенъ и краткъ наржчникъ, който да обхваща най-необходимитѣ наредби, отнасящи се по-особено до наказанията. Тѣзи нужда е била удовлетворена съ „Законъ Соудный Людъмъ”, който е отъ Борисово време, който нѣкои отдаватъ на Методия и който (ЗСЛ) е дѣло на нѣкое духовно лице, както за това сж съгласни повечето изследователи. ЗСЛ е

²⁾ Названието Кормчая—Кърмчяя книга—за номоканона е дадено отъ св. отци, които сравнявали христовата черква съ корабъ, който се ръководи отъ Свещенното писание и отъ канонитѣ, като отъ кърмилко или отъ кърмчий, държашъ и управляващъ кормилото. Въ воскресенския списъкъ отъ XIII—XIV в. се чете заглавието така: „Книгы, глаголемыя кормчяя, рекше правило законуу, греческитѣ языкомъ номоканонъ”. И. И. Срезневскій, Обзорніе древн. р. с. к. к. стр. 135. Гръцкото название Πηλαγίου е отъ поново време и то е приспособено къмъ старата славянска Кърмчяя. Собственно Πηλαγίου ще каже кърмилко Gubernaculum. Zacharia f. Lingenthal Gesch. d. Gr. R. 32. Въ нѣкои паметници номоканонитѣ е преведенъ съ термина законоправилици: отъ Νόμος — законъ и κηρὸν священно правило. Впрочемъ, първоначално κηρὸν е значело образецъ на изкуството, а буквално ще каже права прѣчица (линейка), която служи за измѣрване и претегдане, както е показалеца въ кжпонтѣ или пъкъ за прекарване права черта както е правилото у зидаритѣ.

³⁾ Въ полза на това положение най-много сж писали: В. И. Васильевскій. Законодательство иконоборцевъ ЖМНП кн. 199 отъ 1878 Т. Успенскій. Древнейший памятникъ славянскаго права. — Zach f. Lingenthal Gesch. d. Gr. Rechts; — R. Hübner, Le droit romain et byzantin. D-r V. Bogišić. Pisani zaponi na slovenskom jugu.

Въ ново време противъ туй мнѣние се изказа Панченко, Крестъянская собственность въ Византии. ИРАМ.

заеж главно отъ Еклогата. Той е частна компилация, което личи отъ неговото съдържание и отъ неговата форма.¹⁾

Съставителятъ на З. С. Л. — думата е за кратката редакция — е преписвалъ „византийския текстъ, но той не е билъ далечъ отъ българския животъ, даже като се приеме, че е билъ нѣкое духовно лице.²⁾ Той не само е внесълъ наредби за да защити морала, духовнитѣ интереси и да засили подсъзнателността на духовнитѣ сждилища, но никакъ не се е двоумилъ да се отдалечи и отъ Еклогата въ всички случаи, когато тя му се е представяла като противна на българското правосъзнание. Той не приема многото и често предписвани членовредителни наказания (мютиляции) на византийския първоизточникъ, и гдето ги приема по изключение, като софронистични наказания, той ги смекчава. ЗСЛ говори за обезщетения (16 и 23) и двойна глоба (сугубина) при кражба на домашенъ добитъкъ (15 и 24), урежда причинитѣ за бракоразвода (31), дава на женитѣ право да свидетелствуватъ, допуска парика да свидетелствува (19); предписва роба на българска земя да се освобождава чрезъ „изкупъ или отработване“ — дондеже изработається (20). Съ една речъ, това е една правна сбирка, нагодена къмъ българския животъ.

Има мнение, че ЗСЛ е творение на самия царъ Симеона, но то не се потвърждава отъ никакви преки или косвени източници. Това мнение се поддържаще отъ Хубе, Зигелъ, Флорински.³⁾ У насъ се поддържа отъ Родопски,⁴⁾ който казва, че ЗСЛ е законодателенъ актъ, издаденъ при Симеона. Проф. Златарски въ своята студия, силно обоснована на обширни данни изъ външната история на отнасящитѣ се къмъ въпроса паметници: „Какви канонически книги и граждански закони Борисъ получилъ отъ Византия“, се изказва изрично за това, че ЗСЛ е дѣло отъ Борисово време. Той, обаче, приема, че ЗСЛ е билъ издаденъ несъмнено отъ върховната властъ (както сж въпроситѣ до папа Николая I), която, по-

1) Това е мнението на Богшичъ и Павловъ, поддържано и отъ насъ. То е утвасено отъ д-ръ Теодоръ Сатурникъ, въ неговия трудъ: *Prispevki k. širení Byzantských práva u Sloveňi*, Praha, 1922. У насъ още то е поддържано и отъ г. Г. Т. Дананловъ. Единъ паметн. на старото бълг. право, ЗСЛ. М. Сб. XVIII.

2) Сатурникъ, *Prispevki*.

3) Ромуалдъ Хубе, *Droit romain et byzantin chez les peuples slaves* Paris 1880, Т. Зигелъ, *Lectures on Slavonic law*, London 1902, Т. Д. Флоринскій, *Древнѣйшій паметникъ бълг. права*.

4) Родопски. Нащо върху старобълг. законодателство. СПС, XVII, 1885 стр. 262—263. Той твърди, че ЗСЛ е отъ времето на С., но може и да не е негово дѣло, а на нѣкой отъ неговитѣ съвременници.

зовавайки се на единъ голѣмъ и съ значение за онова време авторитетъ, какъвто е билъ авторитетътъ на римския първосвещеникъ, трѣбвало е, отъ една страна да оправдае, всички измѣнения и отстъпки въ „Законъ Соудный“ въ сравнение съ основния му първообразъ-изпратената отъ Цариградъ Еклога, а отъ друга — да санкционира тия измѣнения и отстъпки и чрезъ това да направи самия законъ авторитетенъ и популяренъ“. „Тая санкция на новия законъ — заключава проф. Златарски — се представлява толкова по-необходима, защото още веднага следъ покръстенето, както е известно, Борисъ бѣ обвиняванъ отъ бояритѣ си, че той имъ дава не добри закони.“²⁾

По последното съображение на проф. Златарски може да се възрази. Подобно възражение по-долу се прави въ бележка трета отъ нашитѣ обяснения по съображенията на Зигель.

Безъ да отричае по абсолютенъ начинъ възможността, щото ЗСЛ. да е работенъ, приготвенъ и издаденъ въ Симеоново време, нашето мнение е било и остава, че за подобно твърдение нѣма никакви пряки или косвени доказателства. Съображенията на Зигель, които се усвояватъ, между други и отъ Флорински, не ни се виждатъ убедителни и удовлетворителни. Зигель казва: 1 — Въ България следъ покръстването се чувствувала нужда отъ единъ писанъ Законъ; 2 — Той не е можелъ да бѣде частна работа, защото такава е могла да възникне само следъ като юридическиятъ битъ се е развилъ и проявилъ въ нѣкои законодателни актове. България никакъ не е била въ подобно състояние. Нейниятъ юридически битъ е билъ още съвършено неуреденъ. 3 — За прилагането въ живота на какъвто и да било Законъ, трѣбва той да се опира върху санкцията на единъ авторитетъ; такъвъ е могълъ да бѣде само държавниятъ владѣтель.

Такъвизъ сж съображенията на Зигель, а ето и нашитѣ възражения.

Първо. Че е имало нужда отъ писани закони следъ покръстването това е безспорно, но тази нужда не е била помалка и при Борисъ, отколкото при Симеона. Тогазъ нѣма основание да се приписва появяването на ЗСЛ. само по тази причина на времето на С.

²⁾ В. Н. Златарски, Какви канон. книги и пр. ЛБАН стр. 79 и слд. Споредъ изследванията на проф. З тѣзи книги съ канонически характеръ сж били: а) отъ каноническитѣ книги: 1. Каноническиятъ Сборникъ съ XIV титули и то Синагмата отъ III редакция, която била приготвена specially за бълг. църква следъ 867 г.; 2. Епитимийница — канонина или канонария; — б. отъ гражд. закони, 1. Еклогата на императоритѣ и 2. Нейниятъ appendix — Земледѣлскиятъ законъ.

Второ. Не е вѣрно, че правни компиляции и частни законодателни сборки могли да се появяват само следъ работенъ юридически битъ и при налични по-рано издадени закони. Знаятъ се частни правни компиляции и сборки въ други страни при сжщитѣ условия и въ най-ранни епохи на народния животъ. Даже за варварскитѣ закони (*Leges barbarorum* Есменъ казва: "Трудно е да се опредѣлятъ условията, когато тѣ сж създадени; неаъзможно е даже да се утвърждава, при наличността на известни текстове, дали това е работа на една официална или частна редакция."¹⁾

За най-ранната редакция на Салическия законъ (*Lex salsica*) още и до сега не е установено по единъ положителенъ начинъ да ли е частна юридическа сбирка или е издание отъ нѣкой князь-владѣтель. Не се знае положително нито авторътъ, нито времето, когато се е появилъ този юридически паметникъ.

Трето. Не може никакъ да се твърди, че единъ юридически сборникъ за да се прилага въ живота, необходимо е да бжде издаденъ отъ върховната властъ въ видъ на Законъ и да има нейния авторитетъ. Голѣмъ брой исторически доказателства и отъ разни времена свидетелствуватъ, че много частни сборки сж имали широко употрѣбление, безъ за това да сж били снабдявани съ какъвто и да било официаленъ авторитетъ. Такива сж били най-раннитѣ варварски правди, нѣкои имащи частенъ характеръ. Най-осезателно доказателство за това е „Шестокнижието“ на Арменопуло (умр 1380). (*Ἑξάβιβλος*), което не само се прилагало въ негово време, но се разпространи на всѣкаде въ Балк. П-овъ, прилага се и у насъ, минава презъ Дунава и вѣкове служи като Граждански законникъ въ Еллада.

Повтарямъ, безъ да се изключва възможността за това, че ЗСЛ. може да бжде работенъ и издаденъ въ Симеоново време, за това — за сега поне — нѣма никакви доказателства.

Много вѣроятно е въ Симеоново време да е работенъ, приготвенъ и издаденъ „Номоканонътъ“ съ XIV титула отъ начал то на VII в., по-късно допълненъ въ време на патриарха Фотия (883), за което нѣкои и неправилно го наричатъ Фотиевъ. За времето на превеждането на старобългарски на този Номоканонъ още нѣма установено окончателно мнение. Положително е известно само, че тоя сжщиятъ отъ Фотиевско време Номоканонъ (т. е. втората редакция) е билъ преписанъ отъ търновския екземпляръ — търновската патриаршеска черкова — изпроводенъ отъ князь Якова Светослава въ Киевъ до Кирила²⁾, митрополитъ Киевски и всея

²⁾ Esmein. Cours él. de l'Hist du droit français p. 98.

Россиа." Това е било въ времето на царь Константина Асѣнь Тиха.¹⁾

Ако за първия Схоластиковъ номоканонъ почти всички канонисти и историко-правници сж съгласни, че е дѣло на Методия, за номоканона съ XIV т. това не може да се каже положително. За първата негова ранна редакция до—Фотиевска — може да се поддържа положително, че тя е „прѣложена“ на „словѣнски“ т. е. старобългарски езикъ, ако не сжщевременно, то все около времето на официалното покръстване на преславския дворъ: това „прѣложение“ вѣроятно е дѣло на първите кирило-методиевски ученици, подирили и намѣрили широко гостопримство при Бориса и при Симеона. Симеонъ, който е поставилъ върху широки славянска основа вѣрската, проповедническа и учителска култура, ще е настоявалъ много да се снабди България и съ Номоканона съ 14 титула, който е ималъ значително предимство надъ „първоначалния“ Схоластиковъ Номоканонъ.

Колкото по въпроса за втората редакция (споредъ нѣком даже трета¹⁾) на Номоканона съ 14 титула, редакция отъ времето на Фотия, Павловъ изказва мнѣние, че тя може да бжде дѣло на св. Сава Сърбски. Това мнѣние, обаче, на учения канонистъ не е подкрѣпено съ никакви положителни исторически или филологически данни и то не се приема отъ такива учени изследователи като И. И. Срезневски,²⁾ еп. Никодимъ Милашъ и Д-ръ Ватрославъ Ягичъ. Последниятъ опровергава мнѣнието на Павлова, като посочва единъ надписъ къмъ известната „Иловичка Кърмчая," въ която се чете: „Изиде же на свѣтъ нашего языка божественое се писаніе потъшаниемъ и любяви многою и желаниемъ измлада освещенаго и първаго архіепископа всею српскіе земле киръ Савы сына прѣлодобнаго отца Симеона?!“

Отъ тази надписна бележка изляза: първо, че наистина тая Иловичка Кърмчая е била „Издадена на свѣтъ“ т. е. преписана на словѣнски; второ, че тоя преписъ е извършенъ съ пригодаването и „любовята и ревността“ на св. Сава. Но кой е превелъ тази Кърмчая на славянски, нищо не се казва. И отъ други свидетелства (какви то сж и житията на св. Сава) може да се заключи само, че тоя беле-

¹⁾ Подробности въ моята История на старобългар. право, (стр. 120—160).

²⁾ Проф. Златарски намѣрва, че „третата“ редакция на Номоканона е била приготвена специално за българитѣ. Ц студия: Какви кан книги и пр. ЛБАН стр. 103.

³⁾ И. И. Срезневскій, Обзорѣніе древн. р. списковъ Кормчей кн. 84.

житъ сърбски иерархъ наистина е пригодявалъ за преписването на „книги много и книги законныѣ.“

И. И. Срезневски заключава, че преводътъ на тая К. не ще е по-раненъ отъ XII в., че той може да е правенъ отъ сърбинъ, понеже въ него се срещатъ думитъ: бабуни, големо задушьѣ, истърна (cisterna), перпера, прѣзь, свѣнь, тисоуша и пр. Но тѣзи думи сж не по-малко принадлежностъ и на българския езикъ.

Новаковичъ предполага, че тая Кърмчая е преведена по настояването на св. Сава за нуждитъ на Сърбия (около 1219); но знайнъ е, че сжщата тази К. е преписана отъ екземпляръ, находящъ се въ търновската патриархия въ време на Константина Тиха и изпроводена изъ България отъ Якова Светослава на руския архиепископъ въ Киевъ Кирилъ и наречена въ писмото на Светослава „Зонара“.)

Най-вѣроятното заключение, което, прочее, може да се направи, то е, че Симеонъ при многото други писменни трудове, които самъ е създавалъ или е извикалъ на бѣль свѣтъ, ще е пригодилъ да се снабди България и съ това „законоправило“ съ 14 титула, което идвало да удовлетвори една необходимостъ, Номоканонътъ на Иоана Схоластикъ, бидейки не пълненъ и недостатъченъ за нуждитъ на времето.

Сжщо така има данни да се предполага, че и нѣкои отъ законитъ, влязши въ състава на „Книги Законныѣ“ — напр. Земледѣлниятъ Законъ ще сж били приготвени въ Симеоново време. Надъ тѣзи, обаче, въпроси има да се правятъ още много изучавания както отъ страна на историко-филолога, така и отъ страна на историко-правника, личненъ отъ сръдства за да провѣри най-елементарнитъ данни за българскитъ първоизточници, а много пжти при липса вѣренъ текстъ на самитъ тѣзи източници. Проф. М. М. Ковалевски, отличенъ познавачъ на сравнителната правна история въ своята критика на Зигеловитъ Оксфордски лекции, намѣрва, че „славниятъ Симеонъ, който е управлявалъ България отъ 855 до 927, заповѣдалъ да се преведатъ на български книгитъ на империята: Еклога, Прохиронъ и закона за земледѣлието“. Като приема, при това, че Симеонъ благоприятствувалъ, както казва Хубе, за обнародването и на по-малки гръцки законници, въ които нѣкои измѣнения сж въведени въ текста на закона, той прави алюзия за ЗСЛ. въ който членовредителствата сж замѣнени съ парична глоба. Въ тоя фактъ М. М. Ковалевски вижда доказателство за уредническата сила на Българския царъ, сила подобна на оная на Königs—Vann измежду германскитъ владѣтели, така нагледно

1) Писмото на Светослава до Кирила е печатано у Розенкемфъ (Обозрѣніе Корм. жн., 52; у Срезневскій, Свѣд. и замѣтки, 1879 № 41, стр. 12; въ Старобългар. правни п., стр. 144.

установена отъ проф. Брюнеръ. Българскитѣ князе, подобно на германскитѣ варварски крале, употребяваха тази сила за да измѣняватъ правилата на писания или неписания законъ, преодоляващъ въ тѣхнитѣ владения

Управление. Царьтъ е билъ върховниятъ управителъ на своята земя, както по рано е билъ въ племенното княжество князьтъ или воеводата Настина, владѣтелската властъ винаги е била нахърнявана въ своята пълнота отъ мѣстнитѣ, много пжти, полунезависими князе и областни владалци — явление общо за срѣднитѣ вѣкове, особено въ феодалнитѣ земи, явление познато и въ Византийската империя, дето въпреки всички старания да се централизира властьта, винаги е имало полуавтономни провинции. Царьтъ е управлявалъ чрезъ своитѣ близки и далечни, вътрешни и външни болѣри, владалци, жупани, кефалии, катепани, разни селски кнезове, челници и примикюри.

Характерно е учението, което отецъ Иванъ Рилски развива въ писмото си до царь Петра за правзта и длъжноститѣ на българския царь. Между друго, отецъ Иванъ Рилски напомня на царь Петра: „Ако е писано, че държавата е богатството на царя, той не трѣбва туй богатство да го разнося за свое удоволствие, а за оржие и войска, а сжщо така за сиромаси и нищи, голи и безъ покривъ“ ¹⁾. Отецъ Иванъ Рилски, познаващъ добре състоянието на тогавашна България при царь Петра, доста разклатена вътрешно и заплашвана външно, знаейки и голѣмото миролюбие на Петра, напомнялъ му е на първо мѣсто, че той трѣбва да бжде готовъ съ оржие и войска. Отъ друга страна, голѣмитѣ войни, водени при Симеона, естествено бѣха създали голѣмъ брой нищи и безпокривни, които въ мирно време бѣха изоставени по улици и друмове, както се казва немили-недраги, ето защо и на тѣхъ се обръща вниманието на Петра.

3. Правосъдние. Правосъднето е било раздавано много пжти непосредствено отъ държавния владѣтелъ въ съвети на болѣри, а сжщо така и по предполагаема делегация отъ разни категории управители, владалци, жупани, кефалии или специални севасти и сждии.

Характерно е писмото на от. Ивана Рилски въ онова мѣсто, дето той съветва царя „да не се надива на неправда“ и да не желае „възхищения“ т. е. „плячки“ ²⁾. Тукъ вече явно

¹⁾ Калужнички, Werke, Житието на св. Ив. Рилски отъ патр. Ефтимий, стр. 13.

²⁾ Плячкитѣ сж били тогавъ единъ обичевенъ редъ. Тѣ сж се практикували на широка основа. Нашиятъ ЗСЛ. уреджда, кякто и другитогавашни византийски законодателни актове, между друго и самата Еклога на Исавритѣ, кякъ да става разпредѣлянето на плячката между ратници и възначалници (князе, жупани). Вж. ЗСЛ. чл. 3 (О полонъ).

отецъ Иванъ подчертава великата истина, че правдата е основата на държавата и че сама по себе си, силата не е право. И най-после, като го съветва да бжде „благоприступенъ ко всѣмъ“ свършва, като изтъква оня атрибутъ, който съставя най-бляскавото украшение на царската корона — милостъга, — опредѣлена така: „да проливається на всѣхъ твое милованія масло“.

4. Държавниятъ владѣтель е билъ върховенъ началникъ и главнокомандующъ на войската — великъ воевода — и не само формално, но и въ действителностъ ние виждаме, че той винаги е билъ на чело на войскитѣ въ първитѣ редове и въ най-опаснитѣ сражения. Наистина, около царя е имало опитни и храбри воеводи и военачалници, но тѣ сж били въ близка, много пжти непосредствена връзка съ него и въ преко нему подчинение.

Зъ Симеона се знае, че той никога не е пропускатъ да се яви тамъ, дего го викали отечественитѣ интереси, и въ малки и голѣми сражения. Той е на най-опасното мѣсто въ полесражението. Съкашъ той не се бои отъ смъртта и отъ ударитѣ на неприятеля. Конятъ, който той ездѣ, пада подъ него, това не го уплашва, той продължава безъ никакво смущение и командува „напредъ!“. Доказателство Ахелойския и Болгарофигския боеве. Подъ стенитъ на Византия, той се ява на чело на своитѣ войски. И ако погрѣбва, той веднага напуща, покритъ съ слава и въ сиянието на победителъ се впуска на западъ, пакъ лично да води и да засилва своята войска, да запазва българската граница и да действува за обединението на българския и въобще югославянския елементъ.

5. Представителъ и ръководителъ на между-държавнитѣ външни работи. Българскиятъ държавенъ владѣтель е приемалъ и изпрашалъ пратеници съ дипломатически мисии, по преговаряне за погранични и други въпроси. Той е сключвалъ мирни договори лично и непосредствено, а много пжти е възлагалъ тази мисия на специални представители — пратеници.

Царъ Симеона ние срещаме лично да преговаря подъ стенитъ на Цариградъ съ императора Романа Лакапинъ и съ патриарха Николая Мистикъ. И съ двамата той води дълга преписка върху въпроси отъ високъ международенъ дипломатически характеръ: по въпроса за неговата императорска титла, по въпроса за размяна на пленници, по въпроса за отстъпване на крайгранични мѣста, за данъка на Византия къмъ България и пр.

Много пжти българскиятъ държавенъ владѣтель преговарялъ и чрезъ пратеници (эпокрисарни), до каквито е прибѣгвалъ и Византия.

Въ това отношение византийската дипломация се е отличавала съ много ловки, хитри и олитни представители, традицията на които не загинала съ превземането на Цариградъ отъ Мухамеда II Ел-Фатихъ. Единъ такъвъ представителъ се явява отъ Византия при Симеона, при нахлуването на маджаритѣ въ България. Симеонъ арестува въ Льва Магистра за да не му даде възможность да „лукавствува“ и почва съ него писмена кореспонденция, въ която той се отличава съ характеренъ юморъ и подигравки¹⁾.

Следъ едно сражение (922) подъ стенигѣ на Цариградъ, Симеонъ пише на патриарха и на императора и иска да му се изпратятъ апокрисиарии, отъ които да може да узнае намѣрението на императора и сената и чрезъ които да почне преговори за миръ²⁾.

5. Болѣрски съветъ и народни събори.

Болѣрски съветъ: съставъ и брой на съветниците — Вѣдомство. — Що е Народенъ съборъ: устройство и съставъ, съборитѣ въ ранно време, съборитѣ при Круна и Борисъ. — Законодателство. — Редъ за свиване и процедура въ съборитѣ. — Мѣсто на заседанията.

Часть отъ вътрешнигѣ болѣри сж били постоянно около царя и съставляли това, което гърцитѣ сж наричали Синклитъ, по латински Сенатъ. Анна Комнина нарича този съветъ *Βουλευτήριον του Συμεών*, т. е. съветъ на Симеона. Нашиятъ патриархъ Евтимий нарича съветътъ синклитъ³⁾. Дриновъ го нарича — господарственъ или държавенъ съветъ. Ние сме употрѣбили изванието — болѣрски или царски съветъ, — подобие на което е сжществувало и въ Русия и се е наричало Боярская дума⁴⁾.

Около славянскитѣ племенни князе е имало съвети отъ преднитѣ хора още въ най-раннитѣ времена. Въ съставе на тѣзи съвети влизали старцитѣ, а по-после воеводитѣ, окръжаващи тогози, който е билъ великъ воевода. Когато е било лесно и възможно, съвещанията имали характеръ на всенародни и непосредствени. Това били сборове, събори, купове или скупщини. Но когато племенното княже-

¹⁾ За този арестъ и преписката между Симеона и Льва Магистра дава интересни подробности проф. Златарски. Преписката е достоверна: тя е намѣрена въ единъ ръкописенъ сборникъ (отъ X или XI вѣкъ) на манастира св. Иванъ Богословъ и е издадена отъ Иоана Сакелемонъ въ 1883. Цѣлата преписка съдържа 7 писма и се отнася главно до ходатайството предъ Симеона да повърне рочейсаитѣ пленници въ Византия. Истор. на бълг. държава, II. Стр. 303 и сл.

²⁾ Златарски, Ист. II, 435 и слд.

³⁾ Калужнички, Wegke 25.

⁴⁾ История на Старобългар. право 326 и слд.

ство се разрасвало—обединено съ други подобни, съставът на съвета около княза се ограничавал, той става вече болѣрски съветъ, а всенароднитѣ съвещания се свикватъ рѣдко, за важни държавни въпроси,

Въ болѣрския съветъ около Аспаруха ще сж влязали онѣзи воеводи отъ дружината му, съ които той е билъ въ постоянно общуване, които сж били негови съратници. Тукъ сж били именно тарханитѣ, начело на които е билъ най-близкия до хана човѣкъ — кавханъ. Този съветъ скоро е билъ проникнатъ и отъ славянски елементъ, отъ славянски болѣри и велможи. Той скоро се е преобразилъ въ общъ славнобългарски.

Броятъ на членоветѣ въ болярския съветъ не е положително известенъ. Дриновъ казва, че шестѣхъ велики болѣри влязали въ тоя съставъ, обаче ние знаемъ, че около Бориса въ време на войната съ сърби е имало 12 болѣри, така че по-вѣроятно е този брой да е билъ 12, ако тоя брой не е зависѣлъ отъ пълното усмотрение на царя да го допълни съ повече членове или да го остави намаленъ. Тана се е постъпвало по усмотрение винаги, когато не е имало строго установенъ редъ.

Това, което се знае положително за болѣрския съветъ, то е, че той е придружавалъ държавния владѣтель, дето и да се е намѣрвалъ той — въ столицата, временно въ нѣкой градъ, въ походъ за война и на самото мѣсто на полесражението.

Ведомството на болѣрския съветъ сжщо не ще е било уредено по единъ строгъ начинъ; то ще е било обширно и ще е зависѣло отъ обичая, а много и понятно, отъ усмотрението на самия владѣтель, който е можелъ да сезирва съвета съ текущи, важни, управителни, сждебни, военни, фискални и междудържавни въпроси.

Длъженъ ли е билъ владѣтельтъ да се подчинява на решенията на болѣрския съветъ е единъ въпросъ, който може да се разрешавъ само, като се иматъ предвидъ и по аналогия сжщитѣ такива съвети въ старото държавно устройство на Англия, Франция, та и на самата Византия. Държавниятъ владѣтель наистина не е билъ длъженъ да се подчинява на решенията или на мненията на своя съветъ, обаче, той всѣкога е гледалъ да не иде въ разрѣзъ съ изказано мнение, съ взето решение. Съветътъ е билъ съвещателенъ, но царското достоинство и спокойствие е налагало едно подчинение на неговитѣ съвещания, гѣй като въ противенъ случай, той често е можелъ да има сблъскване съ самия съветъ, и, което е още по-важно, той е можелъ да има известна, макаръ морална отговорностъ, когато последствията отъ неговото незачитане къмъ дадени мнения и съвети сж били неблагоприятни при

изхода на известно мѣроприятие за държавния редъ и сигурностъ.

Тогавашниятъ болѣрски съветъ би могълъ да се сравни по роля, по значение и по ведомство, на съвременнитѣ държавни съвети, на върховенъ съдъ и на министерски съветъ. Много пакти той е игралъ ролята и на чисто воененъ съветъ и воененъ съдъ.

Народниятъ съборъ сѣщо не е билъ установенъ съ единъ строго опредѣленъ редъ. Нито съставътъ му, нито ведомството му, нито времето и мѣстосъбирането му, нито мѣстозаседанието му, нито процедурата на неговитѣ съвѣщания, не сѣ били точно опредѣлени ¹⁾.

Народниятъ съборъ не може да се сматра като едно народно представителство въ съвременния смисълъ на думата. У насъ той не се е развилъ, както въ нѣкои западни страни отъ така нареченото съсловно представителство, играло толкозъ голѣма роля въ западна Европа. То не е дѣло на буржуазията, каквато стара България не знае.

Българскиятъ народенъ съборъ има своя произходъ въ онѣзи малки общински сборове, които сѣ се свиквали доста често, обикновенно периодически и на които членоветѣ сѣ разисквали и решавали свои малки и голѣми вѣпроси. Тѣ сѣ сѣждали, разхвърляли данѣцитѣ по глава, решавали работи отъ мѣстенъ интересъ и редъ, за стража, за пазене на клисури и т. н. Тѣзи селски сборове отпосле сѣ се развили въ жупски и, най-после, въ княжески, които се събирали въ центъра на жупата или княжеската областъ. Тѣ сѣ именно тѣзи събори, за които говори Прокопий (6 в.) който казва, че тѣзи народи (славянитѣ) нѣматъ единодържавие, но още отъ най-старо време живѣли въ народоправство, въ дѣмократия и всичкитѣ си работи въ трудни или добри случаи, обсъждали на общъ съборъ.

Това никакъ не ще каже, че славянитѣ сѣ живѣли въ нѣкакви демократически републики; това е казано за да се разбере, че монархическата властъ у славянитѣ не се съсредоточавала въ едно лице, както това става въ неограниченитѣ монархии и както е ставало въ западна Европа, Византия и у арабитѣ ²⁾.

Нашитѣ българи и до сега се сборуваатъ на сборове, а въ народнитѣ пѣсни „протогеритѣ“ свикваатъ народа на съборъ. Терминътъ съборъ е общъ на всички славяни — руси, хървати, сърби, черногорци, далматинци и пр. Сърбитѣ ос-

¹⁾ Подробности за нар. славянски събори въ моята статия: Участието на старитѣ славяни въ върховното управление. Юр. Пр. 1905. кн. 4-а. — Д ъ в ч а н ъ, Участие народа въ верх. власти. Варшава 1882.

²⁾ Макушевъ, ЖМП. ц. с. 251.

венъ „сабор“ употрѣбаватъ и скупщинъ, чехитѣ — снѣмъ, поляцитѣ — сеймъ. Думата вѣче у руситѣ главно произлиза отъ вѣщати — говоря, съветвамъ, събирамъ се на съветъ; прочее, самата дума съборъ, съкратена у насъ сборъ, вѣроятно води името си между друго и отъ понятието с б о р у в а м ъ — говоря, дето се събиратъ да говорятъ, за да се разбере чрезъ разправяне известно дѣло и да се реши какво да се прави. Така че, съборъ и вѣче значатъ едно и сѣщо нѣщо — парламентъ.

Историята и етнографията на старитѣ славяни ни даватъ сведения, отъ най-ранно време, споредъ които събори е имало у всички и на тѣзи събори се решавали племенни, обществени и държавни въпроси. У балтийското племе Велети и Лиутии, въ X в. княжеската властъ отстѣпала на последенъ планъ и цѣлото управление минавало непосредствено у самия народъ. У балтийскитѣ славяни, народнитѣ вѣчета се отличавали съ всенароденъ характеръ, на тѣхъ се събирали всички. Това събиране ставало периодически, дори нѣкъде веднажъ въ недѣлята и то въ пазарни дни.

У славянитѣ, както се казва, князътъ не управлява самичкъ или не управлява, безъ да се допита до старейтѣ въ селото, общината, въ племето. Прочее, той е ограниченъ отъ народния елементъ. Той кантина царува и управлява, но за тази целъ се съвещава съ земята си.

Съставъ на събора. Въ най-ранно време въ състава на нѣстнитѣ народни събори, при племеннитѣ княжества, влизали всички представители на задругитѣ, на челядитѣ, по човѣкъ отъ кжца. По-късно въ състава на тия събори почнали да влизатъ само по-преднитѣ хора, голѣми и малки болѣри и представители отъ духовенството, начело съ патриарха. Домашнитѣ източници говорятъ и за присѣствението на народъ. Перволѣфъ казва, че на българскитѣ събори участвали само болѣри и висше духовенство. Но това не е общо правило. Имало и събори отъ всички класове; имало е и такива само отъ привилегировани. Истина е обаче, че въ известно време съборитѣ по свой съставъ почватъ да напомнятъ разширени болѣрски съвети. По този начинъ ако на първо време съборитѣ сж били нѣщо като всенародни събрания, както за това се знае отъ историята на балтийскитѣ, полабскитѣ и рускитѣ славяни, тѣхния съставъ постоянно се стѣснявалъ съ течение на времето, Абсолютизмътъ, къмъ който имало полъзновение и у българскитѣ царе, внушавалъ идеята да се обръщатъ за съвѣщание само къмъ своитѣ болѣрски съвети, но тѣ пакъ продължавали да се съобразяватъ съ старината и съ традицията. Затова свиквали и всенародни, поне въ нѣкои рѣдки макаръ случаи доста широки по съставъ — събори.

Крумъ свиква съборъ, за да провъзгласи познатия свой законъ за наказване на известни престѣпления: лъжливъ доносъ, кражба, укривателство, лиянство и просечество¹⁾.

Борисъ свиква съборъ, на който били решени важнитѣ въпроси: 1. за провъзгласяване на българския писменъ езикъ за официаленъ; 2. за премѣстване на столицата отъ Плиска (Плискова) въ Преславъ и 3. за прогласяване като правилно възкачването на престола на Симеона вмѣсто сваления Владимира.

По-късно съборитѣ почватъ да добиватъ предимно народо-черковенъ характеръ и по съставъ и по предметъ на занимание. Три събора отъ такова естество сж били свикани въ времето на Борила — 1211 г. и на Иванъ Александъръ отъ 1350 и 1355 година. Тѣзи събори сж се занимавали съ върски, черковни въпроси и тѣхната задача била да сждятъ и да осждятъ еретицитѣ, сектантитѣ: богомили, исихасти и евреи. Въ паметницитѣ единъ отъ тѣзи събори се нарича „православенъ съборъ“.

Съборътъ, който билъ свиканъ въ 1218 г. въ Търново следъ убийството на Михаила Асѣня, за изборъ на царя Константинъ Асѣня Тиха, състоялъ отъ всички болѣри — малки и велики, отъ духовенство (иереи и монаси) и „отъ народъ“.

Ведомство. Знае се една редица отъ дѣла и въпроси, които традицията и обичаятъ възлагали на народния съборъ за разрешение. Би могло да се каже, че тѣзи дѣла сж били три вида:

1. Изборъ или провъзгласяване на владѣтель. Случаи: провъзгласяване на Симеона на Преславския съборъ, свиканъ отъ самия Борисъ I. Други случаи, избора на Константинъ Тиха, за който ни разказва Акрополитъ (1258):

2. Въпроси отъ висшъ религиозенъ интересъ. Съборътъ въ време на Борила въ 1211 г. се занималъ съ богомитѣ, които се отрекли предъ събора отъ учението си, а упорстващитѣ били наказани споредъ черковнитѣ закони. Около 1350 г. при патриарха Теодосий II, билъ свиканъ втори съборъ противъ богомитѣ, на който председателствувалъ наредъ съ патриарха и самиятъ царъ Ив. Александъръ. Богомитѣ, които не искали да се отрекатъ отъ своето учение, били жигосвани съ горещо желѣзо, по заповѣдъ на царя и, споредъ черковнитѣ закони, били изгонени вънъ отъ царството²⁾. Около 1355 г. пакъ въ времето на Ивана Александъръ, билъ събранъ съборъ противъ богомили, исихасти и противъ евреи. На този съборъ богомитѣ и исихаститѣ били предадени на анатема. Тѣхнитѣ свещеници и ста-

¹⁾ Первольфъ I, 173.

²⁾ С. С. Бобчевъ, Крумовото законодателство, И. И. Дъ кн. I.

реи били изгонени, а гражданските права на евреите били ограничени¹⁾).

3. Законодателство. Иречекъ мисли че по аналогия отъ онова, което сж вършели сръбските събори, и българските сжщо сж издавали или приемали закони, уреждали сж епископства и пр. Че сръбските събори сж имали и законодателни задачи е безспорно. Законникът на Душана е бил издаденъ и после допълненъ на такива 2 събора, държани въ Скопье 1349 и 1354 г. Както се знае и нашиятъ Крумъ, споредъ Свида, е провъзгласилъ своитъ закони предъ такъвъ съборъ надъ всички българи. Та и Борисъ е озаконилъ важни държавни мѣрки на събори: 1. прогласяване славянския езикъ за официаленъ и богослужебенъ; 2. сваляне на Владимира и признаване правото за престолонаследникъ на Симеона.

3. Редъ за свикване и работене на съборитѣ. Въ най-раннитѣ времена съборитѣ сж биле свиквани отъ княза, както за това има свидетелство въ рускитѣ и др. славянски паметници. Въ 1146 г. князь Игорь е свикалъ такъвъ съборъ. Въ Сърбия сжщо кралътъ е свикалъ саямъ събори. У насъ има известие за Борила, че лично е свикалъ събора за сждене богомилитѣ.

Свикването е ставало по различенъ начинъ. Въ най-ранното време протогери или викачи (глашатаи) свиквали съборъ, като ходѣли лично да конятъ „калесватъ“ както за нѣкой обрядъ, напр. за свадба. Известно време най-простата форма за свикване е било удрянето на дървено или желязно клепало „или на звънъ“ (камбана). Този начинъ на свикване съборъ е ставало и въ време на турското владичество у насъ, когато, по удрянето на клепалото въ двора на черковата, сж се явявали всички възрастни селяни, за да узнаятъ защо се викатъ и да обсъдятъ въпроса, който е билъ предметъ на свикването. То е било обикновено за „рѣзане“ или за разхваърляне на данъка, за нѣкои ангарии (тегоби, „ребиты“).

Въ по-късно време, свикването е ставало чрезъ писмени покани, изпращани отъ царя до свикванитѣ болѣри и представители на духовенството.

Съборътъ се е председателствувалъ обикновено отъ княза или царя, или отъ лица, опълномощени отъ владѣтеля.

5. Мѣстото, дето се е свикавалъ съборътъ въ ранно време е площадъ, мейданъ, мегданъ, стъгда, било въ срѣдъ селото, било вънъ отъ него. Балтийскитѣ славяни се свикали на открито поле, дето говорительтъ се е качвалъ на възвишено мѣсто, за да говори къмъ народа. По-късно, особено въ християнско време, съборитѣ се свикали въ черковнитѣ дворове и храмове, въ архиепископскитѣ домове и въ цар-

¹⁾ Иречекъ. История болг., 412

скитѣ палати Така напр. братята Асѣнъ и Петъръ при вдигане знамето за освобождението отъ византийско иго, свикали народъ—мжже и жени—въ черкова. И доднешенъ день сборовитѣ у насъ ставатъ на нѣкое черковище или „кръсть“, въ черковнитѣ и училищни дворове, въ метохитѣ ¹⁾ и пр.

6. Време. Не е имало строго опредѣлено време за периодическо свикване на съборитѣ. Обикновено въ ранна старина се свиквали събори нѣколко пжти на годината; свиквали се и въ всѣко време, колчемъ за това имало нужда ²⁾.

7. Какъвъ е билъ реда за съвещание и гласуване, сжщо така не се знае положително, но ако сждимъ по народнитѣ обичаи, въ най-новитѣ събори, особено известни и ставали презъ турското владичество, може да се каже следующето:

Преданието изисква, щото лицата, които взематъ участие въ събора, по възможность всички да се съгласятъ върху дздено решение. Когато е имало опозиция, увещавали я да се откаже отъ своето мнѣние. Много пжти се е прибѣгвало до принудителни мѣрки, за да се добие единодушие. Сведения за това срещаме въ „Сборника“ на Богишича, както и въ мой „Сборникъ на българскитѣ юридически обичаи — Държавно право ³⁾).

Гласове не се броели, а се е гледало на кжде клонятъ говорителитѣ, по-влиятелнитѣ, по-преднитѣ хора. Впрочемъ, както става и сега въ подобни съвещания, мнозинството отива къмъ тѣзи, които се произнасятъ ясно, открито, въ интереса на повечето, ако не на всички ⁴⁾.

Управление.

а. Органи на централното и областното управление.

Органи: Деспотъ, Севастократоръ, Велики Логотетъ, Протовестнарь, Протостраторъ, Прижикюръ, Епикерий, Страторъ. — Областни управители: Владалци и Владовци, Жупани, Кефалии и Катепани, Кметове, Кнезове.

Централното управление въ стара България, сжщо и въ Симеоново време, е обемало въ своя съставъ: князътъ или царътъ съ болѣрския съветъ, началници на разнитѣ държавни служби и разни органи на гражданската столична и областна администрация. Както самитѣ служби, така и названията

¹⁾ Богишичъ, Zbornik, 564 и сл.; С. С. Бобчевъ, СБЮО, Държ. право, 121 и сл.

²⁾ Дячанъ, Участие народа въ верх. власти, 153, 158.

³⁾ СБЮО, Държавно право, стр. 121 и сл.

⁴⁾ Богишичъ Zbornik 564; С. С. Бобчевъ, СБЮО, Държ. право, стр. 121 и сл.

ята имъ, сж били заети отъ Византия, приспособени и видоизмѣнени повече или по-малко на българска почва, споредъ мѣстнитѣ нужди и разбирания.

Между органитѣ на централното управление, дворцови, военни и административни, въ домашнитѣ източници, а сжщо така и въ византийскитѣ лѣтописи, се срещатъ следнитѣ:

I. Деспотъ, жена му — деспина, (*δеспότης; δεσπινη*). Деспотътъ е билъ най-напредъ самия грѣцки василевсъ. По-сетне тая титла е била давана на близки царски роднини. Въ този смисълъ тя е заета и въ България. Тя се среща и въ нашитѣ народни пѣсни, въ които се вижда, че тя е била пренесена като титла и на болѣри, имащи васално или полунезависимо положение. Титлата деспотъ се е давала и на владци. Значението на думата е владика, владѣтель, господарь.

Споредъ лѣтописни известия, у насъ се знаятъ следнитѣ деспоти: Стрезъ, при Асѣня II; Яковъ Светославъ — при Костантина Асѣня Тиха, по-късно Тертеръ — при Асѣня III, Елтимиръ — при Тертеръ I, Михаилъ Бдински или Видински до избирането му за царь ¹⁾.

II. Севастократоръ (*σεβαστοκράτορ*), титла давана на братъ или на най-близкия родственикъ на византийския василевсъ. У насъ титлата е била давана сжщо така и на най-близки царски роднини, напр. на Стрезъ, на Петъръ, зеть на Михаила и Асѣня и др. ²⁾

На деспота и на севастократора сж били възлагани специални високи държавни служби.

III. Велики логотетъ и логотети (*ὁ μέγας λογοθέτης*). Великиятъ логотетъ единъ видъ държавенъ канцлеръ. Логотетъ ще каже словесникъ. Въ Византия великиятъ логотетъ е занимавалъ дванадесето мѣсто въ иерархията на дворцовитѣ чиновници ³⁾. Тамъ като началникъ на царската канцелария е ималъ за длъжностъ, между друго, да се сношава съ чуждитѣ владѣтели. Той е билъ пазачъ на държавния печатъ и завеждалъ приготвянето и издаването на разнитѣ документи, хрисовуди и пр. писмени актове. Всички писари и нотари сж били въ негово ведомство. Знае се, че въ Византия е имало нѣколко логотети по отдѣлни ведомства и служби, напр. логотетъ на пѣтицата (*ἡ πενταρχία*), тая служба която въ по-късно време отговаряла на министеръ на външнитѣ работи. Той е уреждалъ приеми на посланницитѣ отъ чужди държави ⁴⁾.

¹⁾ Иречекъ, *История*, 499.

²⁾ *Ibidem*.

³⁾ К о д и н ъ, *De officiis*, 57, 63; Багренородий, *De Ceremoniis* 273, ср. Венелинъ, ц. с. 695; Саваа, *Моск. цари и въз. авс.* 50-206.

⁴⁾ Дилъ, ц. с. 263.

Характерно е, че власитѣ до скоро наричаха доготетъ всѣкиго който знае да пише — писарь или писецъ. Въ единъ влашки хрисовуль, думата доготетъ е преведена съ старобългарския терминъ прочелникъ. Между вътрешнитѣ болѣри и дворцови сановници, ще е имало доготети, при които и особенни писари. Въ хрисовула, даденъ отъ Иванъ Александъръ на Орѣховския хрисовуль се казва: „Царь повелѣ, Драгомиръ писа“.

Къмъ 1331 г. се говори за Филипъ доготетъ и Раксинъ — протовестиаръ.

Както у сърбитѣ, така и у хърватитѣ, е имало сжщитѣ титли ¹⁾.

IV. Протовестиаритѣ е билъ пззитель на царската съкровищница и дрѣхарница. Думата произлиза отъ *vestis* (облѣкло). У Даничича (Рјечник) се срѣщатъ имената на нѣколко южнославянски протовестиари. Единъ такъвъ е билъ Георги Никола Родопъ (1402 г.²⁾.

Вестиаритѣ сж били служители при протовестиаритѣ. Въ влашкитѣ пзметници — вистѣрникъ³⁾.

V. Протосевастьтъ *protosebastos*; не е занимавалъ никаква служба; вѣроятно той ще е ималъ надзоръ надъ севаститѣ, делегирани като сждии и пр.⁴⁾. Първоначално севасть (*augustus*) е билъ самъ императортъ. Но василевситѣ почнали да даватъ тая титла на своитѣ близки (роднини) и приближенитѣ. Това е било само титла. Въ нашитѣ паметници се говори за протосевасти и за севасти: Протосевасть Хрелъ (14 в.)⁵⁾.

VI. Протострагоръ *protostратор* — Великия маршалъ у Меровингитѣ. Първи военачалникъ, началникъ на царската гвардия; у сърбитѣ телчия, отъ тельскиптеръ⁶⁾. Той носилъ царския мечъ⁷⁾. Споредъ Венелина-мечникъ.

VII. Примикюръ великий. Ще каже първи господинъ. Първоначално се е давала на черковенъ голѣмецъ. Примикюри се наричали старейтѣ на вардариотитѣ и на влашкитѣ пастири въ нѣкои катуня и села. За тѣхъ се говори и въ нашитѣ хрисовули. Въ Византия примикюртъ подавалъ скиптра на василевса⁸⁾.

¹⁾ Новаковичъ. Византийски чинове и титуле, стр. 259.

²⁾ Новаковичъ, Виз. титуле, 263.

³⁾ Венелинъ. Влахо-бълг. грам. 169.

⁴⁾ В Саваа Московскіе цари и византийскіе василевси, стр. 51.

⁵⁾ За севасти вж. Вирг. и Рилск. х-ли.

⁶⁾ Телчия — отъ глагола телни, телати. Споредъ Рачки телчия — дворски князь, *comes curialis*; Новаковичъ, ц. с. 199; Рачки, ц. с. 93.

⁷⁾ Саваа, Византийскіе василевси и московскіе цари, 50.

⁸⁾ Вж. Рилск. хр. — ДЗ, чл. 147.

VIII Епикерний отъ *princeps* ѓ *dux* харуѓ двориовъ икономъ и царски виночерпецъ, — чашникъ (отъ чашка) или по ромжиската дворцова и босненска терминология-пахарникъ, пивничаръ — у сърбохърватитѣ.

IX. Страторъ, *strator*. Въ влашкитѣ хрисовули страторникъ, грижелъ се е за царскитѣ коне, Марешалътъ у Меровингитѣ. (Ср. Lasson, *Traité*, 14. У власитѣ още мечникъ¹⁾). У насъ се говори за страторъ въ виргинския и рилски хрисовули.

Въ двора на ромжискитѣ „воеводи“ и „господари“ въ XV в. е умало нѣколко жупани, носещи старобългарски названия съ титли: велики дворникъ, велики постелникъ, велики берникъ, велики столникъ, велики ключаръ. Още не е известно, казва Иречекъ дали тѣзи служби и титли, не сж взети отъ българскитѣ²⁾. Но най-вѣроятно е, че български писари въ влашката канцелария сж дали български названия на гръцката терминология.

Въ областитѣ управлявали при различни условия, права и привилегии разни категории владалци, жупани или владаци. Въ хрисовулитѣ се говори за „владалци господству ющи по царству ми“ и „владалци царства ми“. Първитѣ, вѣроятно, сж били управители на повече или по-малко обширни владения и трѣбва да сж били полунезависими наследствени болѣри, властели или князе; „владалци царства ми“ пъкъ сж биде назначавани направо отъ централната властъ. Тѣ сж, между друго, архонтитѣ на византийцитѣ, титулувани още съ изваанието князе у Диоклейца³⁾.

Названието жупани се срѣща въ нашитѣ паметници, като български терминъ. Тѣ сж били отъ сжщитѣ категории, както владалцитѣ т. е. едни сж били такива по право или по наследство а други назначавани. У хърватитѣ, споредъ Новаковича, жупанитѣ не е билъ назначаванъ отъ владѣтеля. Такъвъ е билъ избираенъ изъ срѣдата на отдѣлнитѣ братства и племена⁴⁾. Сжщитѣ редъ е билъ назенъ у черногорци и албанци⁵⁾. Новаковичъ мисли, че терминитѣ жу-

¹⁾ Новаковичъ, д. с. 264; Венелинъ, Влако-болг. грам. 120.

²⁾ Иречекъ, Ист. 500.

³⁾ В. Макушевъ, ЖМНП, т. 146, стр. 274.

⁴⁾ Виргинск, хр. Едва ли може да се приеме мнѣнието на Ян. Пейскеръ, че жупанъ произлиза отъ турско-татарското *чобанъ* — т. е. пастиръ, овчаръ. За жупани като славянски управители говорятъ Константинъ Багрянородний, Дрнновъ, Зеселение Б. П-ва Слав, стр. 150. — Багрянородний о сѣрбахъ, стр. 106. — М. Соколовъ. Изъ древн. сѣр. болг. стр. 82. Новаковичъ, Виз. тит. 280.

⁵⁾ Новаковичъ, Турско царство предсаралски устанакъ стр. 196 и др. — У Венелинъ за жупанската титла и служба вижъ стр. 32—43.

панъ, кефалия сж биле измѣстени по-късно отъ Римъ. — съ кнез, comes, а отъ Византия — съ деспотъ¹⁾.

Редомъ съ жупанитѣ или владелцитѣ, познати сж кефалиитѣ, отъ гръцката дума глава (κεφαλή, κεφαλότης). Думата кефалия се среща въ виргинския хрисовулъ на Константина Асѣня Тиха и то редомъ съ титлата владалецъ²⁾. Въ Витошкия хрисовулъ, даденъ отъ Ивана Шишмана на манастиря св. Богородица, при Драгалевци, се чете: „Да не смеятъ метехати надъ тѣмъ манастиремъ ни кефалии срѣдешко³⁾“.

Кефалиитѣ т. е. градоначалниците или градскитѣ началници, назначавани отъ царя, сж имали за длъжностъ да пазятъ редъ, сигурностъ въ града, да сждятъ и да събиратъ глоби и да взематъ известенъ „доходъ“⁴⁾. Тѣ пазѣли пшницата, клисуритѣ и настанявали тамъ нуждитѣ за тази сигурностъ стражари.

Кефалиитѣ се наричали още и катепани или капитане. У Дюканжа ние срѣщаме следното обяснение на катепанъ — *Catepanus idem quod Capitaneus, praeses, praefectus provincial vel civitates* — прочее, катепанъ е метатеза на капитанъ.

В. Мажураничъ тълкува катепани така: „Това название се носили намѣстницитѣ на византийскитѣ цезари въ Италия и Далмация. Нѣкои не приематъ тълкуванието на Дюканжа за метатеза отъ капитанъ. Тѣ поддържатъ, че катепанъ произлиза отъ гръцкитѣ думи (κατά, ἐπί, ἀρχ), което ще каже поставенъ надъ други служачи.“

Терминътъ капитанъ е билъ много разпространенъ въ Босна и другаде край Адриатическо море.

Вусъ Караджичъ (Речникъ) казва: Въ Босна капитанитѣ сж старейшинитѣ и управителитѣ на градоветѣ и на тѣхнитѣ околии и това капитанство е минавало у тѣхъ отъ баща на синъ“. Новаковичъ, като привежда това сведение добавя: Това сж сжитѣ кефалии на Д. З., само не се знае за тѣхъ дали сж били наследствени“.

Вѣроятно не въ всички градове ще е имало кефалии и катепани. Въ центроветѣ на жупитѣ е имало жупани, обаче, катепани или кефалии сж могли да иматъ властъ на управление и сждъ и въ нѣкои области, на които градътъ имъ е билъ центръ.

¹⁾ Новаковичъ привежда (и. с. 101) сърбски паметници, отъ които се вижда, че редътъ на областнитѣ служби била такава: воевода, кнезе, жупани, царинери и други властници.

²⁾ С. С. Бобчевъ. СПП. 151; Г. Ильинскій, Вирг. хрисовулъ, 42.

³⁾ Р. С. Бобчевъ. СПП. 1666; Ильинскій, Витошкия хрисов. 68.

При опростеното управление, което е предшествало християнството, едва ли ще е имало голкозъ много дребни и едри финансови (фискални) чиновници и агенти, за каквито ни говорят нашите хрисовули, а въ тѣзи хрисовули се говори за десетъкари, десяткари¹⁾ свинии, овчин, пчелнии. — винари, житари, сѣнари, всички тѣзи били събирачи на детѣкъ отъ съответни произведения или предмети. Идатъ следъ това *воцръзни* — побирчии, които събирали данѣкъ бирь²⁾, наводници или доходници, които събирали доходъ за кефалнитѣ или катепанитѣ³⁾, прахтори⁴⁾ — които сж били и събиратели на глоби, за които, впрочемъ е имало специални служби, глобници или глобари⁵⁾.

* * *

Голѣмото множество села, имащи свободни жители, имали свои изборни, а по нѣкаде и наследственни началници, които се наричали кнезове, кметове, владалци, предстойници, челници и примикюри⁶⁾. Думата кметъ, която се среща въ нашитѣ домашни източници, споредъ нѣкои филолози произлязала отъ латинската дума *comes, comiti*, кѣмети, кмети; *comitissa* — кѣметица, кметица. У Дюканжа *comes* е название на римски голѣмци, *proceres*. У славянитѣ названието кметъ се употребява въ различенъ смисълъ: въ Босна-Херцеговина кметъ е селянина, който работи при известни условия земи, принадлежащи на болѣри, въ турско време — бегове и аги. У чехитѣ кметъ имало тройко значение: 1) старея, 2) земледѣлецъ селянинъ орачъ и 3) колонъ — заселникъ. Въ Черна гора, кметове се наричатъ сждинитѣ, избирани отъ скаранитѣ, за да решатъ свадата имъ. Такива се избирали по 12 отъ всѣка страна и тѣ кметували, т. сждяли.

Нашата дума кметъ е стара и е означавала винаги старея, първенецъ, избраникъ на народа за известна общинска служба. Думитѣ кметъ и кметица се срѣщатъ и въ народни пѣсни и поговорки: Кметъ село брани, кметъ село храни; Кметъ село хвали, вѣсто село пали; Вето село — ветъ кметъ.

¹⁾ СПП, 151.

²⁾ Вж. Вирп. и Орѣх. хр. И десетъкари пчелние, Хвишие и овчие (въ Рилск. хр.

³⁾ Побирчии — въ Орѣх. и Рилск. хр.

⁴⁾ Доходници — въ Вирг. хр.

⁵⁾ Прахтори — Вирп. хр. Прахторитѣ сж поставени при селатитѣ.

⁶⁾ Глобници: у Венедина, 82, У Рачки, *Odj.* 107, у Д. Матовъ, МСБ. IX.; Душановъ зак. чл. 183.

⁷⁾ С. С. Бочевъ. История на старобълг. право, 351—352.

Б. Предмети на управлението.

1. Полиция.

Полицията и нейното уреждане въ областитѣ. — Полиция на безопасността. — Селска полиция.

Въ първо време управлението въ стара България както преди, така и следъ образуването на държавата при Аспаруха е било крайно опростотворено. Първитѣ селнища и градове сж се управлявали отъ старейтѣ, които сж били избирани отъ населението или назначавани отъ воеводата, инѣкъ началника на племето въ военно време. Нуждитѣ на туй управление сж били ограничени. Нѣмало е потребба отъ голѣми сръдства за издържането на полицейската власть, както е нѣмало нужда и отъ много органи, защото всички живѣещи въ задругата, въ общината и въ племето сж се движели отъ чувството на една пълна взаимностъ и взаимопомощь.

Пакоститѣ, които сж идвали отъ вѣнъ въ едно село или въ една жупа, като убийства, палежи, кражби и пр., сж били премахвани съ взаимно подпомагане, единъ видъ застрахованя на цѣлата община, която въ такива случаи, при неоткриване на злосторника, е обезщетявала пострадавшихъ.

Византийската култура, преди и следъ християнството, е донесла голѣма редица отъ полицейски уредби и служби, а сжщо така и разбираня. Областнитѣ началници, за които се говори по-горе — влѣдалци, жупани, кефалии, катепани, примикюри, князе, кметове и др. сж се развѣдили повече или по-малко на дължъ и на ширь въ цѣлата българска държава чрезъ заемания отъ византийскитѣ служби въ диоцезитѣ, епархитѣ, отпосле замѣстени съ така нареченитѣ теми, които у византийцитѣ сж били и военна и гражданска административна стража. Темитѣ на Византия напомнятъ посетнешния турски санджакъ. Санджакътъ е знаме — воененъ прѣпорецъ — но това название се е дало на военнитѣ окръжия, а после и на гражданскитѣ.

Въ Симеоново време полицейската система, както и военната, ще е била доста развита. Този, който се е домогвалъ до най-високото стѣпало въ византийската иерархия, който по своитѣ дарби, умъ и по своитѣ психически настроения се е сматрялъ за напълно приготвенъ и достоенъ да стане валиевъ на свѣтовна източна империя и да има за столица новия Римъ, Симеонъ не е можелъ да не се погрижи за да уреди въ своята държава една по възможность сносна полиция за безопасность и благосъстояние. Ако той види първата си война противъ Византия за да защити правата и интереситѣ на българската търговия извънъ предѣлитѣ на своята държава, не може иначе и да бжде, не може да не

се предполага, че както и други бълг. владѣтели, той още повече се е грижилъ за полицията на безопасността, на първо мѣсто въ търговскитѣ центрове, търгове, а главно въ клисуритѣ (устия) по-сетнешнитѣ турски дервенти, за едно безбедно пътуване и преминаване презъ тѣзи клисури на търговскитѣ малки или голѣми кервани.

Ако голѣмиятъ умъ на Крумъ му диктува да се загрижи за оздравяване на страната, като се взематъ мѣрки противъ разбойничество, пиянство и просечество, опасни за обществената сигурностъ, още повече трѣбва да се приеме че Симеонъ е вземалъ подобни мѣрки и че полицията на безопасността въ негово време е била повече или по-малко сносно уредена.

Колкото за полицията на благосъстоянието и тя се е проявила въ грижитѣ за търговцитѣ, наши и чужди. Договоритѣ, сключвани между бълг. владѣтели и чуждитѣ страни, особено съ Дубровникъ, Венеция и Генуа, свидетелствуватъ за загрижеността на бълг. държавни владѣтели за благосъстоянието въ страната. За дѣлото на търговията е имало вече уредени известни мѣрки и теглилки.

Нека се повтори, че презъ България сж минавали и най-важнитѣ търговски пътища, по които постоянно вървѣли голѣми кервани: дунавскиятъ, централниятъ отъ Бѣлградъ презъ София за Цариградъ, южниятъ Via Egnatia, Моравскиятъ, Вардарскиятъ. — Бѣлградъ, Нишъ, Скопие, Солунъ. По-горе при изброяване на градоветѣ се помена за Симеоновото градостроителство и за мѣрките, които той е вземалъ за уреждане новостроенитѣ отъ него укрепени мѣста — села и градища.

Селската полиция е била уреждана отъ самитѣ селски управления, особено за случаи на селски сборове или търгове — пазвири.

Както се каза, свободни села и селяни е имало голѣмъ брой на дълъжъ и на ширъ въ цѣлия Балк. П-овъ и въ владенията на византийцитѣ, които сж били длъжни да обърнатъ внимание на тѣзи свободни села — и да създаватъ за тѣхъ известни специални наредби или да вмъкнатъ въ общитѣ имперски наредби съответни съ обичаитѣ на подобнитѣ села узаконения. Таквитѣ узаконения ние срещаме най-много въ така наречения Законъ Земледѣльный. *Нѣмосъ узоръ урѣдъ*, отдаванъ на Исаврянитѣ и преведенъ много рано на старо-български.

Законъ Земледѣльный се намѣрва въ „Книги законныя“ издадени отъ А. Павловъ¹⁾

¹⁾ Сборникъ отдѣленія русскаго езика и словесности импер. акад. наукъ, т. 38, № 8, На български единъ преводъ има печатанъ въ

2. Финанси¹⁾.

Финанси: работи и данъци: военна тежоба, подвода, градоиздание, темница блюсти, преселища. — Доходи и данъци: регалии, ръзани пари — Данъци. Пррки: димнина, волоберщина, кошарщина, десетъкъ. — Глоби: вражда, разбой, конска вражда, разпустъ и потка.

Простотата на нуждитъ въ управлението, поне на първо време, не е изисквала разширение на финансовитъ срѣдства, за да се посрещатъ тѣзи нужди.

Впрочемъ, въ първо време, не само мѣстнитъ нужди на кметове, князе, владци, жупани, сж били удовлетворявани повече изъ частно-правни източници, съ които сж разполагали поменатитъ служебни лица. Самиятъ държавенъ владѣтель въ това време, та и по-късно, се е задоволявалъ да посреща своитъ нужди отъ частнитъ доходи, които е получавалъ изъ различни източници. Та и самото схващане на правоотношенията на владѣтеля въ това отношение почивало върху частно-правния принципъ: владѣтелятъ се смяталъ за единъ видъ първи и върховенъ домакинъ въ страната — княжеството — и споредъ това той гледалъ да удовлетвори и своитъ лични и обществени нужди. Колко и да нѣма положителни сведения за доходитъ и финансовитъ срѣдства на бълг. владѣтели, трѣбва да се приеме, по аналогия съ другитъ славянски господари на Полуострова и другаде, че тѣзи доходи сж били достатъчни за покриване на тѣхнитъ частни и държавни нужди. Владѣтелятъ получавалъ, Впрочемъ, и голѣма частъ отъ плячкитъ въ време на война, както това се вижда отъ лѣтописнитъ сведения и отъ ЗСЛ.

По-късно, обаче, Византия съ своитъ сложни разнообразни данъци и бери съблзнила българския фискъ и послужила за образецъ да се развие и данъчната система въ България, толкозь повече като е ставало нужда да се дирятъ нови източници, да се посрещатъ новитъ нарастнали нужди и служби.

Ако погледнемъ на финансовото управление отъ гледище на съвременността, ние можемъ да раздѣлимъ ресурситъ

сп. Трудъ 1892 г., Търново, отъ П. В. Оджаловъ. Доста сведения за Землед. Законъ сж печатани въ моята История на староб. право, 173. Една много сериозна студия отъ С. Станчевъ за ЗЗ, е напечатана въ Юр. Прегледъ, год. XXI (1914). Тука сж дадени доста доказателни данни за връзката на ЗЗ, съ народнитъ ни обичаи.

¹⁾ Първи разработи и много сполучливо въпросътъ за старобългарскитъ финансии проф. Г. Т. Данаиловъ въ студия: „Страници изъ държавното ступанство въ старобългар. време“, Б. Пр. IV. 12.

на българското държавно стопанство на две голѣми категории: а. работи и б. дани.

а) Работи т. е. тегобитѣ, ангариитѣ, били два вида: работа царска и работа болѣрска.

Царскитѣ работи били следнитѣ:

1. Военната тегоба. — Наистина, въ онова време войската не била многобройна. Въ „Церемониитѣ“ на Константина Багренородний ние виждаме, че постоянна войска Византия не е имала повече отъ 120 хиляди, която за онова време е била много голѣма. Въ една експедиция противъ Критъ, най-голѣмата флота, която е била възможно да се приготви е състояла въ 100 драмони (кораба) по 300 души, 75 памфили до 130—160 души. Нека кажемъ, че това е билъ единъ голѣмъ брой отъ най-силна армия и флота.

У насъ военната тегоба не е давала повече отъ 30—40 хиляди души, за това владѣтельтъ е подѣржалъ и наемна войска. Когато е ставало нужда да се служи въ велика войска, всички, и привилегировани и непривилегировани, били принудени да участвуватъ въ тази военна тегоба¹⁾. Боларитѣ били длѣжни да се явятъ при пълно въоръжение съ своитѣ ратници, каквито тѣ сж били длѣжни да доставятъ на владѣтеля.

2. Подвода т. е. кола, съ добитѣкъ и люде за превозъ на царскитѣ хора, отговаря на руската ямщина, на турското мекере (мекяре). За нея се говори въ хрисовулитѣ. За подвода — кола разправа и песенъта № 70 у Качановски-Памятники народнаго творчества. Тя е единъ видъ реквизиция²⁾.

3. Градозидание. За него се говори въ българскитѣ хрисовули. Тъзи тегоба е византийската кастроктисия *καστροκτισία*. Тя се срѣща у всички славяни. Въ хрисовулитѣ ни се поменуватъ градари, които ще сж били чиновници при граденето на градищата-крепоститѣ. Отъ тази „работа“ се освобождавали мнѣвстирскитѣ хора³⁾.

4. Темницу блюсти — пазене на тъмница. Тъзи всеобща тегоба е поставена въ Вирпинския хрисовулъ редомъ съ тегобата „градъ зидати“⁴⁾. Пазенето на тъмница,

¹⁾ Венелинъ, Вл. б. грамоты, 50; — ДЗ, Чл. 42.

²⁾ Brissaud, Histoire du droit, I, 934.

³⁾ Това освобождение изрично се предписва въ царскитѣ хрисовули, давани на мнѣвстиритѣ. Вж. СПП; Г. Идлинскій, Грамоты Ср. Иречекъ, Ист. б. Новиковичъ, Д. 3—223; — Флорински, Пам. зак. дѣят. Душ 35: 40.

като институтъ, е едно ясно доказателство за напредналата култура на българитѣ, защото, по общо правило, появяването на тъмници и тѣхното поддържане е единъ атрибутъ на сравнително по-напреднали и културни народи.

5. Приселица. Рускиятъ — постоя, нощлегъ, турскиятъ — конакъ, чехски — нощлехъ (noclech) иѣмски Einquartierung — „Приселица да не плаща метохия св. Георги“²⁾.

Тѣзи тегоба е била една отъ най-тежкитѣ. Когато царьтъ обикалялъ държавата си или когато пращалъ съ каквато да било мисия болѣри или други служащи, населението било длъжно да имъ дава „станъ“ и при нужда подваода, а сжщо и да придружава царскитѣ хора отъ едно мѣсто на друго. Съ приселицата се е злоупотрѣбвало твърде много и една реакция, вѣроятно, е извикала уреждането на така нар. „станове“, ханища, поддържани отъ по-заможни лица, гдето е можалъ да се отбива всѣки нуждаещъ се отъ „конанъ“ — станъ — за пренощуване (За станянигъ вж. догадката на Л. Милетичъ въ МСБ. II. 1 ч., 210—212).

Въобще има две голѣми групи на държавни доходи за издържане на службитѣ: 1. доходи отъ държавни имоти, гори, земи, монополи и регалии; 2. данъци (дани) и берии.

1. Доходитѣ отъ държавни имоти и берии сж издържали въ по-ранно време и войска и служители. Покъсно се появили и развили регалиитѣ, между които е било рѣзането на пенези (пари).

Освенъ домашнитѣ пенези, у насъ сж биле известни твърде много византийскитѣ златни, сребърни и медни монети.

Хрисовулитѣ говорятъ за рибни ловища (venatus) които биле отдавани отъ монастиритѣ на частна експлоатация. Такива рибни ловища имзали и държавнитѣ владѣтели.

Най-после, имало е и така нареченитѣ берии „на клисурахъ“, джтнина, мостнина, броднина (дивватонъ), тръжинна (по-сетнешната турска серги-парасж). Тѣзи берии сж били награда за услугитѣ, правени отъ властѣта на пѣтници и търговци.

2. Дани. — Данъцитѣ могатъ да бждатъ раздѣлени отъ съвремененно гледище на преки и косвени.

¹⁾ Иречекъ, Ист. б. 522; — Зигель, Душ. законикъ, 57—58. Флоринскій, Пом. законодательной дѣтельности Душана 45 и слѣ. Новаковић, Д. З. стр. 181.

²⁾ Вирг. хрис. СПП. 152; Ильинскій, Грамоты, Вирг. кр.

Прекитѣ данъци сж били:

1. Димнина, дымнина или димница. За тозѣ данъкъ се говори въ хрисовулитѣ. Това е било данъкъ върху кжщата, огнището, двора или селището. Всѣки дворъ, дето има куминъ да дими, е трѣбвало да плати димнина.

Въ Франция тоя данъкъ се е наричалъ fumage, у германцитѣ Rauchgeld, у византийцитѣ χαλιχον. Иречекъ го нарича данъкъ или налогъ на всѣко огнище.

Въ руската първоначална лѣтопись има случаи, дето данъкъ се е вземалъ отъ димъ или отъ рало. Владимирски-Будановъ¹⁾ мисли, че това е единъ и сжщия данъкъ за всичко време презъ първия исторически периодъ на Русия. По-сетне, споредъ него, този данъкъ е добилъ двойко название: въ З. Русия той се е наричалъ подымная подать, а въ московското господарство — посошная, отъ соха, т. е. рало.

Съ други думи, тоя данъкъ — димнина — не се е вземалъ на глава, а на домакинство, на кжща и, главно, за обработването на известень кжсъ земя, принадлежащъ на селското или земледѣлско стопанство, tribut foncier, емлякътъ отъ турското време.

2. Волоберщина - зевгаритиконъ²⁾ отъ зевгаръ (zevgarъ, jugum). Ако се приеме че волоберщината е сжщия данъкъ, както и руската посошна, той може да се обясни съ римския — jugum, който е състоялъ отъ 10 хектара (20 ютара) първокласна най-добра земя, отъ 20 хектара-второ-разрядна и отъ 30 хектара — 60 ютара. 2¹/₂ хектара или 5 ютара, били равни на единъ зевгаръ. То се е наричало въ славянскитѣ паметници модий.

Византийскитѣ зевгаръ или чифтъ волове е билъ дачна единица. Свободнитѣ славянски общини отговаряли за изплащането му съ солидарностъ на членоветѣ си. Въ византийски източници зевгаритиконъ се наричалъ още ситаркия, житнина или житарство³⁾. Това е сърбския — сокъ или соке, който трѣбвало да плащатъ всички, и себри и властели⁴⁾.

Новаковичъ го таксува съ латинското jugum плугъ, данъкъ на земята, давана на владѣтеля въ знакъ на признаване, че земята е негова. (ДЗ с. 173). Сокътъ се е плащалъ въ натура.

¹⁾ Иречекъ, Ист. 629.

²⁾ Влад.-Будановъ, Обзоръ, 90.

³⁾ Виргински хрисовулъ у Илъински 88. 101.

⁴⁾ Терминътъ житнина се знае и до сега отъ стари хора въ Еленско като данъкъ въ жито, даванъ на владиката.

⁵⁾ ДЗ. 137.

Както се вижда отъ думитѣ на Кедрина, въ Самуилово време, всѣки българинъ който е ималъ чифтъ волове, трѣбвало е да плаща мѣра жито, мѣра овесъ и една стомна вино. Когато по-късно тоя данѣкъ взелъ да се плаща въ пари, той се нарекълъ житенъ перперъ — перпериятикъ, който билъ плащанъ на три категории: богатитѣ — пълненъ перперъ, по-беднитѣ — половинъ, а актимонитѣ — една четвъртина.

Димнината и зевгаритиконътъ, т. е. волоберщината не ще сж били единъ и сжици данѣкъ и, най-вѣроятно е, че редомъ съ димнината се появява по-късно волоберщината като по-справедливъ данѣкъ, защото тя се е падала пропорционално, споредъ броя на ралата или чифтоветѣ волове, които сж орали, а за къщата пакъ се е плащало отдѣлно само единъ опредѣленъ данѣкъ — капниконъ т. е. димнина.

3. Кошарщина — това е, споредъ Иречекъ, сръбската травина, данѣкъ за ползуване отъ държавни пасища¹⁾, а може и да е димнината на пастиритѣ, овчаритѣ.

4. Десетѣкъ — десятѣкъ²⁾. Вземалъ се е отъ разни земни произведения и домашни животни и е носилъ особни названия споредъ произведението или предметитѣ, отъ които се е вземалъ: отъ жито и всѣкакви други храни, отъ сѣно; отъ вино; отъ пчели; отъ овци; отъ свине и пр.

Косвенитѣ данѣци сж били: а) кумеркътъ — коумеркъ³⁾ — т. е. мито отъ гр. *κοιμῆριον*, турски-гюмрюкъ. За кумеркъ ни говорятъ хрисовулитѣ и договоритѣ, напр. тоя на Михаила Асѣня, сключенъ съ дубровничани, по силата на който всички дубровнички търговци били освободени отъ „кумеркъ“ въ България, както българскитѣ — въ Дубровникъ. Впрочемъ, Иванъ Асѣнь II въ хрисовула си, даденъ на Дубровнишката община, бѣше освободилъ търговцитѣ отъ този данѣкъ, като имъ допускаръ да ходятъ на всѣкаде на длѣжъ и на ширъ изъ българската земя отъ Драчъ до Черно море съвсѣмъ свободно и безъ всѣка пакостъ. Споредъ договори (1352) венецианцитѣ плащали кумеркъ 3%, генуезцитѣ (1358) 1%.

Други косвени данѣци — бери били б) броднината, в) мостнината и г) трѣжнината⁴⁾.

¹⁾ Иречекъ Ист. бѣлг. 529.

²⁾ Орѣховск. хрисовулъ Ильинскій, р. 33.

³⁾ Рилски хр., 74 у Ильинскій.

⁴⁾ Виргински хр. Иречекъ, 526.

Глоби. Нашите хрисовули говорят и за разни глоби, за които имало особни събирачи, наречени, глобници или глобари.

Глобитъ, за които се поменава въ хрисовулитъ, били следнитъ:

а) вражда, по гръцки *φως*. Това е било глоба за убийство. Тя е народно-обичайната кръвнина, за кръвъ, турската *кан-парасж* или диета на мюсюлманското право¹⁾, глобата, която села или господари на селото давали, когато не се намъри убиенца въ мѣстото, дето е извършено престъпното дейние.

б) Разбой²⁾, глоба за разбойничество, грабежъ, извършени вжтре въ страната;

в) Конска вражда, глоба налагана на конекрадецитъ за кражба на конь или други едъръ добитиѣкъ. По-късно тѣзи глоба се нарича — конски татъ. Татъ ще каже и кражба и крадецъ³⁾

г) Распустъ⁴⁾ — глоба за произволно напъждане на жената, което напускане се е приемало отъ по-старитъ обичай, отмиѣнени съ встѣпването въ сила на християнскитъ канони. У руситъ това напускане се е наричало *распускъ*, *распутъ*, *роспугъ*. Някога распустътъ е ставалъ по взаимно съгласие, именно за такъвъ распустъ черквата е налагала епитемии, а държавата вземала глоба.

д) Потка, почка, бодка — глоба за нарушено владение, за увреждане отъ чийто да било добитиѣкъ, пасище, лозе или нива. Новаковичъ погрѣшно тълкува потка, като наказание за свада между овчари за опасване чужди пасища. За потката ние сме писали студия, печатана въ Юридически Прегледъ⁵⁾.

3. Войска и военно управление.

Съставъ на войската: наемна войска; велика войска; воеводи и други началници. — Дисциплина. — Облѣкло. — Машини; гръцкия огънь. — Симеонъ като военачалникъ.

При все че не е имало постоянни военни сили и редовна военна повинност, пакъ войската въ стара България е имала своето особено управление, своята команда и своята дисциплина. Тя е състояла и отъ наемници франки, татари, кумани, печенеги, маджари, албанци и др. Този редъ на набиране войска билъ всеобщъ въ всички страни и народи презъ цѣлото сръдновековие. Освенъ наемницитъ, бо-

¹⁾ Вж. Орѣх, хр. р. 37, Вит. 12 у Ильински.

²⁾ Орѣх, хр. 37, *ibid.*

³⁾ Вирг. хр. 86 р. у Ил.

⁴⁾ Орѣх, хр. 37; Вит. 13.

⁵⁾ Юрид. Прегледъ, 1925 г. I кн.

лѣритѣ отъ своитѣ владения доставяли малки и голѣми дружини, които тѣ били длѣжни да въоръжаватъ, обличатъ и хранятъ. Следъ това е идвала масата войска, давана отъ свободното население, главно отъ селячеството — велика войска.

Българската войска се е движела между 20 и 40 хил. души. На чело на тѣзи войска е билъ държавния владѣтель — князь или царь.

Отдѣлнитѣ военни части биле командувани отъ отличили се владалци, въ случая — воеводи. Боляритѣ, които водѣли по-голѣми дружини, сами заставали на чело на тѣхното командване. Като сѣдимъ отъ домашнитѣ източници, трѣбва да се заключи, че е имало освенъ великитѣ воеводи, още и други началници, на по-малки части — тисещници, сотници и десетници. Хрисовулитѣ говорятъ за „десетници“¹⁾ при „кастрафилакитѣ“, които сѣ били военни началници на гарнизонитѣ и укрѣпенитѣ градища. Трѣбва да се различаватъ „десетници“ отъ „десеткари“. Последнитѣ сѣ били фискални чиновници²⁾.

За тактиката въ време на война у българитѣ, ние имаме сведения у византийскитѣ лѣтописци.

Боляритѣ, началници на дружини — воеводи — носѣли дълги кожухи и украсени калпаци. За оржия имъ служили дълги и къси копия, саби, мечове, джове и стрели, които конникътъ държелъ въ своя тулъ (колчанъ).

Голѣмо внимание се обръщало на дисциплината, на реда въ въоръжението и на готовността въ всѣки случай за бой. Отъ отговоритѣ на папа Николая, дадени на пратеницитѣ на Бориса, става явно, че всѣки войникъ, който не държалъ въ исправность своя конь, оржие и вещи, за да бжде въ всѣки моментъ готовъ за влазване въ сръжение, е бивалъ наказванъ съ смъртъ³⁾. Сѣщото потвърждава и АлМусуди⁴⁾.

Българитѣ имали обичай да трѣгватъ за война въ известни дни, часове и предварително да извършватъ нѣкон заклинания съ игри, пѣния и гадания⁵⁾.

Българската войска се състояла предимно отъ конници. Тя е била главната съставна часть особно въ първо време, когато повечето отъ войнитѣ се вършили съ „набѣги“ въ неприятелската страна.

Споредъ Саида, Тервель далъ помощъ на Юстиниана II, петнайсетъ хиляди конници.

Ако заключаваме отъ ватиканскитѣ миниатюри, облеклото на българския войникъ се състояло отъ калпакъ, ко-

¹⁾ Витоши. хр. у Ильинскій, 8 р. СПб. — сжизна хр.

²⁾ Вижъ хр. у Ильинскій, 100; Орѣх. хр. 29; Вит. 10; Рилск. 55.

³⁾ Отговоритѣ на папа Николая въ превода на Дечевъ, XL.

⁴⁾ А. И. Геряви, Сказанья мюс. писателей о слав. 1876.

⁵⁾ Отговоритѣ на Папе Н. XXXIV, XXXV.

жухъ съ дълги ржави, черъ коженъ поясъ, украсенъ съ металически жълти, кръгли плочици и тѣсни панталони (беневерци). Кожухътъ се закопчавалъ на гърдитѣ. По краищата му около шията и политѣ висяли продължения отъ черна козина. На кожения поясъ висѣлъ ножъ съ ножница, рогче и кожена кисия, въ която слагали нѣкои дребни нукни предмети. Това облачение се предполага да е било въ време на Крума; но, вѣроятно, то ще е просуществовало и по-късно до падането на първото българско царство.

Сигналъ давали съ дълги тръби.

Много военни и технически знания добили българитѣ отъ византийцитѣ, особено при строенето на военни, метателни и др. машини. Машинитѣ управлявалъ техникъ или строителенъ майсторъ, какъвто е билъ въ време на обсадата на Стреза въ Просекъ — майсторъ преминалъ отъ византийската служба при възстаналитѣ. Най-усъвършенствувани метателни и стѣнобитни машини българитѣ имали при царь Калоянъ. Съ такива той превзелъ Варна.

Византийцитѣ се чудѣли на пѣрговината, бързината въ военитѣ действия, на умѣнието на българитѣ да водятъ гверилъ (четнишка война). Тѣснитѣ устия (клинсури) на Родопитѣ, на Сръдня гора и Балкана, сж погълнали голѣми маси византийски войски.

Нѣма никакви сведения нито въ домашнитѣ, нито въ чуждитѣ източници за това, дали българитѣ преди или въ време на Симеона сж могли да се запознаятъ или да се снабдятъ съ тъй наречения гръцки или византийски огънь — feu gregeois. Този огънь въ продължение на дълго време е билъ нѣщо като монополъ на византийцитѣ и игралъ голѣма роля въ тѣхнитѣ военни морски и сухопѣтни действия. Знае се по единъ положителенъ начинъ, че рускитѣ военни нашествия, особно по море и обѣрнати противъ Цариградъ, въ време на Игоря и нѣкои отъ неговитѣ предходници, сж били отблъсвани най-много съ поменатия гръцки огънь. Такъвъ е билъ лусканъ противъ въоръжени войници и противъ лади. Твърде понятно е, ако незапознатитѣ съ тоя огънь още неустрашими руски войници и моряци, се страхували твърде много отъ него.

Както се помена, българскитѣ владѣтели лично водѣли своитѣ войски.

За Симеона трѣбва да се каже, че ни въ една война не е оставалъ на страна и не само ръководѣлъ, а е и предводителствувалъ своитѣ въоръжени дружини, които въ неговия примѣръ черпиди смѣлостъ, доблестъ и самопожертвователностъ. За туй Симеонъ е билъ винаги щедъръ къмъ своитѣ войници и ги е награждавалъ съ всевъзможни дарове и съ дѣлъ отъ плячката, богато събирана въ време на войнитѣ съ Византия. Плячката, впрочемъ, се е сматряла за правомѣренъ воененъ институтъ, за който се говори и въ ЗСЛ. и ДЗ.

Библиография.

Въ този свой трудъ авторътъ е счелъ за достатъчно да се позовава отъ време на време както на някои източници, така и на трудове, споредъ нуждата. Тукъ той дава по-главни източници и научни трудове, които могатъ да послужатъ за справка по предмета, който се засѣга въ тоя трудъ.

1. Източници.

Абоба-Плиска. Материали для болгарскихъ древностей. Извѣстия русскаго археологическаго Института въ К-лѣ. Томъ X. Софія, 1905. (Тукъ сж голѣмъ брой материали, надписи, печати, чертежи, изображения и пр. на Абоба-Плиска. Тукъ има и статии археологически, географски и исторически отъ Ф. И. Успенски, брата Шюрцилъ, Б. А. Панченко, Айналовъ и Бог. Елликъ.)

Агура Д и Милетичъ Л. Дахоромжитѣ и тѣхнате славянска писменность. IX и XIII вѣ. на МСб.

Бобчевъ С. С. Старобългарски правни паметници, Софія. а. Законъ Соудный Людѣмъ — б. Еклогата. — в. Хрисовули. Софія, 1903.

Византийскитѣ лѣтописци сж предадени въ голѣмата всепозната книга *Corpus Juris Byzantinae*. (Има Парижко — Луазьско, Венецианско и Бонско издание.)

Влахо-Болгарскія или дако-славянскія грамоты. Издание Юр. Изв. Венедина. М. 1840.

Златарски В. Н. Писмата на цариградския патриархъ Николая Мистика до българския царь Симеона. МСб. кн. X (1894) стр. 372—426; XI (1893—5) стр. 5—54; XII (1895) стр. 121—211.

— Писмата на византийския императоръ Романа Лакапина до българския царь Симеона. МСб. кн. XIII (1895) стр. 382—322.

Послание на Царигр. Патриархъ Фотия до българския князь Бориса въ славѣнски преводъ. Бѣлг. старини (СбА) кн. V 1917.

Иоанъ Екзархъ Шестодневъ. Изд. О-ва ИДРМУ. Москва 1879.

Иоанъ Екзархъ Болгарскій Отъ Калайдовичъ. Москва 1894]

Климентъ Охридскаго св. жития: Пространно грѣцко, изд. отъ Ф. Миклошичъ *Vita sancti Clementis Vindobonae* 1847. препечатано паралелно съ латински преводъ у Migne, *Patrol. gr. t. 126 col. 1194—1240*; най-пълното издание на Н. Л. Туницкій: Материали для

история жизни и деятельности учеников св. св. Кирилла и Мефодия, вып. 1; греческое пространное житие св. Климента Словенского, Сергиевъ Посада 1899 г., Предговоръ стр. 1—64; гръцкиятъ текстъ паралелно съ руския му преводъ, стр. 86—144.

Козмы недостойнаго Пресвитера бесѣда на новоявившуюся ересь Богомила, Издание по ръкописъ отъ XV в. „Прав Соб.“ за 1864 г. ч. I, стр. 468 и сл., ч. II, стр. 411 и сл.

Издание на М. Г. Попруженко, Слово св. Козмы Пресвитера на еретици прѣние и поучение отъ божественныхъ книгъ, Петроградъ 1907. XVI — 96 (ПДП 167).

Новаковић Стојан, Законик Стефана Душана, цара српског, у Београду—1895.

Пансіѣ Хилендарскій Геро монахъ, История славяно-българская, собрана и наредена въ лѣто 1762, Изд. Найд. Ивановъ, София, 1914.

Русская Первоначальная лѣтопись Слб. 1821.

— Сводная лѣтопись, сост. Л. И. Лейбовичемъ, Слб. 1826.

Савва В. Московскіе цари и византийскіе василевси Къ вопросу о вліянїи Византіи на образование идеи царской власти московскихъ государей, Харьковъ, 1901.

Симеонъ Митроп. Варненскіи и Преславскіи, Посланието на Царигр. Патриарха Фотія до българския князь Борисъ, София 1917. Издание на БЛН, кн. V отъ Бълг. Старини.

Храбъръ Черноризецъ, О письменахъ, Изд. И. В. Ягича въ „Разсужденїя“ и пр. стр. 22 (310)—31 (319) Ср. изд. на Найд. Ивановъ, Български Старини, стр. 76—81.

Хрисовулитъ на бълг. царя, Има нѣколко издания. Найдобро, пълно, научно-критическо издание е това на Г. А. Ильинскій: Грамоты болгарскихъ царей, Москва, 1911.

— Ние се позоваваме както на него, сжщо и на И. Срезневскій: Свидѣніе и замѣтки о малозвѣстныхъ и неизвѣстныхъ памятникахъ Слб. 1829, Изд. Имп. Акад. Наукъ, Сб. отд. Р, Я. и С. I. XX. № 4.

— Сжщо у С. С. Бобчевъ: Старобълг. Правни Паметници ч. I, София, 1903.

Responsa Nicolai Papae ad Consulta Bulgarorum Отговоритъ на папа Николау на запитванията на българитъ (Бълг. преводъ на Дечевъ, изд. на Соф. У-тъ въ Унив. Библ. № 8).

Jagić W. Historia književnosti naroda hrvatskoga i srbakoga, Zagreb 1867. — Има и руски преводъ отъ Петровскій, Казань 1876.

2. Литература.

Беласчевъ Г. Климентъ Словѣнскіи, София 1898.

— Новые данные для исторїи греко-българскихъ воиновъ при Симеонѣ, ИРНИ т IV (1799).

— Бележки върху веществената култура, на българското ханство. София, 1902.

Бобчевъ С. С. История на старо-българското право (лекции и изследвания). София 1910.

— Старобългарски правни паметници. ч. I. София, 1903.

— Значението за България на Св. Иваница Рилска и на основанието отъ него манастиръ. I. ГСвУ., София 1922 стр. 62—84.

Васильевъ А. А. Славяне въ Грещи. Визант. Временникъ. V (1898) стр. 404—438, 625—670.

— История Византии 4 тома. Петроградъ.

— Происхождение императора Василия Македонянина. Визант. Временникъ. XII. (1905) стр. 148—165.

Васильевскій В. Русско-византийска изследванія. Спб. 1893.

— Законодательство иконоборцевъ. ЖМП. Кн. 199-200. 1878 г.

Венедиковъ. Бележки по военния битъ на най старите българи. Воен. журн. год. 1903. Приложение.

Воцель. Древнѣйшая бытовая история славянъ (перев. съ чехскаго). Москва. 1875.

Гаркави А. Я. Сказанія Мюсουλманскихъ писателей о славянахъ и русскихъ. Спб. 1870.

Герцбергъ Г. Ф. История Византии. Переводъ П. Безобразова. Москва. 1856.

В. Дьячанъ. Участіе народа въ Верх. власти. Варшава. 1887.

Г. Занетовъ. Бълг. население въ сръдните вѣкове. Историко-юрид. скици. Русе 1902.

Гильфердингъ Письма объ исторіи сербовъ и болгаръ В. Москва 1855.

Голубинскій Я. Краткій очеркъ исторіи православныхъ церквей. Москва 1871.

Гротъ К. Я. Известія Константина Багрянороднаго о сербахъ и хорватахъ и ихъ разселеніи на Балканскомъ Полуостровѣ. Спб. 1880.

Г. Деняиловъ. Единъ паметникъ на стар. бълг. прав. ЗСД. Мсб. XVIII.

Даличичъ. Рѣчница за книж. старина српскихъ. I—III Будап. 1879.

Дриновъ Маринъ Южные Славяне и Византия въ X вѣкѣ. Въ Сочинения на Дринова т. I. София 1909. Издава Бълг. Книж. Др. въ София.

Т. Зигель История славянскихъ законодательствъ. Лекціи. I курсъ 1893—94 Варшава.

— Законникъ царя С. Душана.

Златарски, проф. В. Н. История на първото българско царство, ч. 2. Отъ славянизацията на Държавата до падането на първото царство (852—1018) София 1927. Изд. Българ. Акад. на Наукитѣ (Тука, въ тѣзи история сж посочени подробно източникитѣ за времето на Симеоновото царуване).

Ивановъ Иорд. Житие св. Наума Български Старини София, 1906.

Иречехъ К. История болгарь. Одесса 1878.

— Историја Срба. Четири части. Београд. 1911.

— Пжтуване по България (българ. преводъ) Пловдивъ. 1898. Издание на Хр. Г. Дановъ.

— Българско Княжество (българ. преводъ). Пловдивъ. Издание на Хр. Г. Дановъ.

Котляревскій. Древности права балт. славянъ. Прага 1874.

Кулачковскій Ю. История Византии. Киевъ

Кунникъ А. и бар. В. Г. Розенъ. Известия Ал-Бекри и другихъ авторовъ о Руск и славянахъ, ч. I Спб. 1878.

Кадлецъ-Тарановски. Првобитно словенско право. Београд.

Кузнецовъ П. Писмата на Лъва Магистра и Романа Лакатина МСБ. XVI и XVII. 1903.

Лавровъ П. А. Житие св. Наума Охридскаго и служба ему. Изв. отд. рус. яз. и слов. т. XII (1908) кн. 4.

Ласковъ Д. Т. Житие на св. Климентъ Охридски. София 1916.

Макушевъ В. Южные и западные славяне.

— История болгарь въ трудѣ К. Ф. Иречна. ЖМНП, 1878.

Д. Матовъ. Животъ, дѣяния и кратко изложение на чудесата на Св. Отецъ нашъ Климентъ, българ архиепископъ отъ свтѣйшаго архиепископа Теофилакта. Изд. на БКД во въ Сръдецъ. 1885.

Новиковиѣ Стојан. Византијске чинове и титуле. Београд. 1904.

— Законикъ цара Стефана Душана. Друго издание. Београд.

Павловъ А. С. Первоначальный славянорусскій номоканонъ Казань 1869.

— Книги законныя, содержащія въ себѣ въ древнемъ русскомъ переводѣ: Византијскіе законы земледѣльческіе, уголовныя, брачныя и судебныя. Въ Сборн. О. Р. азыка и словѣсности импер. акад. наукъ. Т. 38. № 3.

Палаузовъ С. Н. Вѣкъ болгарскаго царя Симеона. Спб. 1855.

Паиченко. Крестьянская собственность въ Византии. Землед. законъ и пр. София. 1903.

Попруженко М. Г. Синодикъ Царя Бориса. Одесса 1899.

Розенкампфъ. Обзоръне Кормч. Книги М. 1829.
Ротъ К. проф. Исторія византийскаго имперіи. Переводъ Н. В. Горькина Спб. 1908.

Савва. Московскіе цари и византийскіе василевси. Спб.

Иванъ Сакъзовъ. Външна и вътрешна търговия на България презъ VII-XI вѣкъ. Въ списание на Българ. Икон Д-во. Год. XXIII Кн. 7-6.

— Търговията въ Македония презъ VII—XIV вѣкове*. Сп. Македония, г. I кн. 6.

— Известия за българската търговия въ Цариградъ презъ X вѣкъ въ „Известия на историческото дружество“. VI.

Скабелановичъ Н. Византийское государство и церковь въ XI в. Спб. 1884.

Смирновъ И. Очеркъ культурной исто,ди южныхъ славянъ. Казань, 1902.

Собестіанскій. Ученіе о національныхъ особенностяхъ характера и юридическаго быта древныхъ славянъ. Харьковъ, 1882.

Сидгаровъ Ив. Българскіятъ първоучительъ св. Климентъ Охридскіи (животъ и дейность) Отп. отъ Год. на Соф. У-тъ Богосл. Фак Т. IV. 1927.

Срезневскій И. И. Матеріалы для Словаря древне-рускаго языка. по письменнымъ памятникамъ. Спб. 1902 и др.

Станоевичъ Ст. Византија и срби. 2 т. Београд. 1906.

Тунницкій Н. Л. Св. Климентъ, епископъ словѣнскій. Сергіевъ-Посадъ 1913.

Успенскій Т. Ив. Военное устройство византийскаго имперіи Спб. (1900) стр. 154—207.

Флоринскій Т. Д. Памятники законодательной дѣятельности Душана. Кіевъ 1888.

— Древнѣйшій памятникъ болгар. права (ЗСЛ.) Въ Сборникъ въ честь Влад. Буданова. Кіевъ. 1902.

Цухловъ Д. Исторія на българската църква. т. I. София. 1910.

Voglić Pravni običaji u Slovena, Zagreb. 1867.

— Pisani zakoni na slovenskom jugu, Z. 1872.

Bury A. History of the eastern Roman Empire, 1887—1912.

Constantinus Porfirogenitis. De administrando imperio; — De ceremoniis aulae Byzantinae; — De thematibus. Въ Corpus script. historiae byzantinae.

Dvornik F. Les slaves, Byzance et Rome au IX. e siècle. Paris, 1926.

Diehl Charles, Introduction à l'histoire de Byzance (руски преводъ въ „Записки Импер. Харьков. Университета 1904).

— Etudes byzantines, Paris 1905.

— Figures byzantines, Paris 1906.

— Justinien et la civilisation byzantine au sixième siècle 1901.

Geizer H. Byzantinische Kulturgeschichte, Tub. 1895.

— Der Patriarchat von Achrida. Въ Abh. d. sächs. Phil. Kl, vol. 20, 1900.

Jireček Hermengild, Slovanske právo v Čechach a na Moravě, tři tomy. 1863-1864. Този трудъ на Херменгилда Иречекъ е преведенъ и на нѣмски: Das Recht in Böhmen und Mähren. 1875.

— Provo. Histor. slovar slovanských práva. Praha.

Kalužnický Emil, Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius (1375—1393). Wien.

Manuilovic G. Studie o spisu De adm. imperii cara Konst. VII Rad Jugosl. Akad. Znan, Zagreb. 1902.

Niederle L. Slovanské starožitnosti. Díl I, Díl II: Původa a počátky slovanů jižních, Praha 1906.

— Manuel de l'Antiquité Slave — Paris.

Palacký F. Staro právo slovanske aneb srovnání zákonů cara Stefana Dušana srbského s naj-staršími řady zemskými českých. Има арабски и руски преводъ. Рускиятъ преводъ е съ Бодянски. Сравнение законовъ царя С. Душана Сербскаго съ древнѣйшими постановленіями Чеховъ Русскихъ, (въ Чтенія Моск. Общ. ист. 1845—1846. II). Praha.

Rački Dr Franjo. Borba južnih Slovena za državnu neodvisnost u XI vieku, RA, kn. XXV (1873) str. 80—149.

— Odemci iz državnoga práva hrvatskoga za narodne dynastie u Beču 1861.

Rambaud Alfred. L'Empire Grec au dixième siècle. Constantin Porphirogénète, Paris, 1870.

Schlumberger. L'épopée Byzantine à la fin du dixième siècle. Paris 1870—1896.

— Un empereur byzantin. P. 1890.

La Bulgarie de Siméon au point de vue politique et juridique

(Pages d'histoire du droit).

(RÉSUMÉ).

Tel est le titre d'une étude que le professeur S. S. Bobtchev publie dans cet Annuaire de l'Université de Sofia, Faculté de Droit (année 1927-1928).

L'auteur s'y occupe de la situation politique et juridique de la Bulgarie au temps du roi Siméon.

Dans l'avant-propos sont tracés les buts et problèmes de cette étude. D'après l'auteur, au point de vue des faits, l'histoire du roi Siméon est assez explorée et le professeur V. N. Zlatarski dans son „Histoire de l'Etat bulgare“, tome II, a presque épuisé tous les faits se rapportant au règne de Siméon. Néanmoins, l'auteur trouve qu'il est utile de donner un petit exposé sur la structure politique et juridique de la Bulgarie au temps du grand roi et de jeter un peu de lumière sur certains moments de l'activité politique de Siméon et les problèmes qui l'ont occupé pendant son règne.

L'étude est divisée en quatre chapitres :

1. L'époque du roi Siméon.
2. Activité et personnalité du roi.
3. Programme politique et culturel.
4. Organisation politique de l'ancienne Bulgarie, spécialement de celle au temps de Siméon.

Dans le premier chapitre — *Epoque du roi Siméon* — l'auteur s'occupe, en premier lieu, de la situation intérieure du pays et en second lieu, de ses rapports avec les pays étrangers, particulièrement avec Byzance. A l'intérieur, la Bulgarie après ses premiers pas d'évolution politique et nationale, s'était érigée comme un Etat organisé avec une nationalité unie. Les Bulgares d'Asparouch, quoique peu nombreux (environ 25,000) avaient réussi dans leur rôle providentiel : réunir et constituer en un groupe politique les différentes tribus slaves qui s'étaient installées depuis plus de deux siècles dans la Péninsule Balkanique. Venus de leur patrie (régions des Carpathes) ils avaient déjà colonisé toute la Péninsule — du Danube à la Mer Egée, de la

Mer Noire au lac d'Ohrida, et étaient arrivés même jusqu'au cap Matapan dans le Péloponèse.

Après l'union des tribus slaves, l'assimilation des Bulgares d'Asparouch avec ces slaves commença vite et s'effectua graduellement et progressivement. Un siècle avait suffi pour que la petite horde d'Asparouch fût absorbée par l'élément slave. Les Bulgares d'Asparouch donnèrent leur nom aux Slaves, qui firent pacte et cause commune avec eux, leurs intérêts politiques étant les mêmes : se défendre contre Byzance et marcher en avant pour l'expansion du territoire du nouvel Etat. Les Bulgares ont apporté leur discipline, leur fort pouvoir et leur centralisation ; les Slaves ont donné leur grand nombre, leurs coutumes juridiques, leur langue et leurs institutions démocratiques. Les Bulgares d'Asparouch s'assimilèrent définitivement, et au temps de Kroum, l'Etat bulgare était unifié, fort, bien organisé au point de vue politique et était devenu un facteur dans les rapports internationaux. Les successeurs de Kroum ont élargi les frontières du territoire, qui au temps de Siméon sont déjà très avancées dans la Péninsule, comprenant la Dacie au delà du Danube, la Moesie supérieure et inférieure, la Thrace, la Macédoine, la Serbie et la Croatie.

Élevé à Constantinople, à l'Université de Magnaure, connaissant très bien les particularités de la vie byzantine, Siméon traça le programme politique et culturel d'une grande Bulgarie autrement dit d'un nouvel empire d'Orient, mais au fond slave, dont le trône devait être occupé par le „tzar et autocrate bulgare“, comme jadis l'empereur romain, et, en son temps, le basileus. Le grand prestige des basileus byzantins ne troublait guère les rêves de Siméon. Voilà la source des luttes et guerres entre la Bulgarie et Byzance. Dans le même but Siméon tâche d'élargir les frontières de la Bulgarie et d'englober les territoires habités par les Slaves ; Serbes et Croates. Pendant ce temps apparaissent les Hongrois invités par les Grecs. Siméon les chassa de la Bulgarie à l'aide des péchénegues. Russes, Polonais, Moraves et Tchèques sont en cours d'évolution. La monarchie de Charlemagne étant en ruines — apparaissent la France, l'Italie et l'Allemagne.

Le deuxième chapitre est consacré à l'Activité et à la personnalité de Siméon. Il commence son règne par une guerre (893) contre Byzance pour défendre les intérêts du commerce bulgare. Cette guerre incompréhensible pour l'époque mit en relief la personnalité de Siméon. Il fut ensuite vainqueur et, malgré l'invasion des Hongrois en Bulgarie, dicta aux Byzantins les conditions de paix. Après une autre guerre, Siméon battit les Grecs près de Boulgarophigon (896), après quoi fut conclue une paix devant durer 20 ans environ. C'est pendant cette période que Siméon s'occupa de l'organisation intérieure de son Etat, que la littérature bulgaro-slave fut cultivée et portée

au plus haut degré de développement, grâce aux efforts personnels du roi même ainsi qu'à la collaboration active des disciples des saints Cyrille et Méthode, qui, chassés de la Moravie, furent reçus à bras ouverts par le roi bulgare, qui les installa dans son palais et facilita dans leurs travaux de littérature slave. Grâce à cette large hospitalité et protection, Siméon rendit à la littérature slave un service immense donnant ainsi un grand élan à la pensée des saints frères slaves de Salonique.

Après la rupture des rapports paisibles entre la Bulgarie et Byzance, une nouvelle série de guerres commença. Siméon crut avoir le droit politique et moral à la couronne d'empereur. Le plus grand jour du règne de Simeon fut celui de son apparition devant Byzance en 923, quand arrivé devant les portes de Blachernes il invita le patriarche, l'empereur et les sénateurs à venir auprès de lui pour entamer les pourparlers de paix. Ici l'empereur Roman Lacapin vint solliciter la bienveillance et la miséricorde de Siméon qu'il implora avec la plus grande humilité (Rambaud, l'Empire Grec). Pourtant Siméon ne conclut pas la paix. Il s'éloigna couvert de cadeaux impériaux et alla à l'ouest pour régler ses rapports avec les voisins slaves.

Siméon mourut subitement étant en pleins préparatifs d'une grande guerre pour la conquête de Constantinople (27 mai, 927).

Presque tous les jugements sur la personnalité de Siméon, soit de ses contemporains, soit des historiens du nouveau temps sont à l'avantage de Siméon. Le patriarche Nicolas le Mystique qui connaissait personnellement Siméon et entretenait avec lui une correspondance assidue fait son éloge. Les historiens serbes Petranovic et St. Stanoevic, les tchèques Kafarik, Jirecek, les russes Hilferding, Kalaidovitch, Th. Zigel, les bulgares M. Drinov, V. N. Zlatarski, D. Mischev, Tzv. Stoyanov — tous l'apprécient et en parlent avec le respect dû à son génie politique et aux services rendus par lui à la littérature slave.

Le troisième chapitre se rapporte au Programme culturel et politique de Siméon. Ce programme contient 4 points: 1. L'instruction du peuple; 2. La nationalisation et l'autonomie de l'église bulgare; 3. L'unification et la centralisation de l'Etat bulgare. A cette fin, Siméon tâcha de faire venir à Preslav les jupans et les viadaltzis qui gouvernaient, à titre d'héritiers et vassaux, différentes provinces. 4. Siméon voulait à tout prix obtenir le titre de tzar — synonyme d'empereur et de basileus. Ne pouvant réussir d'une manière légale, il se donna lui-même ce titre et obtint ad hoc la bénédiction du patriarche bulgare Léonty.

Le quatrième chapitre est consacré à l'Organisation politique de l'ancienne Bulgarie et spécialement à l'époque de Siméon.

Dans la section Territoire l'auteur étudie les frontières de l'Etat bulgare, qui dès sa fondation sous Asparouch, s'étendait du Danube à l'Hemus (Balkan); mais à l'époque de Boris et de Siméon ses frontières allaient des Carpathes à la Mer Egée et de la Mer Noire au lac d'Ohrida.

A l'intérieur l'Etat comprenait des provinces (oblasti), choras, jupas, villes, villages et catounes (cabanes). La population était partout bulgare-slave, mais dans quelques villes, surtout celles des ports de mer, il y avait un petit nombre de grecs, albanais, juifs arméniens.

Socialement la Population contenait les classes suivantes; les privilégiés et les non-privilégiés.

Etaient privilégiés: les boïards (les grands ou notables) et les membres du haut clergé qui pourtant n'étaient pas un corps fermé. Il y avait de grands et petits boïards, — des boïards internes et externes — chaque bulgare pouvait devenir l'un ou l'autre, pourvu qu'il occupât une fonction quelconque dans la hiérarchie d'Etat.

Les non-privilégiés — c'étaient la masse des citoyens; habitants des villes, marchands, le bas clergé (popes) et les paysans. C'est cette masse de la population qui formait le gros du peuple et qui portait toutes les charges de l'Etat, militaires sociales, fiscales etc.

L'esclavage n'a jamais existé dans l'ancienne Bulgarie comme institution légale ou de droit coutumier. Par abus et de fait, il y avait des ventes et achats d'esclaves qu'on exportait du pays plus ou moins clandestinement. Aucune des sources de l'ancienne Bulgarie ne donne quelque renseignement sur l'état des esclaves. Les meilleures sources — telles les chrysobulles — parlent de différentes catégories et classes, mais ne disent pas un mot des esclaves. Il y avait pourtant les pariki (les colons), attachés à la terre, qui rappellent les serfs du moyen âge, les otroki, attachés à la personne et les technitari, artisans qui étaient surveillés dans leurs productions et contrôlés afin d'éviter tout abus; mais les membres de toutes ces classes étaient des sujets de droit, avaient des familles, possédaient des biens meubles et immeubles. Par conséquent ils n'étaient pas esclaves. On peut les comparer aux serfs du moyen âge.

Dans la section Autorité et Gouvernement l'auteur s'occupe des organes du pouvoir souverain et du gouvernement, ainsi que des différentes branches de ce gouvernement.

L'origine du pouvoir souverain dans l'ancienne Bulgarie, d'après l'auteur a son prototype dans la vie de la communauté familiale — la grande famille ou zadrouga — dans le gens qui en est dérivé — qui forma les premières communes territoriales, dont l'ensemble constitue la fédération des tribus ou la principauté des tribus. Celles-ci fédérées, ont donné naissance à l'Etat (drzava).

Le pouvoir souverain a été toujours plus ou moins limité, jamais absolu. Les facteurs qui limitaient ce pouvoir étaient les conseils des *boliards* (*bolierski soviet*), les assemblées (*sabors*) nationales et nationales — ecclésiastique avec lesquelles il y avait en même temps partout des assemblées populaires dans les villages — communes et dans les jupas — provinces.

Les titres du souverain bulgare étaient: *kniaz* (prince), *khan* ou *hakhan* et, enfin, *tzar* qui correspond en même temps à roi et empereur. Le *kniaz* étaient l'aîné de la famille de la tribu, le titre s'applique aux gouvernants et enfin aux souverains. Le *khan* est un titre asiatique-touranien porté par les souverains des Huns, Tatares, Chinois. Les souverains bulgares après *Asparouch* portaient aussi ce titre, ainsi que l'avaient fait quelques princes russes.

Le titre de *tzar* fut adopté la première fois par *Siméon*. Il s'appela „*tzar de tous les Bulgares*” et ensuite „*tzar de tous les Bulgares et Grecs*”, car dans le territoire de la Bulgarie un grand nombre de sujets étaient grecs. Ce titre fut ensuite porté presque par tous les souverains bulgares du deuxième royaume, ayant leur capitale à *Tirnovo*.

La succession au trône se faisait par ligne directe et masculine. Les femmes ne succédaient pas. Faute d'héritier on recourait à l'élection; dans ce cas on avait en vue que l'élu doit fonder une dynastie.

Le roi était le souverain gouvernant, le grand justicier et législateur, le commandant en chef de l'armée. C'est lui qui avait le droit de proclamer la guerre et de conclure la paix; de représenter la nation devant les États étrangers; de conclure toute espèce de conventions et traités. Il disposait des terres qui n'étaient pas occupées et labourées et pouvait les donner à titre de bénéfices à ceux qui avaient rendu à l'État certains services en temps de guerre ou de paix. Le souverain était accompagné toujours d'un Conseil des *boliards* (une espèce de sénat).

De temps en temps, une Assemblée nationale était convoquée pour s'occuper des matières d'État ayant une grande importance (*Kroum*, *Boris*). Ces assemblées se transformaient quelquefois en assemblées nationales-ecclésiastiques (*Boril*, *Ivan Alexandre*).

Les organes du gouvernement central et provincial au temps de *Siméon* étaient institués sur le modèle de ceux de Byzance. On y rencontrait les titres et emplois qu'on trouve dans les „Cérémonies” de *Constantin Porphyrogénète*. Dans la capitale il y avait des dignitaires de la cour, qui portaient les titres

de despote (sa femme s'appelait despine), sévastocrator, protovestiaire, protosevaste, protostrator, grand primicure, épicerne.

Dans les provinces il y avait: les jupans, vladaltzi, kefali, catépans (capitaines), princes et kmeti (comes).

Un grand nombre de petits fonctionnaires du fisc et des douanes sont indiqués dans les chrysobulles bulgares. Tels: desetkari — collecteurs de la dime, pobirtchii — percepteurs des impôts, nahodnitzi — percepteurs des revenus, globnitzi — percepteurs des amendes.

Il y avait une police qui dans les villes était gardienne de la paix surtout pour les trgs (marchés) et dans les villages — veillait sur la sécurité des habitants. Une police enfin était chargée de la sécurité dans les klissouras (défilés). Kroum (803—814) avait proclamé devant le peuple un petit code de cinq ordonnances dont le but n'était que la sécurité publique. Siméon comme les autres rois bulgares n'ont pas fait moins.

Si les finances de l'ancienne Bulgarie se trouvaient dans un état primitif au commencement, après le contact avec Byzance on emprunta à celle-ci un système assez compliqué et un grand nombre de corvées, droits régaliens et impôts.

Les corvées — raboti (prestations) étaient — comme droits de la glèbe — au profit du souverain, ainsi qu'au profit des patrons — boliards (seigneurs) propriétaires des terres où se trouvaient les paysans pariki, une catégorie de serfs. Telles étaient voïska (le service militaire), podvoda (réquisition des chariots et chevaux de transport au profit des hommes du roi et de tous les fonctionnaires et boliards; gradozidanie (construction des forteresses — places fortes); temnitzoubliusti (garde des prisons); priselitza (Einquartierung, procuration de logement).

Les droits régaliens étaient; la frappe de la monnaie, l'exploitation des lieux de chasse (bois) et de pêche (lacs et rivières), le droit de passage sur un pont (patnina), sur une rivière (brodnina). Les péages étaient ordinairement payés aux seigneurs des terres — boliards, pronors.

Les impôts étaient directs ou indirects.

Les impôts directs: dimnina ou dimina (le kapnikon byzantin, tribut de fumage), que payait chaque ménage, c'était une espèce de tribut foncier; la voloberchtina (le zevgaritikon byzantin, le jugum romain); dessetak (les différentes dîmes), dixième part des recettes qu'on payait aux seigneurs ou aux monastères, auxquels étaient attachés les paysans. On payait également une dime sur les abeilles, les moutons, les porcs. Dans les chrysobulles des anciens rois ces dîmes et leurs percepteurs sont énumérées par des désignations spéciales: ptchinii (dime des abeilles), ovtchii (des moutons), svinii (des porcs).

Les impôts indirects étaient, en premier lieu le *coumerk* (de *commercium*) douane, que les Turcs ont changé en *gulumriuk*; ensuite les différentes amendes: *vražda* (pour homicide et mutilations), *razboï* (pour brigandage); *konna vražda* ou *konski tat* (pour vol des chevaux); *raspoust* (pour répudiation arbitraire de l'épouse); *potka* (pour contrainte à la possession et pour dommages causés aux champs).

L'armée et le commandement militaire. L'armée était composée de différents éléments; il y avait avant tout, un contingent que donnaient les seigneurs — *boïards* et *proniers*, obligés d'une manière absolue à entretenir d'après les dimensions de leurs terres un certain nombre de soldats, les nourrir, les armer etc. Venaient ensuite les mercenaires; *koumans*, *pečhènègues*, hongrois, tatars, francs et autres tribus errantes.

L'armée bulgare n'était pas nombreuse; 20-40 mille hommes, mais elle excellait dans la guerrilla et dans l'emploi des subterfuges qui étaient les Byzantins.

L'armement était primitif; arc, flèche, lance, épée.

Les Bulgares ont perfectionné leur armement en empruntant vite tout ce que possédait l'armée byzantine, même les machines de guerre.

Le commandement militaire était confié aux *voïvodes* (capitaines). Le grand *voïvode*, le généralissime — c'était le roi même, qui d'après la tradition, devait toujours conduire son armée. Siméon ne s'éloignait jamais de ses troupes, se mettant à leur tête et commandant personnellement pendant les combats, même les plus dangereux.